

LEPP, MARTA

Mälestused : 1905. aasta lõppvaatus.

Tartus : Noor-Eesti
1927

EOD – Millions of books just a mouse click away! In more than 10 European countries!

Thank you for choosing EOD!

European libraries are hosting millions of books from the 15th to the 20th century. All these books have now become available as eBooks – just a mouse click away. Search the online catalogue of a library from the eBooks on Demand (EOD) network and order the book as an eBook from all over the world – 24 hours a day, 7 days a week. The book will be digitised and made accessible to you as an eBook.

Enjoy your EOD eBook!

- Get the look and feel of the original book!
- Use your standard software to read the eBook on-screen, zoom in to the image or just simply navigate through the book
- *Search & Find:* Use the full-text search of individual terms
- *Copy & Paste Text and Images:* Copy images and parts of the text to other applications (e.g. word processor)

Terms and Conditions

With the usage of the EOD service, you accept the Terms and Conditions provided by the library owning the book. EOD provides access to digitized documents strictly for personal, non-commercial purposes. For any other purpose, please contact the library.

- Terms and Conditions in English: <http://books2ebooks.eu/odm/html/utl/en/agb.html>
- Terms and Conditions in Estonian: <http://books2ebooks.eu/odm/html/utl/et/agb.html>

More eBooks

Already a dozen libraries in more than 10 European countries offer this service.

More information is available at <http://books2ebooks.eu>

MARTA LEPP

MÄLESTUSED

III

1905. AASTA LÕPPVAATUS

NOOR-EESTI KIRJASTUS

Mälestused III

Marta Lepp

Mälestused III

1905. aasta lõppvaatus

Noor-Eesti Kirjastus Tartus

Trükitud J. Mällo trükikojas
Tartus 1927.

Kuidas mind kuulutati provokaatoriks.

Olin jäänud 1908. a. suveks Peterburisse. Ainus säärane rumal suvi minu elus, sest iga normaalne inimene võib vaid seda kivikotist linna vihata, eriti veel suvel. Ainult Peterburi patrioot, seal sündinud ja kasvanud, jumala loodust nägematu, maamulla lõhna tundmatu võib rahulduda, võib koguni õnnelik olla kivis ja tolmus. Olen alati imestanud neid loomi, kes on valinud oma asupaigaks limase, pimedana, maa-aluse koopanurga, igatsemata päevavalgust ja päikese soojust. Peterburi elanik-patrioot on jumala vabas looduses ilma kohvikuta ja restoranita õnnetuim inimene. Igatsus „rohelisse“ on talle tundmatu.

Olin tol suvel astunud M. Murteni kontorisse teenima — 30 rubla kuus. Vist tahtsin loobuda juba tüütavaks läinud revolutsionääri-santlaagri elust, et saada veel kord elus korralikuks inimeseks. Nõnda elasin rahulikult „kontoripreilina“, kutsusin koguni oma noore venna endale külla. Kuid mind karistati rängasti minu eneseeparandamise kavatsusest — saada jälle korralikuks, rahulikuks riigikodanikuks.

Ma polnud vist veel jõudnud oma südametunnistust lõplikult puhastada — olin lasknud end võõra passiga Peterburi elanikkude nimekirja kirjutada, jätkasin veel tutvust endiste riigivastaste seltsimeestega, ajasin endises harjumuses ka ilmsüütuid oleva-korra õõnestamise asju. Kuid nende väikeste asjade pärast poleks küll maksnud ilusal soojal heinakuu ööl nii ägedasti minu korteri uksekella tõmmata.

Ma aimasin kohe, kes seal ukse taga arvanud endal õiguse olevat hoolimatult inimeste unerahu rikkuda.

— Kes on seal?

— Kojamees.

„Kojamees“ ja „telegramm“ — kaks harilikku vastust säärase helistamise puhul. Need olid šabloonilised vastused. Neid tunti hästi revolutsionääride korteris. Nad oleksid võinud ka midagi uut välja mõtelda, olla leidlikumad ja oma helistamises konspiratiivsemad. Nii mõnigi külmavereline revolutsionäär leidis mahti tuntud alarmilist signaali kuuldes oma kahtlasi pabereid ja tunnistusi hävitada.

Kuum, tolmune, haisev Peterburi ja igav kantseleine kontoritöö tundusid mulle sageli väljakannatamatult tüütavaina ning ma tegin endamisi pattu, soovides vanglasse puhkusele. Kahtlast helistust kuuldes keskööl, kahetsesin kõigest südamest oma kergemeelist soovi. Oleksin meeleldi aknast välja hüpanud, et pääseda juba läbielatud meelelahutusest, kuid ma elasin kuuendal korral, ning esimesel korral oleksid politseinikud mu akna all oma hoolitsevail kätel vastu võtnud. Otsustasin alistuda ja ukse avada. Imelik, too tolmune, haisev, vastumeelne Peterburi tundus ühe hetkega eriliselt veetlev ja ihatav.

Uks avatud, söötsid nad sisse oma harilikkude maneeridega, teretamata, asudes luba küsimata minu toa nurki, kapitaguseid, voodialuseid, sahtleid, riukeid nuhkima ja sorima. Pristav luges mulle siiski paberi ette, kus ta oli kohustatud minu korterit läbi otsima ja mind vangistama, kes ma elanud võõra isikutunnistusega. Niipalju oldi pealinnas viisakam, et leiti tarviline olevat minu toa nuhkimist seadusliku paberiõigustada. Ning milleks säärane vormaalsus ja viisakus! Ma teadsin, et neil oli õigus selleks, sest olin tolle riigi alamana ebalojaalne tõrkuja, kelle suurim õnn oli näha toda riiki kukutatavana, hävitatavana. Mind imestasid minu seltsimeeste protes-

tid läbiotsimiste ja vangistamiste puhul, nagu oleks valitsuse ametnikkudel puudunud õigus nende isikuvabadust puutuda. Missugune riigivalitsus vaatab pealt naeratades, kui teda kukutavad ägedad, tulised noormehed ja tütarlapsed - revolutsionäärid tervet rahvast kaasa kiskudes.

Nuhkisid tol heinakuu ööl laisalt, loiult, ükskõikselt, ilma erilise politseilise agaruseta. Nähtavasti ei olnud ma neile küllalt kardetav — mingisugune teise või kolmanda järgu revolutsionäär.

Paberid, mis väarisid erilist tähelepanu, olid asetatud lauanurgale hunnikusse.

— Neid võib siit kergesti „üle lüüa“ — mõtle sin. Oli selles hunnikus üks aadress, mille sissekukkumist kartsin iseäranis. Hakkasin parajat silmapilku valvama, millal kavatsust täide viia. Ise pakkisin agarasti oma paar santlaagri asjakest, end valmistades pikemale vanglasviibimisele. Mind ei segatud selles tegevuses. Tabasin soodsa hetke, ja kahtlane aadress oligi minu hammaste vahel puremiseks ja allaneelamiseks.

Istuda vanglas teadmises, et keegi minu hoole tuse tõttu ka „sisse kukkunud“ — oleks rikkunud täiesti mu vangla rahu ja heaolemise.

Uskusin, et ma külmema rahuga jälgisin nende nuhkimisi ja pakkisin oma asjakesi; kuid see oli vaid teeseldud rahu mitte alanduda vaenlase silmis. Hambad tikkusid vägisi vahete-vahel lõdisema, sest loobuda äkisti, ootamatul hetkel, ettekavatsetud tulevikust — nõudis küllaldast sisemist pingutust, et leppida uue pealesunnitud sihi ja teega.

Kõnniti tasasel pinnal, ootamata avanes ees kuristik, ning kust leida uut peatuspunkti, et teekonda jätkata? Elu tulevikuta. Kas on võimalik end tulevikuta tunda? Valetavad need, kes jutlustavad vaid andumist silmapilgule; nad on ainult kindlustatud oma tulevikus, neil pole tulevik kordki kuristikku varisenud.

Minu toa esemed ja nurgad olid läbi nuhitud, ning siis kirjutati protokoll: mind süüdistati, ma olevat sotsiaaldemokraatliku partei liige, mis endale sihiks võtnud käesolevat riigikorda kukutada; ma elanud passi järele Laurini nimega, mis ei olevat minu õige nimi. Kas ma ei soovivat oma õiget nime nimetada! — Ma ei soovinud. — Leitud mõned kirjad ja aadressid.

Protokoll kirjutati alla. Rong hakkas liikuma. Üks linnavahtidest kandis mu „varanduspakki“.

Teekond ei olnud pikk — lähedasse politseijaoskonda. Valvekordnik võttis mu vastu „tervelt“, nagu usaldatud asja, kirjutas alla minu vastuvõtu, vaatas ringi, kuhu mind paigutada. Palus viimaks viisakalt oma sohval aset võtta.

Sain sel kombel pooleks ööks ja pooleks päevaks politsei jaoskonna elu pealtvaatajaks: verised, kaklejad naised ja mehed toodi seaduse loengule, mis neile ka paari kõrvakiilu järele oli selge; „arm-sad“ joodikud, kellest Venemaal eriti hoolitseti, toodi sinna puhkama — välja magama; üliõpilased olid restorani puhvetipidajal 300 rubla eest peegleid ja nõusid lõhkunud, kes protesteerisid ja leidsid, et neile väga suurt ülekohut tehtud — juletud neid politseijaoskonda talutada; nad ei olevat ometi mingisugused riigikukutajad mässajad. Ilmus üks olevus, kes pidi ikkagi vist inimene olema, kuid kas naine või mees, seda võis ainult ta saatekirja järele otsustada: üleni karvane ja sasis, ihu polnud vist peale sündimist vett ega seepi näinud, seljas kandis täitanud mudapanku, hääl oli minetanud igasuguse inimliku kõla. Olen oma tapiteekonnal palju inimesejäänuseid kohanud, aga sellist nägin vaid ükskord. Ta olnud siiski naine.

Kuulsin, kuidas minust kõneldi telefonil paragrahvide ja numbrite keelel, millest midagi ei mõistnud. See oli järgmisel keskpäeval. Siis küüditati mind kuhugi. Oli haruldaselt ilus suvepäev, kui sõitsin politseiniku saatel Neeva kaldal. Mõtlesin,

— mispärast on sellised halvad päevad just ilusad päevad. Tõesti, ma polnud Neeva vett iialgi enne nii siniselt näinud sillerdavat ja taevast nii kõrgelt kummitavat, Petropavlovski kindlust nii tontlikult Neeva vetes peegelduvat. Kostis kindluse tornikella laul „Kolj slaven“ ning kunagi enne polnud see laul tundunud nii kohutavalt õudsena, ja kindlus ise — jube-vaiksena. Ma mõtlesin vangidest kindluse müürides. Vabana mööda sõites polnud neid meelde tuletanud. Vähemalt ei olnud meeldetuletus neist õudselt elevusrikas. Valus kaastundmus valdas mu neid kujutelles nois müüres: kuulatavad tasast veeloksumist limase, merirohise seina vastu, mida häirib tornikellade korduv laul — kakskümmendneli korda päevas, ahastuseni korduv laul, mida haiged närvid ei jaksa enam kannatada. Kuis võiksid nad saada erutatud, kui ühel päeval vaikiks kellalaul? Kuidas igatseksid nad siis seda laulu, ainust häälelist vaheldust, millest seni olid tüdinenud?

Mind küüditati Peterburi salapolitsei-jaoskonda, sest ma keeldusin oma nime nimetamast, mispärast oli vaja mind selleks sundida. See oli üks vaikne hoone suures käratsevas Peterburis. Inimesed hiilisid ses majas nägematute varjudena. Kuskil ukse vahelt vilksatasid luuravad silmad, nuuskurile oma sed piiluvad pilgud, milliseid tundsime juba tänavail meid ümbritsemas. Sageli tundsime endid otsekui halvatud käimises ja oma liigutusi nende pilkude mõjul tänaval. Ei ole ime, kui paljud revolutsionääridest põdesid luuratavuse haigust.

Seal majas osati eriliselt tasa kõnelda, astuda, askeldada.

Mul polnud seal midagi teha, ei olnud mul paberit, pliiatsit ega raamatut — kõndisin ühest toa nurgast teise, vahelduseks risti üle toa: kaheksa sammu edasi, kaheksa sammu tagasi, see igavaks läinud, hakkasin ümber laua tiirlema, siis heitsin sohvale, ka sellest tüdinenud, andusin uuesti sammude mõõtmisele.

Naabertoast kostsid samuti kõndivad sammud. Koputati seinale vangla keeles. Vastasin. Naaber avas augu seinas, hakkas minuga augu kaudu kõnelema. Päris ja küsis, kes ma olevat, mispärast vangistatud, milles süüdistatavat. Tema küsimused tundusid mulle liig pealetükkivad. Olin varul, ei avaldanud enesest rohkem kui politseinikule-sandarmile ülekuulamisel. Naaber ütles enese maksimalisti-ekspropriatori olevat, keda süüdistatavat Fonarnõi tänava ekspropriatsioonis. Peetavat juba terve kuu salapolitseis katsel. Alt hoovist kostis autovile. — See on meie auto, on nüüd nuuskureil tarvitada. — Niimetas ka auto numbri.

Mind küüditati alla hoovi pildistamiseks. Tuppa tagasi tules sain jälle koputuse naabrilt: ta olevat mind all näinud. Sealjuures ei jätnud minu kui naise enesearmastust kõditamata.

Olin enesele õieti pahane, et jätkasin kõnelust kahtlase naabriga. Millegipärast ei saanud ka lõpetada, pidin jätkama. Oli vastumeelt, aga siiski ei suutnud keelduda. See tundus luupainajalisena. Nagu keegi teine oleks kõnelnud läbi seinaaugu naabriga, mitte mina ise.

Avati uks. Minu tuppa ilmus tüüp tasasel sammul, erariides, paberid käes. Jahmatusin nägemusest. Oli vaja erilist jõupingutust enesetaltsutuseks, et oma segasust, argust ja erutust varjata. See oli kohutav, ja veel rohkem, just jäledust äratav. Püüdsin selgusele jõuda, mis temas mõjus säärasena, et kaotasin otse tasakaalu. Need olid silmad. Kunagi enne polnud näinud selliseid silmi, mis olid sedavõrt vastikud, et polnud võimalik neis peatuda. Ei hetkekski. Ja siiski tundsin, et nad olid minu juba üleni rüvetanud, roomates üle mu keha.

Te siis ei taha oma nime nimetada? Tõrgute? Kuidas tohite tõrkuda? Teie käsi võib halvasti käia. Väga halvasti. Te ei pääse enne siit majast, kui olete end avaldanud. Teid pildistati täna, teie pildid saadetakse üle Venemaa, küllap saame varsti teada,

kes olete. Neid polegi vaja üle Venemaa saata. Jätkub küllalt kui Baltimaale. Tunneme teid eestlasi ja lätlasi — olete kõik ekspropriaatorid. Kust võime teada, mispäraselt elasite vööra nime all? Olete ehk tapnud, mõne muu kuritöö korda saatnud, või röövinud?

Äkisti läks saksa keele peale üle. Kõneles seda puhtasti ilma vene rõhutusega.

— Te muidugi kõnelete saksa keelt.

— Jätkake juba vene keeles.

Muutis äkisti oma tooni pehmeks, libedaks, sirvis mind luuravalt, vastik-magusalt, jälk-mahedalt.

— Te teenisite kontoris, 30 rubla kuus. See on muidugi vilets, väike palk teile, noorele tütarlapsele, kellele kulub palju rohkem. On veel ehk vana ema toita. On ju võimalusi paremini teenida. Teil on ühendust kohaliku sotsiaaldemokraatliku partei komiteega; teid usaldatakse seal.

Ei taibanud alguses, kuhu tüüris ta oma limaselt maheda kõne; tajusin vaid neis sõnus midagi kohutavat jälki. Nagu ootas. — Nüüd tuleb varsti see viimne hoop — koledam silmapilk mu elus. Läheneb roomates.

— Te võiksite oma sidemeid kasutades paremini teenida, — ise puuris mind oma rõvedamaist rõveda pilguga.

On olnud paar momenti elus, kus oleksin võinud hõlpsasti mõrtsukaks saada, siis kui lõõg viimseni täis, kui pole enam võimalik end pingutada.

— Me võime teile paremat teenistust anda.

Tuba mustenes silmade ees. Haarasin piimapudeli laualt, tõstsin, kuid siiski ainult suu juurde, jõin lonksu ja siis karjusin:

— Välja! Välja! Välja!

Ta tegi sügava kummarduse, tähendas luurava naeratusega: — mõtelge homseni, siis olete vaba. Tütarlapsed on alati alguses ägedad. Mõtelge ka selle ilmsüütu noormehe peale, kes teie tõrkumise

pärast peab kannatama. (Minu vend vangistati ühes minuga.)

— Välja!

— Rüvetatud! Eluajaks rüvetatud! Kuidas julges ta minuga nõnda kõnelda, mulle alatuima ettepaneku teha, mind kaubelda provokaatoriks! Kas mul on kelmi nägu, et söandas sellega esineda? Kuis julgen nüüd oma sõprade ette astuda!

— Kuis tohtis ta minus oletada äraandjat? Ja ma ei tapnud ta?!

Teisel päeval ilmus uuesti eelmise päeva ettepanekuga, kordas seda veel suurema künismiga.

— Kuidas julgete minust oletada, et ma soostun? See on riivatu teist.

Ta käratas:

— Te ei tea, kellega räägite, mul on võim teiega toimida oma enese äranägemise järele. Võin teid lasta eluajaks Schlüsselburgi kindlusse müürida. See on kõik minu võimuses.

— Venemaal on veel seadusi.

Otsustasin end avaldada. Oma venna pärast. Mispärast pidi ta minuga ilmsüütult kannatama?

— Olen nõus oma nime avaldama, — tähendasin.

— Hea hüll! — vastas tüüp ja hakkas protokollu kirjutama.

Järgmisel päeval peale tunnustust ilmus tüüp jällegi minu tuppa — tõsine, ametlik, kuiv.

— Ei olnud tarvis Baltimaalt teie üle teateid koguda, Peterburi sandarmivalitsuses on teie elulugu hästi teada. Täna küüditakse teid eeluurimise vanglasse ja teie vend on vabastatud. (Vend oli tapiga Tallinna saadetud.)

Koputasin naabrile. Aga ta ei vastanud. Oli augu seinas hoolsasti kinni toppinud. Koputasin veel kord, kuid vastust ei järgnenud. Kõndivad sammud olid endised. Ei olnud kahtlust, et ta ise seal kõndis. Ma ei võinud eksida; vanglas on kõrv harjunud hästi tundma samme.

Varsti kuulsin naise häält naabertoas temaga kõnelevat. Kõneldi heas tujus, flirtivald ning naerdi valjusti.

— Kes istus minu naabertoas? Kellel lubatakse siin majas oma külalisi intiimselt vastu võtta? Minu võõrastav, võigas kahtlustuse-tunne tema vastu oli põhjendatud. — Palusin end välja. Kiiresti kõndisin vahi ees. Naabertoast mööda minnes avasin selle ukse luure-luugikese nobedalt, enne kui vaht mind sai selles takistada. Minu naaber istus sohval mõnuledes, naist süleledes. Viibisid kahekesi toas ametniku valvamata.

— Nuuskur, provokaator oli paigutatud minu naaberkambrisse, et minu usaldust võita ja saladusi välja meelitada minu enese kui ka minu kaaslaste omi. Olles distsiplineeritud revolutsinäär kõnelesin vaid seda, mida võisin ka ametnikule ülekuulamisest avaldada.

Seepärast püüdis ta läbi seina flirtida — palju kõnelda, saates mulle seinaaugu kaudu värskeid ajalehti. Vanglas keelatud kirjandus. Kahtlustasin vahel, kuid polnud ka otsekohest põhjust süüdistuseks, seepärast ei loobunud ka kõnelusist vangla-telefoni kaudu. Vanglas hinnatakse iga elavat hinge.

Teisel hommikul küüditati mind eeluurimise vanglasse Špaljäärnaja tänaval.

Olin õnnelik. Vangina õnnelik jälle tundes pea kohal heinakuu sinist avarat taevakumerust Neeva kaldal; õnnelik, et pääsin tollest limasest urkast „avaramasse õhku“ omaste juurde.

Küüditamise ajal vaadeldes tänavail kiirustavaid Peterburi inimesi tusaste nägudega mõtlesin: „Olen vist praegu õnnelikum kui kõik teie, kes te vabalt liigute tigidate tusaste nägudega, kes te ei oska oma vabast liikumisest õnnelikud olla. Te tunnete end surutud oma leivamuredega läpaskanud linnamüüride vahele, või olete juba seevõrra tülpinud, et ei mõtle midagi?“

Kuu aega tagasi kõndisin samasuguse tusase ilmega ilusal päikesepaistesel Neeva kaldal. Nüüd olen õnnelik, et pääsin õudsemast vanglast „vabamasse“ vanglasse.

„Te vaatlete, kui mõni teist mind märganud, kaastundega; kuid te peaksite mind kadestama, et ma praegu teist õnnelikum ja ka „vabam“ — teie vabal liikuvad suurlinna vangid oma leivamuredega. Mul pole leivamuresid.“

Mõtiskelin võrdlevast õnnest, ja sellest, et ei ole küllalt halbu seisukordi, kus inimene ei suudaks õnnelik olla.

Eeluurimise-vanglas paigutati mind suurde avarasse trellitud ruumi, kus viibisid enne mind juba kolm vangi: soliidne prillitatud naine — tundsin temas Peterburi komitee liikme-bolševiku, näinud Tehnoloogia instituudi söögisaalis — revolutsionääride kohtamis-kohas; kaks noort juudi tütarlast, täis piiritut aukartust kõrge komitee liikme vastu, ahnelt püüdes iga tarka sõna tema huulilt.

Komitee liige mind ei tunnud — olin olnud väike isik mingisuguste Peterburi eestlaste raiooni-komitee liige 1906. aasta sügisel.

Ma usaldasin teda, jutustasin otsekoheselt puhtsüdamlikult kõik oma elamused nuuskur-jaoskonnas, tahes sellega kergenduda jälestuse koormast, mis mind seal painanud. Mind kuulati tähelepanelikult ja oldi osavõtlik. Olin rõõmus ja õnnelik jälle kord viibida seltsimeeste seas. Puhkasin. Nautisin oma vabastust erilise mõnuga. Vabastust vanglas!

On mitmesuguseid vanglaid, mitmesuguseid vanglakordi. Peterburi eeluurimise vangla oli üks paremaid. Seal valitsev kord oli vastuvõetavam: ei liialt karm ega ka liialt lõtv — paras korrapärane distsipliin.

Esimene öö uues vanglakorteris ei möödunud sündmuseta. Meile toodi uus vang, üsna noor „ilm-

süütu“ tütarlaps, kes ei teadnud õieti isegi, mis-
pärast ta vangi toodud.

Komitee liikme fantaasia töötas intensiivselt:
„Väljas on midagi erakorralist juhtunud!“

Mina aga millegipärast tõusin sängis istukile ja
tähendasin ootamata:

„Kas teate, isik, kes salapolitseis istus minu naa-
bertoas, oli provokaator.“

Noil minu sõnul näis olevat pentsik mõju. Minu
kaasistujad vaatasid üksteise otsa imestunult. Ko-
mittee liiget näis rabavat uus idee. Ja ma ei teadnud
isegi, milleks olin seda öelnud. Äkisti keskööl. Kas
sonisin? Olin veel sedavõrt jälgi elamuse surve all!

Teisel hommikul tundsin selgesti, et minu kaas-
istujad olid muutunud — olid minu vastu vähem
lahked, vähem osavõtlikud, koguni külmalt tagasi-
hoidlikud, umbusklikud. Kõnelesid väga palju oma-
vahel salaja. Kui lähenesin neile — vaikisid. Minu
alustatud jutu jätsid jätkamata, minu küsimused vas-
tamata. Mõistsin selgesti, et nad ei soovinud mi-
nuga kõnelda. Istusin oma sängi, otsustasin jääda
üksinda ja vaikida.

Komitee liige hakkas närvilise kiirusega sede-
leid kirjutama, neid nõõrpidi alla hoovi jalutavaile
„seltsimehile“ saatma.

Aimasin paha, mis oli ühenduses allalastavate
sedelikestega. Keegi kiusaja sundis mind tähendama:

„Teil, seltsimees, on elav kirjvahetus!“

„Juhtub mõnikord,“ — vastas komitee-liige lühi-
dalt, tõrjuvalt, antipaatilisi tundeid minu vastu var-
jamata.

Siis torkas mulle midagi ajju. Valusalt, teravalt.
Olin veel haige eelmisist elamustest.

Nad kahlustavad mind.

— Ei, see ei või olla! See oleks hullustus. Ru-
malast rumalam. Nii suurt ülekohut ei või üks ini-

mene teisele teha. Siis on nad vaimuhaiged, hullud!
Või põen ise kahtlustuse vimma.

Lõpuni ei julgenud mõelda. Kartsin sattuda hüsteeriahoosse. Pingutasin end viimseni. Teadsin — anda kord voli hüsteeriahoole, ei suuda neist enam vabaneda. Kardetavam haigus vanglas.

Siis jäin üksinda. Jalutasin üksi endamisi ja toas istusin vaikides süngil. Tundsin valusalt, kuidas mind valvati, mind soriti, mind uuriti ja sirviti. Tundsin end jälle kammitsas.

Kas ei leidu siis ühtki tuttavat nägu siin vanglas, kes võiks minu heaks kaitseva sõna kosta, kes usuks, et olen aus, et mulle tehakse siin suurt ülekohut, mida on raske heaks käända?

— Viimaks ei usu enam keegi, et olen süütu, et olen provokaatorimaaniat põdeva naise haige ettekujutuse ohver. Meelsamini usuvad, et olen äraandja. Jutt läheb vanglast välja minu tuttavate seltsimeeste, sõprade sekka. Ka nemad sisenduvad usust minu äraandmisse. Ei ole ühtki nende seas, kes suudaks vastu panna sisendusele, kes usuks, et olen süütu.

— Ainult ema, sest ema usub alati oma last. Kõige suuremale kurjategijalegi jääb ema ainsaks sõbraks maailmas.

Olin end sedavõrt juba suutnud karastada mõttega minu kahtlustusest, et julgesin anduda neile õudseile kujutelmile ja mõtiskeludele.

Komitee liige oli saanud oma üksikkambri, mida oli juba kaua oodanud, sest tol ajal ihkas iga vangisistuja üksikustumist. Pealesunnitud ühisistumine „seltsimeestega“, kellega polnud midagi ühist, kellega oldi sageli koguni vaenuvahekorras, oli väljakannatamata raske revolutsionääride rikutud närvidele. Nõnda tuli end järjekorda kirjutada üksikkambri saamiseks.

Meie toa ülejäänud vangid paigutati naaberühitupa, mis oli sotsiaalrevolutsionääride kamber. Selle toa „täht“ oli Leonid Andrejevi ämm, seltsi-

mees Denissevitš, sotsiaalrevolutsionääride keskkomitee liige, elava, tulise loomuga, ilus, vaimukas ja andekas naine — kunstnik. Ka siin istusid noored tütarlapsed tema jalgade ees ja püüdsid kinni iga sõna tema suust. Nad kõik õmblesid sms. Denissevitši joonistatud kirjade järele. See oli kodune. Üldse oli õhkkond ses toas palju kergem, avaram. Siin naerdi, vallatati, kõneldi ka igasuguseid „ilmalikke“ jutte kirjandusest, kunstist, looduseilust ja elust enesest väljaspool partei-elu. Seal toas bolševikkide „tähe“ mõjul kõneldi vaid parteist, põhimõtteist, sotsialismist. Tolle naise usufanaatiline iseloom ei sallinud, ei lubanud midagi „ilmalikku“ oma tütarlapsile. Seepärast ei osanud nad naerdagi. Sest ka naer on kodanline, on „ilmalik“. Olid nagu mingisugused palvevennad, baptistid.

Olin umbsest fanaatilisest õhust pääsnud värskemasse voolu. Nõnda rauges ka minu kahtluseallolemise valu.

Päevad püsisid endiselt soojadena, siniseina. Jalutushoov oli vaid nurgeline, kõrgete müüridega piiratud kast, millele sinine taevast moodustas katuse. Üksik jändrik pihlak oli nurka eksinud.

Oli õhtu. Istusin üksi aknal ja vaatlesin rõõmustujulist kirjaõmblejat gruppi laua ümber. Meie toa aken oli viimane aken maja nurgas. Otse selle vastas, üsna lähedal üksikkambrite maja nurgast vaatas välja nägu. Ta hõikas: — „Marta!“

Tuttav esimesest tapiteekonnast Moskva Butornõi vanglast — väikevenelanna Marusjä. Ma sõitsin idasse — Siberisse, tema — põhja — Arhangel. Ta oli menševik, mulle ka parteiliselt lähemal.

Kuulsin, kuidas Leonid Andrejevi ämm tähendas oma tütarlapsile: „Alati kahtlustavad järele kaalumta süütuid inimesi.“

„Ikka mind kahtlustati üsna tõsiselt!“

Seni ei olnud veel lõplikult julgenud uskuda jäledat kahtlustust, olin säilitanud väikese lootusekuru oma hinges, et oli võimalik jätkata elu. „Vaese

inimese ainus vara on tema ausus," nagu väidab Ed. Vilde oma novellis „Külmale maale“. See oli ka minu ainus vara.

Märkasin kaasistujate käitluses minu vastu, et kahtlustus oli minult võetud. Aga haavatud tunne valutas veel kaua.

Möödunud kuu aega istumist, sõandasin küsida Peterburi komitee liikme soosikult, väikeselt juudi tütarlapselt:

„Ütelge mulle, kas pidasite mind üsna tõsiselt provokaatoriks?“

„Ja, me kahtlustasime teid! Teie käitlus oli väga kahtlane: alul usaldasite meid üleliiga, jutustasite rohkem, kui see konspiratiivselt oleks lubatav, ja siis äkisti vaikisite täiesti.“

„Bolševikkude-komitee liikmel oleks vaja olnud natuke inimese psühholoogiat tunda.“

Viimaks öeldi mulle otsekohe, et mind peeti provokaatoriks. Ma kaotasin siiski tasakaalu, mind valdas hüsteeriline nutuhoog.

Elu Špaljärnaajas.

Üliõpilaslaulude kaudu oli nimi „Predvarilka na Špaljärnoi“ juba ammugi tuttav. See oli omandanud samasuguse romantilise ning jubeda kõla, nagu kõik teised Peterburi vanglate nimed — Šlüsselburg, Petropavlovsk, Krestõi, Peresõilnaja, Litovskii zamok, mida iga revolutsionäär tundis hästi. Mitte ainult nimesid, vaid ka iga üksiku vangla seestmist korda, distsipliini, ülemate iseloomu ja palju muid peensusi. Revolutsioonile „kaasatundjad“ üliõpilased laulsid neist vanglaist oma teemasina ümber, andusid romantilistele kujutelmadele, idealiseerisid, jumaldasid seal vintslevaid müüritud kannatajaid ning filosoferisid „hingest“.

See oli enne 1905. aasta revolutsiooni. Tol 1908. aastal olid need nimed reaalsemaks muutunud; müüritud kannatajate ümbert oli pühaduse sära langenud. Nad olid lihtsaiks surelikeks saanud, sest oldi juba paljudega isiklikult tuttav ja teati koguni nende nõrkusist ja ebavoorusist.

Ainult Šlüsselburg ja Petropavlovsk olid peaegu endiselt pühade meeste ja pühade naiste kasmaadid. Sinna mõisteti suurte poliitiliste kuritegude eest eluaegsele kindlus-vangistusele. Ka eluaegseid politikasunnitöölisi peeti seal.

Me harilikud väiksed revolutsionäärid kõnelesime neist suurtest kannatajaist erilise värinaga, ei julgenud õieti nende nimegi suhu võtta, sest tundsimisime endid nendega võrreldes imetillukestena. Nad olid pannud oma elu kaalule — tapnud või üritanud tappa mõnd riigi võimukandjat — võtnud osa mõnest terroristlikust aktist.

Kuid ka neid „pühi paiku“ olid mitmed kõlvatud tikkunud rüvetama, nagu ebasoliidsed ekpropriaatorid, kes lihtsalt kasutanud revolutsionääride taktikat, et „sogases vees kalu püüda“. Olid sageli lihtsad vargad-kriminalistid, kes peitsid end kõlava nime „politiklase“ taha.

Samuti vähe tunnustatud olid igasuguste „võitlussalkade“ ja anarhistide ebakauniste „aktide“ kordasaatjad, kes sageli nagu teeröövlid kasutanud iga juhuslikku monopolimüüja või ka vürtspoodniku kassast raha „konfiskeerida partei heaks“, tegelikult raha eneste vahel ära jaganud. Püüti küll neist juhtumustest piinlik-vaikides mööda minna. Aga neid oli olemas.

Teised vanglad olid veel vähem „puhtad,“ sest tunnustatud revolutsiooniliste parteitegelaste seas oli veel rohkem juhuslikku elementi.

Mind isiklikult peeti peaaegu tunnustatud revolutsionääriks; sest olin juba enne 1905. aasta oktoober-päevi vanglas istunud. Siberist põgenenud, olin juba teistkordne „retsidivist“. Ka provokaatori rüvetav laik oli juba maha pühitud, tänu väikevenelasele Marusjale.

Ainult ma ise ei suutnud seda nii pea unustada, olin kaua ikka veel tagasihoidlik kaasistujate vastu kui mitte kartlik ja kohmetu.

Veel rohkem piinasid mind luupainajalised kujutelmad sõprade usalduse kaotamise võimalusest väljaspool vanglat.

Sageli kargasin unenägude mõjul karjatades süngist. Ei vangla hirmust vaid provokaatori kollist. Kui nad ainult mind kauemini peaksid vangis! Ainus võimalus kahtlustusest pääsmiseks. Aga viimasel ajal ei päästnud enam ka see abinõu. Vanglas istus ka „äraandjaid“.

Asefi — suurima Venemaa revolutsionääride-terroristide juhi kui provokaatori paljastused olid kõigi revolutsionääride meeled segi paisanud. Burtsev, vene revolutsionääride „vastuluure ülem“ Pariisis,

oli Asefi karjäärile lõpu teinud, olgugi et Burtsevi peeti juba haaratud äraandjate paljastamise hullustusest, mis andis põhjust usklikumatele aseflastele mitte uskuda Burtsevi paljastusi.

Asefist kõneldi tol ajal palju vanglates. Need, kes uskusid Burtsevi paljastusi, kinnitasid, et nad ise aimanud ka midagi säärast, sest ta olnud vastikum, ebameeldivam tüüp juhtidest. Nad ei teadnud tal üldse sõpru olevatki, ainult olnud temast nagu lummutud, suggereeritud, tunnud vastumeelsust Asefi vastu, aga uskunud pimedalt, joobunult temasse. See võim ja mõju olnud seletamatu, nagu oleksid kõik olnud mingisuguse hüpnooti all, millest polnud jõudu vabastuda, kui oleksid tahtnudki vabastuda, sest polnud jõudu Asefist tugevam olla, tema autoriteeti mitte tunnustada ja tema mõju enesest raputada.

Asefi paljastustega lagunes mingisugune korrupsioon — moraalne rike revolutsionääride seas. Kõiki näis valdavat äraandjate nägemuste hullustus. Kahtlustati lähemaid sõpru, koguni oma meest, oma naist, viimaks ei juletud enam iseennastki usaldada. Eks oli ju Asefi naine ise olnud veendunud ideeline revolutsionäär, keda mees kasutanud ehk tööriistakski oma provokaatori tegevuses.

Aasta hiljem, kui Asefi provokaatori kõmu oli juba ajalehtedest ja riigivolikogust läbi käinud, peale selle, kui politsei-departemangu direktor Lopuhin, endine Eestimaa kuberner, teda ise oli revolutsionääridele paljastanud, mille eest Lopuhingi vangistati, siis lõpetas Asefi naine Mirkina oma elu enesetappena. Siis polnud enam Asefil ka oma naise ees võimalik puhastuda; oma tegevuse vabandavaks põhjuseks leidnud perekonna tuleviku kindlustamise. See ikkagi ei rahuldanud naist. Räägiti midagi, et naine mehe elu tahtnud võtta, see äpardunud, võtnud enese elu.

Mida suuremaid laineid löid Asefi paljastused,

seada rohkem temast kõneldi, sageli päris fantastilisi lugusid.

Keegi ei olevat kunagi teadnud tema elukohta ega peatuspaiku. Ta tulnud nägemata ja kadunud kuulmata. Närvilised naised jahmatanud esmalt tema võikast kujust, kui ta nägemusena ilmunud nende sekka. Ja seepärast peetud teda parimaks konspiraatoriks, keda kõigile seatud eeskujuks.

Ta olnud küllalt jultunud, et kõnelda koguni oma ühendusest kõrgemate poliitiliste valveametnikkudega, öeldes teotsevat seal revolutsionäär-provokaatorina. See oli lubatud. Muidugi oli ta sellest oma ühendusest kõnelnud vaid mõnele äravalitule revolutsionääride kõrgemast ringkonnast suure erilise konspiratsiooni nõudmise all.

Kõige võikam tema tegevusest oli see, et tema korraldatud, juhitud ja äraantud poliitilised tapmised teostusid sageli, nagu minister Plehve tapmine 1902. aastal; suurvürst Sergei Aleksandrovitši tapmine 1905. aastal; teised loomulikult äpardusid tema äraandmise tõttu, nagu Krimmi kindral-kuberneri Dubassovi ja peaminister Stolõpini elude kallalekippumised, ning oli veel palju teisi — kordaläinuid ning äpardunuid.

Säärane tõeliselt kahepaikne tegevus — olles revolutsionäär ja valitsuse agent korraga — muutis tema isiku veel mõistatuslikumaks, müstilisemaks.

Istus tol korral Špaljárnajas terve sotsiaaldemokraatide keskkomitee, Asefi ära antud. Viimasel ajal olevat aga moodustatud veel teine keskkomitee, millest Asef polnud osa võtnud — see jäänud ka ära andmata. See oli siis, kui Asefit alles kahtlustatud.

Ootasin oma järjekorda üksikkambrisse. Ka kõige tüübilisemad „seltskonna hinged“, üksielamise pelgajad, igatsesid vanglas lõpuks oma erapuuri pääseda. Igauks, kelle kätte oli jõudnud kord eralduda, oli peaaegu sama õnnelik, nagu oleks ta vanglast

vabastatud. Nad läksid siis „puhkusele“. Oli säärane kõnekäänd.

Väljas „vabadele“ näis olevat õudseim kujutelm vanglast — istumine üksinduses trellitud, müüritud pimedas puuris, kuid meile vangidele oli suurimaks karistuseks alatine „selts“ puuris. Oli üsna väheseid erandeid, kes kartsid üksindust vanglas, sest ka kõige araverelisemad minetasid vanglas argusetunde, olles kaitstud lukkudega ja trellidega igast pealetungist — varastest, röövmõrtsukaist, koguni tontidest ja kollidest. Vargad ja mõrtsukad tundsid endid pealegi seltsimeestena.

Tolleaegne vanglakord oli sedavõrt humaanne, et täieline eraldumine „oma seltskonnast“ ei olnud mõeldav, ja seepärast ei olnud istumine üksinduses midagi kohutavat, vaid vanglaelu ideaaliks. Ühenduse pidamiseks omadega olid tarvitusel mitmesugused vahendid, nagu vangla „telegraaf“ (kirjavahetus nõõride, õigemini niitide kaudu) ning „telefon“ (kõnelemine koputamise teel); eriti headeks „telefonideks“ osutusid Špaljäärnaja keskkütte torud, mille kaudu võis ka esimeselt korrast viiendale telefoneerida, ainult nad ei olnud küllalt konspiratiivsed, sest kõnesid võisid kuulata ka vaenlaste kõrval, olles tuttavad meie kõnemärkidega. Ka ei olnud läbiviidav üksikjalutamine poliitiliste vangide massi juures, nõnda tuli rühmadena alla lasta hoovi „jalutuspuuridesse“, mis olid veidi avaramad meie toapuuridest — olid mingisugused naljakad imetillukesed kolme- ja neljanurgelised müüritud sopid need „üksikute“ jalutuskastid, kuhu mahutati ruumipudusel kuus kuni kümme vangi üksteist tõuklema — kakskümmend minutit „värsket õhku“ hingama. Madala lae asemel sinine, rohkem tinahall taevaskõõlus, et olid väljas, sest ka uks oli samuti lukustatud ja ukse sees luuesilm klapiaga.

Kord oli säärane, et ainult teatud kindel arv „kambreid“ jalutas koos. Meid nimetati kambri numbrite järele; olime lihtsalt numbrid — see oli

sobivam vanglavaimule — et ei tunduks midagi „hangelist“, et poleks võimalik kaastundmise ilmumist vahtide või hoidjate juures vangide suhtes.

Minu jalutusrühmast on mulle eriti meelde jäänud kunstnik Innokenti Žukovi naine, sotsiaalrevolutsionäär, väikese rinnalapsega. I. Žukov oli tol ajal kunstnikuks tunnistanud seni ainult oma naise ja lähemate sõprade poolt — oli pedagoog ja voolis enese ja oma laste lõbuks imelikke linde. Tema naine, samuti kõrgema haridusega pedagoog ja nelja või viie lapse ema, oli revolutsiooni liikumises suuremat aktiivsust avaldanud ja seejärel vangistatud.

Tolleaegse vanglakorra järele oli võimalik väikesi lapsi vanglasse kaasa võtta, kui vanemal, eriti emal, kedagi ei olnud, kelle hoolde neid jätta; rinnalaste suhtes ei tehtud mingeid kitsendusi, nõnda oli kunstnik Žukovi naine oma väiksema vanglasse kaasa võtnud ja jalutas igapäev temaga Špaljäärnaja „jalutuskastis“.

See laps vanglas oli meile nagu elav luule tollest maailmast, millest olime sunnitud loobuma ja kuhu nüüd jälle igatsesime, olgugi et enne vangistamist olime sageli sellest „vabast elust“ tüdinud ja väsinud, kui pidime kinnipüüdmise kartusel nagu taga-aetud loomad iga õhtu öökorterit vahetama ja otsima — siis igatsesime vanglasse puhkama.

See rahulik ja õnnelik ema oma lõbusa lapsega oli meile alati kosutuseks; terve elu tundus meile tema läheduses harmoonilisena, õnnelikuna ka vangikojas.

Ta oli üks neist meeldivamaist haritud vene nais-tüübist, keda võiks nimetada absoluutseks idealistik. Olen tunnud mõnikord mingisugust painavust säärase absoluutse idealisti läheduses, nagu midagi ebanormaalselt, ebainimlikku, ebaelulist, eriti kui see idealism on olnud ühendatud äärmise puritaansusega. Žukova juures tundus see idealism lihtsana, normaalsena.

Ma isiklikult sobisin temaga hästi, ja hiljemini, kui sattusin juba „vaba põgenejana“ Peterburi, jätkasini ühendust tema perega. Innokenti Žukov oli siis juba tunnustatud kunstnik, kel oli oma ateljee kuski keldris, eraldatud lasterikkast perekonnakorterist. Tema raidkunsti nimetati „äbarlikuks“ raidkunstiks. Istusin sageli tema ataljees tema võigaste kujude, enamasti imelikkude kui ka koomiliste lindkujude seas.

Ta oli samasugune idealist kui tema nainegi — õnnelik ja rahulik perekonna-isa. Räägiti küll, et kui kunstnik juba tuttavaks saanud, olid „boheemlased kunstiharrastajad daamid“ hakanud sageli kunstniku ateljeesse ilmuma, et kunstniku perekonna-isa instinkte kõigutada ja boheemluse ideid sisendada. Kuid Innokenti Žukovi pole võimalik olnud kõigutada, ning ta jäänud eeskujulikuks perekonna-isaks.

Sageli õhtuti kogus tema kelder-ateljeesse igasugust kunstirahvast, kes oma kunstiharrastust koos viibides tahtsid väljendada. Innokenti Žukov oli ateljee kõrval ühe pimedade võlvialuse õudsete seinamaalidega jubedaks maalinud. Kunstnikkude keldrid olid siis Venemaal moes. Mõned neist olid juba kallihinnalisteks teater-kabareedeks muutunud. Selle keldri-idee algatajaks olid moskvalased Kunstiteatri näitlejad. Nende kelder „Nahkhiir“ oli üle Venemaa kuulus. „Nahkhiire“ ideed hakkasid ka peterburilased jäljendama. Peterburi tuttavamad kunstnikkude keldrid olid „Hulkuv koer“ ja „Närused kassid“. Ka Innokenti Žukovi keldrile oli antud mingisugune looma nimi, ainult ei mäleta, misugune see oli. See nimi ei olnud üldtarvitav.

Mäletan eriti kaht tüüpi Innokenti Žukovi keldrist: vaimuhaigete ülistajat üliõpilast ja luuletajat ilusat Ninat — grusiinlannat. Esimene oli veendunud, et kõik hullud hullumajades olid rohkem normaalsed kui terveks ja normaalseks tunnistatud väljaspool hullumaja. Tal oli laialdane tutvusring-

kond hullude seas hullumajades, kus ta oma väitele tõendusi otsis ja oma hullude-juttudes seda oma veendumust ka teistele püüdis sisendada. Grusiinlanna Nina oli haruldaselt ilus ja veetlev, tal oli kolm samasugust ilusat õde — kõik kunstiharrastajad ja veetlevad. Sel grusiini perekonnal oli rohkesti kontakti eestlastega ja Nina oma vaatluste järele tuli otsusele, et grusiini lõuna temperament olevat palju kainem eestlaste omast, igatahes grusiini naised olevat palju karskemad ja kainemad meie põhjamaa naistest. Nina ise ja tema õed olid selleks elavaks tõenduseks. Armunud noormees Ninat koju saates oli tõllas enesele kuuli pähe lasknud ning teise õe pärast oli keegi teine noormees vaimuhai-geks jäänud ja üks tuntud eesti seltskonnategelane vist vanapoisiks jäänud.

Noil õhtuil I. Žukovi ateljees ilmus ka skulptori naine, kui ta oma perenaise-kohustest vabanenud, karja lapsi ära toinud ja magama pannud — ilmus oma mehe-kunstniku ateljeesse „puhkama“, teist — „värskemat õhku“ endasse hingama, nagu ta ise seletas. Aga ka siin polnud tal võimalik puhata, siin tahtis ta oma mehe külalistele koosviibimise kodusemaks teha, keetis neile teed ja võõrustas maiustustega — oli jällegi perenaine. Kuid tema ilmumisel muutus see õudne, niiske kelder soojemaks ja kodusemaks. Tema lahke naeratus, tema soe südamlük häälekõla olid selle hubasuse manajaks.

Špaljarnajasse tagasi käänates — seal oli see skulptori naine samuti vanglamüüride halluses meile kõigile lahkeks päevapaisteks. Ta ise nimetas seda oma vangisviibimist oma noorendamise ja värskendamise ajajärguks.

Nagu tähendasin, olime ametlikult kõik ainult numbrid seal vanglas ja numbrite järele kõneldi meist vanglakontoris ja all esiruumis; mõnda üksikut nimetati ainult nime järele: seda, kes oli mõne vägiteo või muu asjaoluga omale nime võitnud.

Kõige tuttavam, kõige populaarsem nimi oli tol ajal Špaljárnajas „Nataša Bass“. Juba esimesel õhtul minu saabumisel Špaljárnasse kuulsin ilusat bassilaulu. Küsisin: „Kuidas, kas siin naiste osakonnas istuvad ka mehed?“ — „Ei, see laulab meie kuulus Nataša Bass.“ Istuti akendel trellide taga ja kuulati ning laulu lõpul kostsid käteplaginad ja hõigati uusi laulunimesid, kuid lauljanna pidi trellide tagant kaduma, sest ülemalt poolt oli selleks käsk antud.

Nataša Bass oli juba mitmeti kannatanud oma laulu pärast — iga nädal vist kord kartseris istunud ja seal veel eriti oma häält harjutanud. See Nataša Bass ei olnud ainult kuulus oma bassi-lauluga, vaid ka oma hiilgajõuga ja oma karutükkidega, tõrkumistega ja vastuhakkamistega. Mõndagi anti talle andeks tema ilusa hääle tõttu, aga kartseris tuli istuda. Olnud juhtumusi, kus kolm meest temast pole jagu saanud, et teda kartserisse viia. Ta oli ilus tüdruk, olles 18 aastane, tugev, kasvult pika mehe suurune, avaldas ürgnaise muljet. Ma tabasin teda kord vangla saunas, mis oli ka üheks kokkusaamise paigaks. Seal saunas müras see Nataša Bass kogu aeg ja ei annud kellelegi hingerahu.

Nataša Bass oli tuttav ka meeste jaoskonnas, kuhu kuuldi õhtuti tema laulu, ning kriminalistide juures oli eriti kuulus ja lugupeetud oma jõuga.

Oli veel teine lauljanna tol ajal Špaljárnajas, kel oli ilus sopran ja õnnelikul õhtul võis vaheldumisi kuulda soprani ja bassi. See oli siis, kui vanglaülem oli heas tujus ja kuulas ise laulu ning lõpuks, kui oli küllalt nautinud, saatis keelama ja kartseriga ähvardama. Kui lauljannad aga aimasid neid soovimatuid kõrvu pealt kuulamas, katkestasid otsekohe mõne ilusa hariliku kunstlaulu ja panid internatsionaali ehk teise revolutsioonilise laulu ürgama, mida ei kannatanud välja need kuulajad kõrvad.

Meeste jaoskond oli naiste omast täiesti eraldatud. Ei olnud võimalik ei „telefonida“, ei „telegraafida“ ega „signaalida“ eemalt kaugelt akende kaudu. Ainult „postühendus“ näis olevat hästi korraldatud: kirj vahetus oli elav naiste ja meeste majade vahel. Kelle kaudu see sündis, kuidas oli see korraldatud, kas ka sauna kaudu nagu Riias, või oli selleks veel kindlamaid ja kiiremaid teid olemas — mina Špaljárnaja postisaladustesse ei olnud pühendatud. Ja ei sobinud olla neis konspiratiivseis asjus uudishimuline ning küsida. Iga niisugune üleliigne küsimus võib endale hädaohtlikuks muutada noil äraandjate otsimiste ajal. Olin alles ise sellest tulest läbi käinud.

Sain ootamata kirja meeste majast sel saladuslikul postiteel. Kirjutas Mooses Zundelevitš, minu Tallinna kaasseltsimeestest. Ta oli tõusnud Peterburis kõrgele kohale pealinna enamlaste komitee juures — võitlussalga vastutavaks organiseerijaks. Midagi sellesarnast. Nüüd ootas kohut, enne aga tagatise vastu vabastamist. Vist vähem huvitas teda kohus, mille ettevalmistuseks oli küllalt agaraid käsi väljas teotsemas — rikkad sugulased ja vanemad. Ta oli õnnelik peigmees ja laskis end vanglas laulatada, veneusulise venelannaga, kes suures armastuses Moosesega vastu laskis end luterlaseks ristida, et Moosesel poleks tarvis olnud kristlaseks saada. Tema mõrjsja oli Peterburi revolutsionääride ringkonnas tuttav. Nimetaksin teda revolutsiooniliseks salon-daamiks. Ta oli vene kindrali tütar, kelle nime kuulsin enne nimetavat ühenduses ühe teise Tallinna juudi kaupmehe revolutsioonilise poja nimega. Isiklikult ei olnud selle daamiga tuttav. Millal temaga sain isiklikult tuttavaks, ei mäleta enam. Mäletan, kui teda mulle näidati kuski revolutsionääride kogumiskohas. Sophia oli ta eesnimi, isanime ei mäleta. See oli üks neist naistüüpidest, kellega võrreldes olen tunnud enese väiksena ja armetuna; nad on mind vaimustanud ja ma olen neid jumaldanud kui

kõrgemaid. Ma imetlesin mainitud naist — seda ligipääsemata suurust — tema suursugust seisendit; mulle näis täiesti loomulik olevat, et teda jumaldati, teda huvitavaks ja targaks naiseks peeti, sest tal ei puudunud ka puhtnaiselik veetlevus. Kindrali tütre aupaistus tema ümber ei minetanud oma mõju ka revolutsionääride juures.

Tundus M. Zundelevitši kirjast, et ta oli uhke, et sellise naise võitnud, kellest kõik kõnelesid kui suurusest. Mõni aasta hiljemini külastasin seda 1906. aasta sügisest „tähte“. See oli üks minu rusu-vamaist külastustest. Ta elas unustatud ja maha jäetud oma emaga Peterburis ainelises kitsikuses ja kasvatas oma ilusat poega, kelle M. Z. pärandusena talle jätnud. Mulle püüdis M. Z. ise selgeks teha, et lahusus olnud möödapääsemata. Hiljemini tabasin M. Z. Peterburi Soome raudteejaamas, kus tutvustas mulle säravail silmil oma juudisoost uut abi-kaasat.

Mõtlesin: Kas on kõik revolutsiooni ajal sõlmitud abielud nii üürikesed — need revolutsiooni vaimustuse hetkedel alatud, millest oldi kainenemisel pettunud. Eriti segaabielud juudisoost „seltsimeestega“ ei olnud püsivad. Juut läks oma juudi juurde tagasi.

Tulin otsusele nende vaatluste põhjal, et juudid on rahvuseliselt tugevaim rahvas, kes oskab end raassiliselt puhtana hoida; ning see juut, kes on abiellunud võõraga, satub oma sugulaste ja terve oma seltskonna põlguse alla. Ning selle rahva usk — juudiusk on see, mis teeb tema tugevaks kõigi kiusatuste vastu karastades. Mooses Zundelevitš ei loobunud oma usust, laulatades end venelannaga; kuid vene liberaalne ratsionalistlik haritlane tegi seda — loobus oma usust seda armastusele ohvriks tuues.

Meil ei olnud mitte keelatud ka legaalne kirjavahetus oma sugulaste ja sõpradega. Need kirjad

saatsime lahtistes ümbrikkudes vanglakontori kaudu, kus nad loeti läbi, ebakohased sõnad, read, ka terved leheküljed mustaks määratud, templiga märgitud „läbiloetud“, kleebitud ümbrik kinni ja viisakalt ära saadetud. Samasuguseid kirju võisime ka ise saada. Ei olnud just kõige mõnusam kirjutada, kui tuli alati arvestada selle kolmandaga, kes neid luges. Ei olnud ka mõnus ajalehte kirjutada, kui tuli arvestada mõne Truusmanniga. Õppisime allegooriliselt kirjutama ja see õnnestus pikema harjumuse järele üsna hästi. Meile oli see ühendus välisilmaga väga tähtis, sest ajalehed olid meile kõvasti keelatud. Hoolitseti meie närvide eest.

Neis lubatud kirjades ei tohtinud me midagi arvustada — eriti mitte olevat vanglakorda ega ka riigikorda, samuti mitte sotsiaalset korda. Iseäranis hirmutas neid sõna, mis algas „sots“-silbiga; ka sõna „politika“ oli kohutav. Ainult üks sõna oli, mis ei äratanud neis mingit kahtlust, mille katte all võis sageli kõike kirjutada — see oli sõna „armastus“. Armastuse-kirjad olid tsensuri mustast määrimata, neid ei peetud kaua kinni; näis, nagu oleks eriti soodustatud ja soovitatud selliste kirjade kirjutamist. Ka Alma Ostra kirjutas mulle vanglasse „Hansu“ nime all, seepärast ei kahtlustatud meie kirju ja loeti armastusekirjade hulka. Üldse olid vanglavõimud väga hellad ja kaastundlikud siis, kui oli tegemist armastuse-romantikaga. Ei olnud emal ega õel nii kerge pääseda poja või venna juurde kui mõrsjal peigmehe juurde kokkusaamisele. Eriti hellad olid nad välis-mõrsjate vastu, ja seepärast oli igal noormehel vanglas oma mõrsja, kes väljast tuli temaga trellilisele kohtamisele, aga sageli lubati sellisel juhtumusel ka vahetumalt kokku ilma trellideta, et oleksid saanud teineteise kättki suruda, ning käesurumise ajal libises ka sedel selle armsa mõrsja pihku, sageli mõni põgenemise-plaan ehk riigikorra õnnestamise kava. Armastus oli juba vanglaamet-

nikkude nõrkus ja seda nõrkust ei jätnud revolutsioonärid kunagi kasutamata.

Alguses ootasin kirju väljast erilise äreva uudishimuga, aga mida kauemini istusin, ei osatud mulle sealte enam kirjutada — läksid sentimentaalseks ja avaldasid teeseldud kaastunnet. Nende „ohkamised“ aina vihastasid ja ärritasid meid. Me oleksime tahtnud lugeda nende reaalsest elust, nende lihtsast äripäevast, nende väikestest toiminguid ja askeldustest, hoopis tähtsusetu juhtumustest sellest välisilmast; sest neis peegeldus ikkagi elav elu. Nad aga nagu kiuste ei osanud tabada meie vangla hingeelu. Sageli kohe kartsin sellist kirja avada, kus aimasin oieldusi ja ohkamisi. Harva sattus sekka mõni virgutav kiri täis huumorit ja head tuju. Säärane kiri võis kauaks ajaks värskendada ja kosutada.

Mäletan üht niisugust kirja, kus kirjeldati Jaan Tõnissoni vanglasviibimist, tema kolmekuulist istumist Viiburi üleskutse allakirjutamise eest. Kuidas see riputati suure kella külge, nagu oleks nõudnud säärane istumine erilist kangelaslikkust. Selle „draama“ alguse ajal olin veel ise vaba. Tõnisson võimlevat vanglas järjekindlalt iga päev, hommikul kella 5 ja 6 vahel, lõunal $\frac{1}{2}$ ja õhtu kell 9. Ja siis kirjutavat viiejärgulist näidendit.

Veel oli meil lubatud vanglatevaheline kirjavahe- tus tsensori märgiga „läbi loetud.“ Seda luba kasutati ohtralt. Ma ise kasutasin ka. Koguni Siberi linna Tjümeni vanglaga vahetasin kirju. Seal istus minu tuttav vene ajakirjanik esimesest minu Siberi teekonnast, millest põgenesime ka ühel ajal. See oli Nikolai Zezjulinski*). Ta oli uuesti kinni püütud ja uuesti tagasi jõudnud Tobolski kubermangu Tjümeni vanglasse, kus teda miskipärast peeti kinni kauemat aega. See oli too anekdootide looja-jutus- taja, kes seal Tjümeni vanglas pidas agaratele loo-

*) Mälestused II, lhk. 14, 15.

gika-õppijatele ühe väga õpetliku kõne, mille tagajärjel ta elu oli hädaohus.

Juba tol ööl, kui mind vangistati, teadsin, et mul oli vanglas korter ja ülespidamine kauemaks ajaks kindlustatud, seepärast ei hellitanud end mõtteski unistustega vabast välisilmast. Vaatasin tulevikku läbi trellide. Ainult öösi unenägudes põgenesin ning alati õnnelikult. Üldse pole kunagi nii ilusaid unesid näinud kui Špaljárnajas — nii hurmavaid maastikke ja värviküllaseid muinasmaid; ainult hommikul oli ärkamine õudne, eriti kui äratas läbi luugi ulatatud käsi hommiku varajasel tunnil — pakkudes leiba ja kuuma vett. Kell kuus või seitse hommikul. See polnud vara, sest meid pandi ka vara — kell kümme — magama. Siis kustutati tuled — iga kambri ukse juures eraldi... „Kustutan tule“ — kostis see ühetooniline hääl õhtul, mõnikord alt üles tülles, teinekord ülevalt alla minnes. Oli paratamatu ja halastamatu. Nagu saatus lähenes see, jättis huvitavama lause pooleli ja sundis süngi heitma. Nagu instituudis. See oli meile kasuks: vaba valguse juures oleksime mõne romaani lugemisel ka hommikuni valvanud; sest meil oli rohkesti selleks võimalusi.

Špaljárnaja raamatukogu oli üks valituimaist raamatukogudest pealinnas. Aastate jooksul olid politikavangid sinna kogunud väärtuslikke teoseid, ainult et kriminalistide kätte sattunud raamatute lehed olid vahelt „plotski“ ohvriks langenud. Ei aidanud pikad noomitused raamatute esikaantel, et ei kõlba hea raamatu lehte „plotskiks“ tarvitada; kuid ilma suitsuta oli raske elada, aga ilma raamatuta sai läbi.

Oli ka ilma raamatuta raske elada aina oma mõtetega, aga kes armastas käsitöid, ei tunnud raamatute puudumist. Špaljárnajas igatahes raamatute suhtes mingeid kitsendusi ei tehtud. Oli üldse Venemaa kultuurilisemaid vanglaid see Špaljárnaja,

Peterburi eeluurimise vangla. See võis õnne tänada, kes sattus siia. Distsipliin ei olnud liialt vali ega ka lõtv. Suur vabadus vanglas on õieti suurimaks karistuseks. Nagu Moskva „Butõirka“. Tänapäevani on see viimane vangla minu mälestuses püsinud korralageduse näitena, mille meeldetuletamisel kõrvad hakkavad sumisema lakkamata kisast, laulust, kärast.

Špaljäärnaja kultuurilisus avaldus veel selle maja piinlikus puhtuses. Raudväravast sisse lastud võis tunda kohe selle maja erilist korda ja puhtust, mis rahustas. Kõik näis säravat ja hiilgavat — mustjad asfaltpõrandad, helerohelised õlivärvi-seinad, mustad rõdud ja trepid. Eriti omapärasena ja koguni suurejoonelisena tundus üksikkambrite esiruum all, mille lagi oli viie-korra kõrgune. Kambrate juurde viisid üles kitsad mustad raudtrepid ja iga korra kambrite rea ees asetused kitsad mustast rauast võretatud rõdukäigud. Oleks nagu viiekordselt seinakappe ehitatud üksteise kõrva. Need olid puuride ukсед.

Minu puur-tuba oli paigutatud kõrgemal korral. See rõõmustas mind. Ikka taevale lähemal. See tundus sisse astudes eriti sopilisena ja kandilisena — oli selle tõttu vähem igav. Pisike, heleroheline, mustjas-asfaltpõrandaga, kõigi mõnusustega: veekraaniga, veeklosetiga — puudus ainult vann; raudvoodi seinasse needitud, samuti kollane raudlaud ja raudpingike seinas kinni. Et poleks võimalik määratsevas hoos midagi lõhkuda ega vangla rahu kolinaga rikkuda. Väike trellitud aken oli lae all, mille kaudu ulatusime välja vaatama klosetile astudes.

Aknast vaatamine ei olnud špaljäärnaja „humaanses“ vanglas mitte surmaga karistatav. Võisime surmahirmuta jooksvaid pilvi taevas vaadelda ja all jalutuspuurides jalutajaid.

Olid mõned, kes olid miskipärast määratud üksikjalutusele, ning me olime uudishimulised, mis-

pärast olid nad selleks määratud. Kui ma ei eksi, oli nende üksikjalutajate seas ka see imelik tüüp Lurich, kes ilmunud vanglasse seitsme korviga ja suurte nõudmistega, olevat atleedi Lurichi õde. Mispärast oli ta oma seitsme korviga sinna toodud, ei teadnud keegi seletada. Kas oli politika-süüdlane või mõni aferist? Ta ei soovinud kellegagi tutvust ja jäi meile tundmatuks. Teda nimetati „daamiks seitsme korviga“. Ühest teisest üksijalutajast kõneldi, et tal võimaldatud öhtul saladuslikult linna sõita. Olnud vist õige suurejooneline „peenem“ aferist.

Säärase vabaduse osaliseks said ka sageli nõnda nimetatud „pankrotistid“ — pankroti tegijad ärimehed. Neid eeluurimise vanglas ei peetud. Politika-vangid selle elemendiga mingit kontakti ei pidanud, ka kriminalistid põlgasid neid. Istusid täiesti oma ette, toitsid end hästi ja kõndisid talvel kallistes karusnahk-kasukates.

Sain ühel päeval ametliku paberi, kus mulle oli määratud administratiivselt kolm kuud vangistust, et elanud võõra nime all. Ühtlasi oli see ka karistus põgenemisest Siberi maapaost. Olin need kolm kuud juba ära istunud, oleksid võinud minu Siberi tagasi saata. Aga ma teadsin, et selleks on veel tükk aega, tuleb veel kauemat aega istuda, sest minu hinge peal oli veel teine patt — Põhja-Liivimaa organisatsioon, mis oli üheks suureks protsessiks üles puhutud, kuhu kuulusin ka mina, sest Alfons ja mõned teised samasse organisatsiooni segatud „seltsimehed“ Riias olid minust kõnelnud piinamiste hirmus. Nad istusid Riias juba 1907. aastast. Ootasin. Küllap ühel päeval avatakse uks lukust ja kostab käsk: „võtke oma asjad ja mingem alla kontorisse.“ Nende käsu sõnade järele ei teadnud keegi, mis sellele järgneb — kas vabadus, kas ümberpaigutamine teise vanglasse või ärasaatmine. Mina igatahes teadsin, et sellele järgneb saatmine Riia keskvanglasse.

Minu Peterburi läbiotsimine ja kinnivõtmine ei võimaldanud eraldi mingisuguse kohtuprotsessi algatamist, oli liig vähe materjali, polnud võimalik kindlaks teha minu kuuluvust mõnesse organisatsiooni, mille eesmärgiks oli oleva riigikorra kukutamine. Minu juurest leiti paar numbrit „Proletaarlast“ siidpaberil trükitud, sotsiaaldemokraatide keelatud ajakirjad; veel leiti soovituskiri, minu nime nimetamata, kellegi Eugenile, et kirja ettenäitaja ustav inimene, sotsiaaldemokraat. Soovituskiri oli raamatu vahel riivil, ning need polnud minu raamatud.

Huvitav oli minu ülekuulamine Peterburi sandarmivalitsuses sel puhul. Olin esimest korda selles asutises, kuhu astusin sisse teatud erutusega. Aga kutsutud kabinetti, nähes seal päris lahke näoga kindralit, kes palus mind viisakalt istet võtta, ei olnud erutuseks enam palju põhjust. See oli päris iseäralik ülekuulamine — vanamees ütles mulle pea-aegu kõik ette, kuidas end ilmsüütuks teha. — „Kas tunnistate end Venemaa sotsiaaldemokraatliku partei liikmeks, kelle sihiks kukutada Venemaa käesolevat riigikorda?“ — Mult vastust ootamata hakkas ise eitavat vastust kirjutama. — „See soovituskiri, mis leiti teie toast raamatu vahelt, ei ole muidugi teie oma? Milleks olid teil need paar eksemplari „Proletaarlast“? Mõned kohad on koguni punasega märgitud? Kas tööliste küsimuse uurimiseks?“

Mul polnud tarvis end pingutada vastuste valimistega. Mul oli osav etteütleva, kes oli harjunud kuulama neid tavalisi vastuseid juba palju aastaid. Oli väga lahke ja vastutulelik see vana sandarm-kindral. Lahkusin tema juurest kõige paremas tujus ning sõites Peterburi tänavail selles mustas „vanglakongis“ oli päris lõbus vaadata läbi trell-augukese pealinna askeldamist ilma kadeduseta ja ka igatsuseta liikuda järelevalveta nende vabakõndijate ehk vabasõitjate seas. Kes tundsid seda musta kongi, need saatsid säärast õuduse-vankrit kaastundlikkude pilkudega. Mäle-

tasin lapsepõlvest niisugust koertepüüdmise kongi Tallinnas; siis ei võinud ilma jubeduseta seda jälgida. Nüüd tuli endal säärases sõita. Kuid seal sees ei olnud sugugi nii hirmus istuda, kui seda näha liikumas tänavail.

Aeg lähenes jõuludele. Olin varsti kuus kuud Špaljäärnajas istunud. Tagasivaatel näis möödunud aeg hoopis üürikesena, kus päevad ühetaoliselt jooksid üksteisesse lülitud. Neid päevi elades, tundusid sageli pikkadena, kuid vangla täpsalt korduvad toimingud muutsid nad ühemuljelisteks, elamusvaeseteks. Mõtlesin, et inimene on loodusega võrreldes palju šabloonilisem, labasem, väiklaselt korduv — bürokraatilisem. Looduses oli palju rohkem elavat meeoleolu, kunstihinge, kui tema kreatuuris — inimeses. Ka vangla trellakna kaudu päästis loodus sisemise tüütava kordumise. Kord sadas halli nukrat vihma, siis rõõmustas sinine taevas ja kuski oletatav päikesepaiste meid, tuul paiskas pilverünkaid ja kohises korstnas, ehk sadas valget rahustavat lund; päevavalgus polnud ühetasaselt möödunud kui elektripirni valgus, sest loodus ei olnud vangla. Kui maakera on seda oma koos ja käigus, siis on see üsna suurejooneline inimese hinge vanglaga võrreldes.

Vanglas oli aega sääraseid asju mõelda ja selle välise ühetaolise korduvuse juures tundsin end seesmiselt palju vabamana kui väljas oma leivamuredega, kus elasin peaaegu samasugust igapäevast kordamise elu, mille puhul tundsin vanglas protesti.

Ilusam aeg meie vanglapäevas oli õhtu — peale kella kaheksast kella kümneni tulede kustutamiseni. Kell kaheksa loeti meid üle ja tehti meile kõik „märkused“ — ja siis nagu oleksime omaette jäänud.

Ikka mingipärast erutas see ülelugemine ja märkuste võimalused — tuletas eriti meelde meie vanglas viibimist, eeskostmise all olemist; see toiming

iga päev uuesti riivas enesearmastust, olgugi et „seisime sellest kõrgemal“. Ja seepärast tundusid need õhtused tunnid peale mainitud toimingut pidutundidena. Selleks olid valitud ilusamad leheküljed lugemiseks, koguni oli tarvidus end pidulikumalt rõivastada, ja ka seinale kunst-postkaarte nõöpnõelaga kuidagi peatama panna, sest seinte kaunistamine oli keelatud. Vanglas ei tohtinud mugavust olla, midagi, mis oleks vanglapuuri ilmet muutnud ja katnud. Lubatud oli valge riidega katta söögi- ja ka mõnda kohta valge eesriidega peita. See oli ka kõik, mis oma puuri kaunistamiseks tohtisime ette võtta.

Puhtus oli lubatud ja nõutud. Me küürisime siis oma puure ka nagu harilikus elus mõnda söögi-riista. Viisin nii kaugele, et toa küürimise järele vesi jäi täiesti puhtaks. Pisemgi täpp seinal võis ärevust sünnitada. See küürimine oli ka ainus võimalus kehatööks; tuli muidugi võimlemist abiks võtta. Oli meie seas ka neid, kes vene „barstvo“ vaadetes põlgasid igasugust kehalikku tööd ja oma puuri küürimiseks palkasid kriminalisti. See oli politika-vangidele — eeluurimise aega istujaile lubatud. Tasu oli imeväike.

Sügisel 1908. aastal möllas Venemaal, eriti Peterburis, koolerataud; kuid me seda ei kartnud, ja oli raske ka sel batsillusel meie vanglasse pääseda, kus ei lastud midagi keetmata sisse. Muidugi toorest puuvilja me ei näinud ja keedetud vett oli ohtrasti, et pesime kõike keedetud veega. Ainult kui keegi meelega oleks kraanist keetmata vett hakanud jooma, oleks võinud ka Špaljäärnaja puhtuseeeskujulikus majas koolera-batsillus kõigi lukkude ja trellide kiuste sisse tungida. Aga ei olnud ühtki juhtumust.

Just vastu jõulusid 1908. aastal keerati ühel päeval minu puuri uks lukust ja lausuti mulle saatuslikud sõnad: „Võtke oma asjad ja mingem konto-

risse!“ Pakkisin kiiresti oma kaks ja pool asjakest pampu, võtsin selle kaenlasse ja mind saadeti kontoris. „Olete määratud Riia keskvanglasse, sõidate „Peresõilnajasse“ (Peterburi tapivangla). Minu paar asja tuhniti veel hoolsasti läbi, iga õmblus ja sopp, ja saadeti mõökade vahel kongi. Allusin, istusin, sõitsin.

Kahju oli lahkuda špaljarnajast, kus oli veedetud palju ilusaid õhtuid.

Tapiga Riiga.

Juba teist korda avati Peresõilnaja raske raudvärav minu sisselaskmiseks. Esimene kord see oli 1906. aasta kevadel, kui meid saadeti eriliste „aavaldustega“ Tallinnast Siberi. Nüüd astusin üksi mõõkade vahel. Kontoris, õigemini suures tapi-
vanguide vastuvõtmise ja saatmise saalis — tuletas väga meelde mõnda raudteejaama ooteruumi — võeti vastu minu küütoreilt minu saatepaberid, sest me, vangid, olime õieti esemed — tõendusasjad paberite juures. — Mis teie nimi, isanimi, liignimi, kui vana, mis seisusest, kust pärit, kust toodud, kuhu määratud, kas erilisi tunnuseid näos, kätel. Need olid harilikud küsimused vangi vastuvõtmisel ja väljasaatmisel. Ehk on kogemata tõendusasi paberi juures ära vahetatud. Sellest hoolimata on olnud juhtumusi, kus üks on sõitnud teise asemel Siberi ja suurim karistusallane oma sõbra saatekirja abil vabaks lastud.

Helistati naisjaoskonda ja ilmus seal mulle enne juba tuttav kivistunud kuju — naisvalvurina. Ei ole ma kuski vanglas nii tüübilisi vanglavõlvureid näinud kui Peterburi Peresõilnajas. Nende mudelite järele oleks võinud neid valada üle Venemaa, siis oleks teatud, milline peab olema naisvangla valvur. Peresõilnajas olid nad igatahes kõik ühe mudeli järele valatud. Asjata võis otsida nende näoilme midagi, mis oleks osutunud lahkuse muigeks. Nende kõigi näod olid kaetud tiheda vangla maskiga. Kujutasin endale neid oma perekonnas, oma laste seas — õrnade mehe- ja naise, ja hellastavate ema-

dena. Raske oli seda kujutella. Aga nad kõik olid abielus, enamasti sama vangla meesvalvurite naised.

Õõnsa häälega käskis see naisvalvur enesega tulla. Õõnsalt kostsid sammud raudtrepi astmeil selles vaikes majas täis inimesi. Vaikus oli selle maja eriline omadus. Ühes tapivanglas saavutada säärast korda ja vaikust, see nõudis osavat juhtivat mõju vanglaülemalt, Otto Strandmanni vennalt.

Uuesti soriti läbi minu asjad ja mind isiklikult otsiti läbi ihuni. Nii osavat ja korralikku, ütleksin, raffineeritud läbiotsimist ei saanud kuski mujal tunda, kui selles Peresõilnajas, ja siiski olen ma ka sellest „kitsast väravast“ mõndagi läbi viinud, sest oli ju vangil, eriti tapis, kõik keelatud. Seepki keelatud. Nad tundsid kõik peiduurkad, kuhu oleks võinud midagi poetada. Esimene kord pidin ka oma juuksed lahti tegema, aga teine kord oli mul pöetud pea soetõve tagajärjel, ei olnud sinna enam võimalik midagi peita. Aga kuldrahad viisin siiski läbi, need olid mul kostüümjaki nõõpideks õmmeldud. Aga on ka nõõpe eest lõigatud, kui olid kahtlased — riidega üle tõmmatud — ja saapataldu on maha rebitud, samuti poogitud raamatukaaned lõhutud, sest mõnda raamatut, eriti testamenti, oli luba kaasa võtta. Minu vastu nad ei olnud veel nii tigedad, ma ei olnud küllalt suur roimar.

Mulle lubati minu oma riided tagasi selga panna, aga kriminalistide riided saadeti kohe pesukööki ja nad ise pisteti vanni, või saadeti sauna ja pandi vanglariided selga. Politikavangid, kes olid mõistetud Siberi asumaale ja sunnitööle, olid sunnitud ka kandma sinijoonelisi vanglarõivaid ja ei olnud seepärast nendega tapiteel teissugust ümberkäimist kui harilikkude kriminalistidega, kuna erariie ise juba avaldas muljet, et ei olnud tegemist õieti kurjategijaga.

Saadeti mind vanglatuppa, kus istusid enne juba paar politika-vangi edasisaatmist oodates. „Seisusevahesid“ tunnistati ka selles majas, eraldades poli-

tika-vange kriminalistidest. Vähe oli Venemaal vanglaid, kus neid vahesid ei tunnistatud.

Mind tutvustati kohe selle karmi maja korraga. 1906. a. kevadel oli selleski majas kord lõdvenenud; nüüd 1908. aasta lõpul aga kõik endisesse pingutusse asetatud. Mul oli tundmus, nagu oleks kõik selles majas traadi peale aetud ja kõik sündis traaditõmbe järele. Igal uksekoputusel oli säärane traaditõmbe mõju. Hommikul kell 6 oleks meid nagu sängist paisatud — koputuse järele: „Üles tõusta!“ Sellest hetkest peale ei tohtinud keegi oma keha enam lasta sängile lebada, võis ainult sirgelt istuda — kella kaheni. Siis kästi meid tunniks ajaks puhkama heita. Õhtul kell $\frac{1}{2}$ 8 käsutati meid koputusega palvele. Pidime kambris seisma, liikumata paigal, kui kuski meespoolel lauldi palvelaulu. Suurest vaikusist tungisid mõned hämarad helid ka meie kambrisse. Enne ei tohtinud me oma seisendit muuta, kui oli selleks uuesti käsk antud uksele. Peale selle koputati meid voodisse ja siis oli iga väiksemgi kõbin ja jutusosin keelatud. Tundsime endid kinnises õppeasutises, või kloostriks valju kasvataja või nunna valve all, kus ei suutnud kiusatusele vastu panna „midagi ära teha, mis keelatud“. Oli vaja tingimata mingisuguse anekdoodiga teisi naerma ajada, sest sääraseil tingimusil ei suutnud keegi naeru vastu võidelda, ning ei olnud palju vajagi naerupahvatuseks. Surusime oma naerud küll padjusse, aga erksad kõrvad koridoris püüdsid need kinni ja kostis kohe vali koputus ning veel valjem ähvardus — „Kartser!“ Tuli juba tõsisemalt oma plikatujude vastu võidelda ja anekdootidest ning naerust loobuda. Neil seal ukse taga ei olnud naljast aimugi, neil oli vist naljamõiste juba hoopis hävinenud alatiste trellide taga ning naljameeled välja surnud.

Neil oli eriline osavus tasa hiilida ukse juurde ja luureaugust vaadata. Meie tundelised vangla-

närvid ainult aimasid sageli luuravat silma seal, aga kuulda ei olnud midagi.

Jalutuse ajal, mis kestis 20 minutit, anti meile korralikku riviõppust. Meid käsutati paaridesse, kolm sammu iga paari vahet, millist ei tohtinud vahendada ega pikendada, pilk pöördud otse oma ette pead kõrvale ja tagasi käänamata. Kõnelemisest või ühegi sõna vahetamisest ei võinud juttugi olla. Kõik need Peresõilnaja korrast üleastumised olid rängasti karistatavad — alates kartseriga, millele võis järgneda valvur-sõduri täägihaavamine, veel halvemal juhtumusel kuulisurm; sest peale vanglavalvuri oli veel abiks korda pidamas sõdur laetud püssiga sõjaseaduse tõttu. Sõdur oli keiser-ustavamast tema kõrguse ihukaitseväe kuulsa Semjonovi rügemendist. Ses vanglas olnud — mitte kaua aega tagasi — säärane surmajuhtumus meie kohutuseks teostunud. Oli olnud noor vilumata tütarlaps-politikavang, kelle uudishimu karistatud kuulisurmaga Semjonovi sõduri püssist. Ei olnud tal muud süüd, kui astus akna juurde vaatama välja, kui meesvangid jalutasid. Ja ohverdas oma elu.

Ma ei viibinud tookord kaua selles traadile tõmmatud majas ja saadeti mind edasi Pihkva kaudu Riiga. Naisjaoskonna kitsast väravast saadeti mind puhtana ilmsüütuna — viimse õmbluseni minu eksimusi uuritud — välja suurde ootamise ruumi, kus istusid oma kompsudel hallid — ühiskonnast väljatõugatud inimkogud. Peale nimede väljahõikamise ja tõestamise tähtsat toimingut lasti meid korraldatud rivis välja raskest väravast ja kui langes see värav meie järele lukku, tundsin otsekui närve lödvenevat, peale „raudse distsipliini“ pingutuse. Ühtlasi tundus see ka karastusena, värske külmavee supelusena.

Kui olime jõudnud raudtee-rongi vagunisse, olgugi trellitud vagunisse, haaras mind õnnejoovastus, millist kunagi vabana vagunisse istudes polnud läbi elanud. Vagunisse astumine on iseenesest alati õnnelik hetk, aga peale kuue kuu vanglapuuris

istumise tundus see erilise õnnena, sellest hoolimata et kujutelm Riia oli küllalt jube, kui kerkisid nägemusse Riia ülekuulamise piinakambrid.

Aga sõita, liikuda, näha trellide läbi vilksatavat jälle loodust — lumiseid metsi, välju! Kas oli see patt — säärasel hetkel muutuda eriti sentimentaalseks? Olin nagu akna külge nõiutud ka öösi sõites tabada pimeduses vahelduva maastiku hämarkujusid, vaadelda vedurist pilduvat sädemete merd, sest vedurit köeti puudega. Peterburi küüturid olid üldse väga lahked sõdurid — lubasid aknal seista; ainult jaamapeatustel paluti aknast loobuda, aga ma teadsin juba ise seda korda.

Hommiku pimedas saabusime Pihkvasse. Ei olnud lahke see linn külmal talvehommikul, kui läbi linna sammusime: kes hallis vanglakuues küürus oma vangi kompsu all; kes vedades raskeid ahelaid, mille helinad olid vähe rõõmsad, kui kajastusid vastu tühjas linnas. Niisuguseil hetkil kippus valdama vägisi suruv, masendav tunne — ärapälatud, väljaheidetud, mahajäetud.

On hämaralt meeles too õudne Pihkva vangla, kus veetsin vaid ühe päeva ja öö. Peterburi puhaste korralikkude vanglate kõrval tundus see lutikase kongina. Kõik tundus räpasena tolles majas. Inimesed, ametnikkude ja vangide ruumid, ukсед, põrandad, aknad, rõivad. Samuti räpased olid nende sõnad ja kõned. Peterburis olid vangla valvurid ja ülemad kuivad, valjud, ametlikud, aga ei kunagi ebaviisakad ega toored. Siin — nagu oleks ainult haugutud. Tundsind end tõugatusena, lükatuna, kui nad mind kõnetasid. Õnneks kestis see üürikest aega.

Järgmisel päeval saadeti meid Riiga edasi. Veel kord sammusime pimedal hommikul jaama suunas Pihkva tänavail, kus jälle sama õõnsalt kajastusid ahelad, mis masendas meeli.

Mul isiklikult oli tol teel väike vahejuhtumus, sest olin nõuks võtnud tõrkuda. Ei tea mis meelesagedus mind sellele tõukas, sest püüdsin alati hoiduda

igasugusest sekeldusest vanglavõimudega, et mitte põhjust anda tooruse väljendamiseks.

Küütimise korras oli üldse ette nähtud küüthobune vankriga, mis oli määratud naistele ja haigetele, kuhu võis paigutada ka vangide pampe. Tol hommikul aga küüthobust ei olnud. Ma tõrkusin, nõudsin seaduse nimel seda: — „Ma oma pampu ei jaksa ise jaamani kanda,“ ning panin selle maha. Jaamani oli paar versta ja mul ei olnud seda tõesti kerge kanda. — „Ma edasi ei lähe!“ — Mulle läheneti paljastatud mõõgaga: „Üles tõusta! Küllap sind sunnitakse minema! Pamp võib maha jäädagi, kui ei jaksa kanda.“ — Keegi noormees vangidest võttis minu pambu ja küütrong hakkas liikuma. Ma jäin seekord karistamata.

Niisugused olid mälestused Pihkvast.

Valgas, selles sõlmes, kus Vene ajal alati tuli ümber istuda ja oodata, oodata kaua, sageli pool päeva ehk rohkemgi. Jaam oli alati täis tukkujaid, ei olnud ruumi istuda ega käia, põrandad olid täis kompe ja nende vahel inimeste hunnikud norskamas. Õnnelik oli see, kes enesele pingi nurgakese võitnud.

Seisis meie rong jaama ees ja ma kujutelin seda tuttavat mitmeti läbi elatud pilti jaama ooteruumis, kui avanes uks ja ka meie vagunisse tuli „uusi reisi-
jaid“ juurde.

Milline üllatus — meie trellvagunisse ka uusi „reisijaid“! Valgas oli see võimalik, kus kõik ikka „istusid ümber“; Tartu rongis sõitvad vangidki paigutati teise.

Nende „uute reisijate“ seas oli paar Tartu poliitilist üliõpilast — sotsiaalrevolutsionääri. Tutvus oli kohe sobitud, ei vajanud selleks teiste tuttavate vahetalitust või eestkostmist, kes meid oleksid tutvustanud ja üksteisele soovitanud. Olime ju „seltsimehed“ enne tutvustamist. Ning elav lõbus jutt sobis ka kohe.

Üks neist üliõpilastest oli haige — vaimuhaige, nagu neid palju istus tol ajal vanglates. Ei olnud

kindel, kas ta oli tõesti haige, või ainult teeskles seda. Ei teadnud seda ülemus, ei seltsimehed, võis juhtuda, et ta seda isegi ei teadnud, kui oli osanud oma „hullu-osa“ sedavõrt veenduvalt sisendada, et kaotas isegi selle õige tundmise. Kõnesoleva üliõpilase ülespidamises ei olnud midagi kahtlast märkata. Oli ehk rohkem vaikne ja silmavaade ühte punkti pöördud. Muidu kõneles nagu harilikud inimesed.

Tol ajal oli levinenud see hullus — mille sees oli palju teesklejaid. Ma tundsin isegi mõnda neist. See nõudis erilist pingutust, häid tugevaid närve ja tasakaalsust. Ka tollest noorest mehest jutustati mulle hiljemini mõndagi tema filosoofiast. Ta arvanud välja hea ja kurja logaritmi, ta kuulnud karjuvat vaikust; inimesi käsitanud ainult küsimismärkidena ja seepärast jalutades joonistanud alatasa neid märke. Neid asju oleks võinud samuti terve mõistusega inimene kõnelda hullu kuulsust omandamata. Kuid närviarstid tunnistasid tema haigeaks ja kohus mõistis ta õigeaks. Pidi siis haige olema, kuid vabaks saanud kosis oma armastatud neiu ja ei olnud midagi ebanormaalselt märgata, kui käisin noorpaari kodus.

Teine üliõpilane oli pikk elurõõmus väikevenelane Tartu sotsiaalrevolutsionääride juht. Lõbusas jutuaajamises kadus aeg lennates. Oleks võinud veel paar päeva kesta see sõit tapivagunis.

Hea tuju kestis ka kõndides paljaste mõõkade vahel läbi Riia linna. See oli minu esimene tutvus Riia linnaga. Sel esimesel rännakul ei olnud võimalik küll mingit ettekujutust saada sellest linnast, sest meie tee viis läbi kehva aguli, nagu harilikult teed jaamast vanglani.

Saabusime keskvanglasse — oli vist Riia suurimaid hooneid — ehitatud uues moodsamas vanglastiilis.

Head tervist, lõbusad üliõpilased! Nüüd läheme jälle istuma.

Esimesed muljed Riia keskvanglast.

See oli paar päeva enne 1909. uusaastat, kui saabusin Riiga. Pühad jõulud olid läinud mul nõnda tapis olles vahelt kaduma.

Oli soliidne see Riia keskvangla linnast eemal heinamaa serval. Kolm suurt hoonet — üks suurem meesvangidele, teine väiksem naisvangidele ja kolmas haigemaja. Oli õhku, oli valgust, ei surutud ega litsutud müüride vahele nagu Peterburis.

Peterburis oli olnud palju kõnet Riia keskvanglast, kuhu oli paigutatud ka poliitilisi sunnitöölisi Siberi saatmise aega ootama. Nende seas oli palju tähtsamaid terroriste oma suuremate tegude eest mõistetud pikaajalisele sunnitööle — 20 aastaks, eluajaks, kellele surmanuhtlus muudetud sunnitööks surmani.

Seepärast ei astunud selle hoone väravast sisse lihtsa hariliku vangla väravast sisseastumise tunde. Oli romantilist uudishimu ja aimust saada tuttavaks hoopis eriliste isikutega.

Oli vastu võtmas naisjaoskonna naisülem — tüübiline kinnise naisinstituudi juhataja, nagu ma nii sugust kujutelnud. Tema kõnetamises ja käitluses oli kasvataja-pedagoogi lehka. See osutus tõeks. Ta oli endine naisinstituudi juhataja olnud, vist kasvatajana liig karmiks ja valjuks arvatud, seepärast määratud Riia keskvangla naisvange kasvatama. Siia sobisid need omadused hästi.

Oli seegi hea, sest temaga oli ikkagi võimalik kõnelda, oli teinekord arusaamist ja vastutulekut, mida teistes vanglasis võis asjata otsida.

Peale vastuvõtmise tähtsa talituse saadeti mind

üksikkambrisse seltsiks ühele läti tütarlapsele Mii-tavist. Oli armas ja südamlik „seltsimees“.

See Riia vanglapuur oli palju avaram ja valgem Peterburi omast. Seesmine värv oli samuti helerohe-line õlivärv, ainult sisustuse esemed olid liikuvamad, ei olnud seintele needitud. Halliks vööbatud lauda ja paari järgi võis ühest kohast teise tõsta, samuti voodeid. Nagu kodusemaks tegi see esemete ümber-paigutamise võimalus selle helerohelise puuri. Tu-letas meelde elamisetuba.

Järgi võis tõsta akna juurde, et välja vaadata, sest aknad olid nagu harilikult vanglas kätteküüni-mata kõrgusel. Väljavaatamine aknast oli samuti karistatav surmaga nagu Peresõilnajas. Tuli olla valvel ja tähelepanelikult seirata vahisõduri liiku-misi all õues. Hiljuti olnud ka selles vanglas noor tütarlaps politikavangidest oma elu jätnud akna peale.

See oli veel värske mälestus, kui saabusin kesk-vanglasse.

Olin hoopis üllatatud, kui esimene kord söanda-sin aknast välja vaatama. Vaatasin lumisele heina-maale, mille veeres kaugemal sinas okasmets. Seal metsa suunas liikusid lumisel teel hobused regedega, saanidega linna ja linnast metsa kadudes. Kas ei olnud ma hoopis maale sattunud ja vangla vaid halb unenägu? Võis unistadagi aknalt, kui mitte kõndiv vahisõdur püssiga ei tuletanud ähvardavalt meelde reaalelu.

See heinamaa rahustas, tundus erilise lohutusena vangla halluses. Vangla müüri taga meie akende ko-hal põrisesid uue üllatusena möödasõitvad raudtee-rongid.

„Kas see vangla on siis kohe raudtee ääres?“ küsisin kambrinaabrilt.

„See on vaid kaubatee haru, siit sõidavad mööda ainult kaubarongid.“

„See tuletab ikkagi teist elu meelde ja nõnda võib hetkeks unustadagi vangisolekut.“

Üldmäärused vanglate jaoks olid muidugi ühised üle Venemaa, kuid vanglaülemast olenes ikkagi iga üksiku vangla seesmise korra ilme — kui palju täpsalt kinni peetud üldmäärustest, kui palju oma algatusel juurde lisatud ehk vähendatud, sest teatud vabadus ja algatuse võimalus oli jäetud ka vanglaülematele. Näiteks kustutati Peterburis tuled öhtul kell kümme ja hommikul kell kuus süüdati põlema. Riia vanglas aga ei kustutatud tulesid üldse vastu ööd — süüdati üsna valges hämaras ja kustutati teisel hommikul päikesetõusul. Igavene pimedus võib küll hirmus olla, aga meile näis, et sama hirmus on ka igavene valgus. Eriti magada elektrivalgel oli koguni väsitav ja silmad kannatasid. Ei olnud lubatud paberitükikestki panna valguse kaitseks. Neil oli kombeks ka öösi ülelugemise-retki korraldada läbi luureaukude. Kus lamas ilus tütarlaps, lubas korrapidaja vanglaülema abi kauemini, kui see sobis ametnikule, luureaugu juures peatada. See luuramise võimalus öösi oli eriti vastumeelt.

Samuti oli toitmine halvem, tüütuseni korduv herneleem, kapsaleem, kartuli- ja tanguleem, ja nõnda nädalast nädalasse, ei olnud võimalik saada soodustust haigemaja söögi näol nagu Peterburis.

Õhku ja päikest oli rohkem. Akna tagant kostis raudteerongide mürinas teistsugune elurütm ja võis näha avarat taevast Peterburi kivikoti sinise taevapikese asemel.

See oli teisel minu Riia keskvangla päeval, kui avati minu puuri luuk ja naerune roosa nägu kelmi-kate silmadega piilus sisse ja teretas mind eesti keeles. Ta olevat Helene Obst, ainus eestlane Riia keskvangla nais-politikavangidest. Meesjaoskonnas olevat rohkem eestlasi. Ta loetles mõned nimed, nagu Karl Rumor, Rudolf Nieländer, Joh. Lehmann, Ferdinand Kull, Hindrek Peerand, K. Kotsar ja teisi*), keda ei tunnud isiklikult. Ma olevat tema

*) Mälestused II, lhk. 121.

kaasprotsesslane, Põhja-Liivimaa organisatsiooni tegevuses kaassüüdlane. See oli mulle uudiseks.

Ülekuulamisel olgu ma ettevaatlik, parem loobugu üldse vastuste andmisest, sest kohtu-uurija Repninski olevat kaval mees, kes oskavat osavalt lõksutada ja linge heita, temale kasulikke vastuseid välja provotseerida neilt, kes tema võtetega harjumata.

Ma võivat oma tuttavatele kirjutada meesjaoskonda, ta toimetavat nad sinna. Ta võivat mulle ka kirjutuspaberit muretseda. Sest paber oli tolles vanglas valjult keelatud, jagati tembeldatud poogna viisi, kui oli vaja välja lubatud teel kirjutada. Samuti väljatellitud kaustik tembeldati ja nummerdati ära, ning valvati, et paberilehed ei olnud välja kistud. Peterburis paberi asjus ei oldud nii „väiklane“. Helenel aga nähtavasti olid omad paberi-allikad.

Kui mul midagi olevat vaja, kõnelgu temale, ta istuvat kamber nr. 6.

„Kuidas on see võimalik, kas uksehoidja ei keela.“

„Minu juurde ei keela. Te olete aga alles noor meie vanglas, parem ma külastan ise juba teid. Veel tahtsin teid hoiatada: mind boikotitakse siin vanglas, et ei ole loobunud Glasovskajast, kes on närvihaige ja kannatab raskete hüsteeria-hoogude all. Keegi peab ju teda ravitsema. Nad siin boikotivad teda, et ta on Alfonsi mõrsja ning Alfonsi peetakse äraandjaks. Koguni Glasovskajat ennast kahtlustavad nad äraandmises. Arvan, et teil oli juba Peterburis tuttav Riia piinakamber, kust on ka Alfons läbi käinud ja ise kohtus 15 aastaks sunnitööle mõistetud. See seletab paljugi, ning ma kahtlen ka tema äraandmises. Inimesed on praegu äraandmiste otsimise hullustuses. On nagu haiged. Raske on praegu vanglas viibida selles õhkkonnas. Aga pole viga, ega tuju maksa rikkuda. Olen teid enese suhtes hoiatanud.“

„Ma teid hülgama ei hakka; olen teist juba kuulnud palju head. Ma ise nendesse äraandmise juttudesse ei usu, olen seda läbi elanud, kuidas siin süütule inimesele võidakse ränka ülekohut teha, mida ei suuda keegi enam heaks käända.“

Nägin tema silmi nagu pisaraist niiskuvat — säärane sära ilmus neisse. Ta nagu tahtis oma liigutust varjata. Ütles kiiresti head aega, sulges luugi ja kadus pehmeil sammel.

Mõni päev hiljemini avanes jällegi minu luuk ning Helene naeratav nägu tuli nähtavale, ulatas mulle peotäie kirju — väikesi paberist rullikesi nagu loosinumbrid vangla nätske leivaga liimitud. Seda leiba anti kaks naela päevas, jätkus kirjade sulgemiseks. Need kirjad olid meeste majast. Kõigilt minu tuttavalt seltsimeestelt — Rudolf Nieländerilt, Ferdinand Kullilt, Karl Rumorilt, tollelt Tartu väikevene üliõpilaselt, kellega sõitsin ühes tapivagnis viimasel teekonnal. Ja veel palju tervitusi teistelt lisaks.

See oli õnnelikumaid päevi minu Riia esimesilt päevilt. Pugesin süngi nurka, selg vastu luureauku käänatud, raamatulehtede vahele kirjad lugemiseks laotatud — need kitsad ribad imepeenelt täis tipitud igasorti paberil. Neil oli olnud aega ja huvi selle tegevuse jaoks. Kõik need viletsad paberiribad olid täidetud luule ja romantikaga, täis optimismi, tuleviku usku ja head tuju. Ega see polnud kiri väljast, kus kurdeti halva elu üle, milline kurtmine meid võis narriks vihastada. Olla vaba ja kurta halva elu üle!

Üks neist kirjaribadest, tolle vene üliõpilase saadetud, vihastas mind ka vanglakirjana. See vene-laste viis kunstlikult paisutada oma tundeid viimse piirini, ütelda kõik ühe sõõmuga, mis veel vähegi hinge taga ja siis olla pettunud. Eestlaste viis on oma tundeid võimaluste piirini alla suruda ja kui sealt siis midagi kipub välja — tuleb seda juba võtta

aimatava tõena. Venelastega koos elades, vene kirjandusest mõjutatud, on ka eestlased sageli lasknud end ilusate liialdatud sõnade valingust kaasa kiskuda. Saatsin tolele üliõpilasele sama nätske leivaga liimitud vastuse põhja külma vihmahoo näol.

Meid viidi kord nädalas sauna, nagu see harilikult igas vanglas viisiks. See oli suur saun, kuhu mahtus ära korraga terve poliitiliste naispere. Riia keskvangla saun oli meile eriti huvitav seetõttu, et selle kaudu peeti meil suurimat postiühendust meestepoolega. Oli päris erutav hetk see posti väljavõtmine kustki kõrgelt peldiaugust. Oli selleks oma kindel korraldatud rühm, kel igaühel oli oma ülesanne täita. Valvurid pidid tabama hetke, mil meie uksehoidja kaugemale läinud istuma ehk mõne meesvahiga kõnelema, andsid märku pingitõstjatele, kes kiires korras valmistasid pinkidest kõrge aluse, kuhu ronis osavam ja julgem üles auku avama, oma kirjakoppi sisse pistma ja meeste pakki välja võtma.

Selle aasta jooksul, mil ma Riias istusin, posti sissekukkumist sauna peldiaugus ei olnud.

Tundsin end Riia vanglas kodumaale palju lähemal, vähem eraldatud kui Peterburis, seepärast et oli rohkem eestlasi, võisin oma keeles väljenduda, Helenega kõnelda, meesseltsilistega kirju vahetada. Eriti rõõmustas mind värskem eesti kirjandus, mida eesti rühm meespoolel vangla raamatukogu annetuks oli välja tellinud, ja annetajana ise võis kauemat aega kasutada, ka mulle kontori kaudu saata. Mäletan üht niisugust päeva alguses, kus üllatusena saadeti mulle värskem „Noor-Eesti album“ ja Marie Heibergi „Murelapse laulud“. Kaua aja tagant jälle eesti raamatud! Olid mulle sedavõrt armsad, et unistasin kaunimat unistust noorest luuletajast Marie Heibergist ja tema murest, kohtamisest temaga ja kauneist hetkist, veedetud luuletaja kauni hinge läheduses.

Üldse oli Riia keskvangla kehvem häist raamatuid kui Peterburi Špaljárnaja. Ühes „rikaste“ poli-

tiliste sunnitööliste ilmumisega rikastus ka Riia vangla raamatukogu, sest oli kombeks saanud saata ehk tellida välja raamatuid annetuseks vangla raamatukogule; muidugi oli annetaja ise eesõigustatud seisukorras ja võis raamatuid esimesena kasutada piiramata aja jooksul. Sellega oli raamatute saatmisega vähem sekeldusi, ei olnud tarvis neid lasta prokuratuuris läbi vaadata ja kõlvuliseks tunnistada, sest vanglaülemal oli endal õigus oma raamatukogu valida. See oli lihtsam. Annetusi võeti heal meelel vastu. Sel teel olid tähtsamate vanglate juurde üsna korralikud raamatukogud tekkinud.

Mind kutsuti kohtu-uuriija juurde ülekuulamisele — selle kardetava, kavala poolaka Repniński juurde. Juba Helene hoiatas mind tema suhtes.

Teekond ringkonna-kohtu majja kohtu-uuriija juurde oli meile kõigile ihaldatav lõbukäik, olgugi rongikäigus paljaste mõõkade vahel. Aga sellest me ei hoolinud. Saime linna näha, inimesi ja muud meelelahutust — saime kokku oma meesseltsilistega.

Et neid jalutuskäike sagedamini välja kutsuda, saadeti igasuguseid sooviavaldusi ja palvekirju prokuröridele, kohtu-uurijatele. Küllap põhjusi selleks leidis — kas lisada mõndagi ülekuulamise andmete, kas tagatiste asjus.

Oma esimest ülekuulamise käiku ei olnud ma muidugi ise välja tellinud. Sellele läksin teatud erutuse ja rahutusega. Kartsin toda meest. Olin otsustanud loobuda igasuguste vastuste andmisest. See oli kindlam seisukoht, kus polnud võimalik lasta end kuhugi umbsõlme käänata.

Pikema ootamise järele hõigati mind järjekorras ja olingi viimaks tema — selle kardetava kohtu-uuriija Repniński palge ees. Südilt loobusin kõigist vastustest. Püüdsin ilmsüütu näoga küsida, milles mind õieti süüdistatakse ja kellega on mind seotud. Ta oli „lahke mees“ ja jutustas mulle terve selle

„kardetava“ Põhja-Liivimaa organisatsiooni ajaloo, selle tekkimise ja arenemise loo.

Selle organisatsiooni kesktegevuskohaks olnud Tartu, kus ainult kolmest isikust koosnev komitee juhtinud tervet Põhja-Liivimaa mässulist tegevust, kelle juhatusel töötanud ka Alfonsi võitlussalk. Need kolm isikut olnud: diktaator Aleksander Kesküla, — siis peatas pikemat aega, vaatas mulle sisen-davalt otsa.

„Te muidugi tundsite teda?“

„Palun jätkake, see ei puutu asjasse.“

„See Aleksander Kesküla, teile tuttav ja lähedal seisev, väga kardetava iseloomuga isik tahtis olla eesti Robespierre, kes toimis oma seltsimeeste suhtes täiesti diktaatoriliselt, on väga palju inimesi õnne-tusse saatnud, sest see terve Põhja-Liivimaa organi-satsioon oli õieti tema algatud. Siin on tema kiri, mille ta mulle väljamaalt saatnud, kuhu ta põgene-nud.

Teised kaks tähendatud komitee liiget olid: Otto Sternbek, varjunimega Jüri, ja teie ise. Nagu näete, ei ole te sugugi olnud väike isik selles orga-nisatsioonis, mille sihiks oli kukutada Venemaa va-litsevat korda sõjariistus vastuhakkamisega — võit-lussalkade terroriga suurt revolutsiooni ette valmis-tades. Teie süüdistused on rängad ja teile oleks ka-suks, kui te oma süü pehmeneduseks võiksite mõnda seletust anda. Te teate, et ka kohus kõige karmi-malt karistab neid, kes on loobunud seletuste and-misest.“

„Mul pole teile midagi seletada,“ jäin jonnakalt oma seisukoha juurde.

Ta loetles veel meie „suurtegeusid“: meie tap-misi, röövimisi ja muid sarnaseid põrutavaid asju, mida kuulsin tõesti alles esimest korda ja mille kaassüüdlane ma olnud.

„Ma tean, et te isiklikult neist tegudest pole osa võtnud, Aleksander Kesküla on olnud nende „vaimline juht“, aga te istusite Aleksander Kes-

külaga ühes komitees, nõnda langeb süü ka teie peale. Seletusteandmisega võite aga oma asja kergendada.“

Ma jätsin oma seletused andmata, sest sellele „kuradile“ oli kardetav väiksematki sõrmeotsa anda. Seda aimasin. Seletuse andmiseks oli tulevikus küllaltki aega, sest suurt kohtupäeva ei olnud niipea näha. Võis veel aasta eeluurimisel püsida ja aasta prokuröri käes.

Oli keeruline see protsess; olid sinna kunstlikult kokku liidetud isikud võitlussalgast ja „ilmsüütud“ sotsiaaldemokraadid-vähemlased. Ainult Aleksander Kesküla isiku kaudu, kes pidas ühendust Alfonsi „kommuunaga“, oli auahne kohtu-uuriija Repninski seda kirjut karja sõlminud. Ta tahtis seda üles puhuda suureks kõmurikkaks protsessiks, sellega kõrgendust teenida ja määratigi varsti prokuröriks *).

Ma isiklikult neid võitlussalku, nende ekspropiatsioone, terroristlikke tapmisi ja röövimisi ei saanud sugugi pooldada. Olin täiesti eitaval seisukohal nende tegevuse suhtes. Aleksander oli aga enamlane ja pooldas põhimõtteliselt sellist võitlusviisi; ainult Alfonsi meeste tegevus pahandas ja vihastas tedagi, et ta oli sunnitud mõnikord revolvriga neid korralikkusele ähvardama — toimima „diktaatorina“. Nende võitlusvõtted olid sageli hoopis huligaansed ja ükski revolutsiooni ideeinimene ei saanud nendega leppida.

Hiljemini ühel minu kaasprotsesslase ülekuulamisel tähendanud seesama kohtu-uuriija Repninski, et ma olevat väga konspiratiivne, tähendab isik, kes oskab hästi saladusi hoida. See oli meelitatav.

Tal oli ehk põhjustki selliseks märkuseks, sest paljud teised sellest protsessist olid väga vähe olnud „konspiratiivsed“, olid rohkem rääkinud kui see neile endile ja teistele kaaslastele võis kasulik olla.

*) Mälestused II, lhk. 121.

See oli aeg, kus kõneldi, mida teati ja sageli, mida ka ei teatud. Kõik protsessid tol ajal Riias kubisesid aina neist „äraandmistest“, eriti protsessid, mis olid mingisuguses ühenduses võitlussalkade tegevusega. Ja Lätis oli just võitlussalkade tegevus olnud kõige intensiivsem ja seepärast ka „äraandmisi“ sealseis protsessides kõige rohkem. See oli mingisugune haiglane luupainajalikult õudne äraandjate otsimine, leidmine, boikoteerimine, otse äraandmiste hullustus.

Kas olid nad seepärast kõik äraandjad? Kas olid omast vabast tahtmisest ligimesest kõnelnud ja ta ühes endaga hukatusse kiskunud. See on tume ajajärk läti ja Riia revolutsiooni ajaloo, sest seal teotses kuulus piinakamber.

Riia piinakamber.

Riia nuuskur-jaoskonna piinakambrist, kus valmistati äraandjaid, ja kahest „suurinkvisiitorist“, Gregosest ja Davosest, jaoskonnaülemast ja selle abist, olid jubedad jutud liikumas Peterburis. Ja kui minu Peterburi kaasistujad Špaljárnajas said kuulda, et mind saadetavat Riiga, avaldasid mulle erilist kaastundmust ja palusid teateid minu käekäigust ja sellest piinakambrist.

Miskipärast keeldus mõistus uskumast 20. sajandil, kus „kõrge kultuur“ pidi haarama Euroopat ja tervet inimkonda, et oli võimalik veel mingisugune pimedast keskajast pärit inimeste piinamine, mis kippus kuuluma legendide valda.

Aga niisugune keskaja tontlik koobas asus Riias. Ei olnud vaid legend! Riias istus inimesi, kelle ihud ise kandsid neid piinamärke; lamas haigemajas neid, kes sealt saadud haavu põdesid; ja oli neid, keda enam ei juletud teiste inimeste sekka saatagi, nii ära moonutatud olid nad — santideks piinatud, luud-liikmed murtud, et lasti maha „põgenemise katsel“.

Piinati eeskätt neid, kes olid ühenduses võitlus-salkadega. Minu kaasprotsesslastest olid piinakambrist läbi käinud Alfons, Hindrek Peerand, vist ka Joh. Lehmann ja Rudolf Nieländer.

Alfons oli aravereline kommunist, kes oli hooelnud rohkem teiste tegudega väljas oma „meeskonna“ ees. „Tegusid“ ise polnud ta palju korda saatnud, vaid rohkem oli armunud oma mõrsjasse — Glasovskajasse. Esimesena viidud ka tema piinakambrisse. Juba see viimine sinna, selle näitamine,

sellega hirmutamine mõjunud nii masendavalt temasse, et ta jutustanud kõike ja kõigist vabatahtlikult, et ainult piinadest pääseda.

Nõnda kõnelesid temast tema kaasistujad ja kaasprotsesslased; seepärast tunnistati ta äraandjaks ja oli boikoti alla kuulutatud.

Ka Glasovskaja ise viidud piinakambrisse, näidatud talle neid piinariistu ja ähvardatud nendega piinata tema peigmeest Alfonsi, kui ta kõike ei tunnistata, mis ta teada kõigist neist isikuist, kes kaastegevad selles protsessis. Ka tema jutustanud.

Glasovskaja tunnistati äraandjaks, rohkem tingimusi: ta loobugu oma peigmehest Alfonsist, siis vabastavat ka tema boikotist.

Piinakambrist enesest olid jutud eriti jubedad. See olnud sisustatud igasuguste piinariistadega, nõnda paigutatud, et juba sisseastumisel kõige julgemadki kaotanud tasakaalu. Need — Gregos ja Davos — oma nimede järele nagu mingisugused orduvennad tunnud peenelt oma piinatehnikat; sest vähede juures tulnud õieti neid riistu tarvitada, aidanud juba nende vaatlemisest ja tarvitamise teadmisest, et panna tunnistama asju, mis neil oli tarvis teada. Enne tarvituselevõtmist tutvustatud nende riistadega ja kirjeldatud nende mõju.

Seal rippunud seinus igas suuruses, tugevuses ja painduvuses, igasuguste konksude ja haakidega piitsad ning rihmad — peksmiseks; siis mitmetüübilised tangid ihuliikmete surumiseks ja väänamiseks; raudorad põletamiseks; riistad luudemurdmiseks, ja toidu sisseajamise pumbad.

Need vähesed, kellel jätkunud närve kannatada, saanud tunda kõiki neid riistu. Esimene, lihtsam piinariist olnud piits ja nuut — ja veriseid vermeid soolaga riputada; teiseks — näljutada — soolast heeringat ilma leivata alla pumbata ja jätta joomata. tarvitada tange, eriti meeste suguorganite surumiseks, millist piina ei olevat keegi palju suutnud enam välja kannatada ja olnud nõus kõnelema, tunnistama.

välja andma. Viimased äärmised piinad olnud veel hammaste ja muude luude murdmises, kuid säärases seisukorras polnud enam võimalik piinatuid vanglasse saata ja seepärast saanud nad surma „põgenemise katsel“.

Teati kõnelda ainult paarist niisugusest kangelasest. Üks olnud eestlane Sommer, parun Budbergi tapja, kelle kallal tarvitatud kõik piinad, aga mees pole sõnagi lausunud. Ei ole karjunud ka. Gregos ja Davos olnud arust ära vihas ja kirunud: „Tšuhna niisugune saatan, oleks piiksanudki!“

Sommer mõisteti kohtuotsuse järele surma; olid teised, kes kõnelesid tema peale.

Teisest piinakambri kangelasest kuulsin juba varem. See olnud sakslane revolutsionäär, vist koguni Balti paruni tõust. Olnud enne ilus mustajuukeline mees, aga piinakambrist välja tulles rauk, kellel ainult paar halli juuksetutti peas, sest muu olnud välja kistud, ilma hammasteta, luud, liikmed purustatud. Teda pole võidud enam kellelegi näidata ja seepärast mõistetud Siberi maapakku — „saanud surma põgenemise katsel“ tapiteel. Ei olnud kõigist piinust hoolimata midagi tunnistanud. Oli olnud Aleksander Kesküla sõber.

Teistest „suurtest kangelastest“ ei olnud mul enam nii täpseid teateid.

Oli olnud neid, kes kõnelnud piinavaludes rohkem kui tarvis, võtnud kõik Venemaa poliitiliste kuritegijate surmasüüd oma kanda, tähtsate ametnikkude, koguni ministrite tapmised ja riigikassade röövimised, et aga pääseda piinadest. Need ei osutunud muidugi õigeks; isegi tegi eeluurimise päris keeruliseks ega saavutannud loodetud tagajärgi. Seepärast olevat nende kogemuste järele lõpuks vähem ohtralt seda abinõu tarvitusele võetud.

Neid piinakambri jutte — ühed jubedamad kui teised — liikus palju tol ajal, eriti vanglais ja iseäranis palju Riia keskvanglas. Vangla hüsteerilises õhkkonnas muutusid need jutud sedavõrt õudseiks,

et nende jutustamise tagajärjel vintslesid naisvan-
gid sageli nutukrampides, ning Helenel oli palju
vaeva nende rahustamiseks.

Väga võimalik, et vangla haiglane meelegujutus
neid jutte moonutatult suurendas, aga Riia piinakam-
ber igatahes oli olemas ja ka nende loojad Gregos
ja Davos. Riia linn oli muutunud Venemaa õudse-
maks linnaks selle piinakambri tõttu. Kõneldi ka
Odessa linnast, hiljemini sääraseid lugusid. Aga
vist peale selle, kui Gregos sinna oli saadetud.

Peterburist käidi koha peal neid piinakambri-
kuulde tõestamas, kirjutati neist ajalehis mitte vä-
hem jubedalt, kui meie neid oma ümber kuulnud.
Oli koguni arupärimine Riigivolikogus ja vist selle
tagajärjel saadeti Gregos Odessasse. Nõnda oli
see mulle meelde jäänud.

Piinakambri oli vähem füüsiline kui moraalne
mõju. Äraandmisi oli tekkinud rohkem piinakambri
hirmus kui tegelikult piinade mõjul. Kohalikud või-
mud võisid oma leidusega rahule jääda. Läti revo-
lutsioon oli kauemaks ajaks seisma pandud. Revo-
lutsionääride sekka oli umbusalduse kangemat mürki
külvatud; võitlussalgad olematuks tehtud; sest kui
puudus usaldus kaastegelaste vastu, polnud võimalik
midagi ühist ette võtta — ei kohalikku mässu ega
riigivalitsuse kukutamist korraldada. Asef oli terve
Venemaa mürgitanud. Riias oli igas protsessis hulk
äraandjaid ja keegi ei usaldanud enam teist. Pidi
kõik lagunema ja valdas üldine pettumus. Oli vist
raskem kriisi ja reaktsiooni aasta provokatsiooni
paine all — aasta 1909.

Nõnda olid meie protsessist boikoti alla kuulu-
tatud ja äraandmises süüdistatud Alfons ja tema
mõrvoja Glasovskaja. Helene Obst aga seepärast, et
tema puht inimlikust kaastundest asus Glasovskajaga
ühte kambrisse, et olla talle ravitsejana lähedal.

Helene.

Kes oli Helene, see huvitav eesti tütarlaps, revolutsionäär, keda enne polnud väljas eesti revolutsionääride peres tabanud ? Tema kuulsus oli vaid vangla kaudu minu juurde jõudnud, ja terve Riia keskvangla kõmises aina tema nimest.

Ta jutustas enesest: ta elanud Moskvas ja töötanud seal anarhistide kommuunas. Sõitnud kodumaale Tartu lähedusse vanemate juurde „puhkama“. Aga meie anarhistid lätlase Alfonsi kommuunast olid temast kuulda saanud ja temaga ühendust soetanud. Ei jätnud teda kui uut värsket inimest kasutamata. Nõnda sigines tema kummuti sahtlisse ladu revolvreid, millele järgnesid varsti sandarmid ja Helene sattus vanglasse „puhkusele“ ühes teistega, kel oli ühist Põhja-Liivimaa organisatsiooniga — Alfonsiga, Joh. Lehmanniga, R. Nieländeriga, Peerandiga ja teistega. Süüdistused olid raske: sõjariistade ladu. Sunnitöö oli möödapääsemata. Helenel polnud mingit kahtlust oma saatuse suhtes ja oli selle järele oma mõtted ja elu korraldanud — kuski kauge Siberi sunnitöö vanglas *).

Helene oli äärmine idealist, kel polnud midagi ühist tolle labase anarhisti tüübiga, kes ei tunnustanud mingit ühiskonna korda ega korraldust, kes andis voli oma jämedamale egoismile ligemise suhtes — oli hoolimata ja kasvatamata. Sääraseid „anarhiste“ liigub küll rohkem tunnustatud seltskonnas, kui tolleagsete revolutsionääride seas. Aga meilgi oli nendega sageli rist ja häda, kui tuli nendega koos elada, olgu vanglas, olgu väljasaadetute koondamispaigus.

*) Mälestused II, lhk. 122.

Ühiselu nendega osutus sageli võimatuks. Nad ei tunnustanud mingit korda, kui see oli ka hädatarviline, „seltsimeeste“ eneste loodud, näiteks järjekord põgenemise puhul Siberist. — „Mitte järjekord, aga mees, kes saab, kes tugevam ja osavam“. — Siin peitis end anarhisti nime taha ainult toores egoist. Nad nimetasid end sageli kõlava nimega: „anarhist individualist“.

Helene oli täieline vastand tolele egoistile. Ta nimetas end anarhistiks kommunistiks ja oli tõesti kõiges oma käitluses kommunistlik: mis oli tema, oli ka tema ligemise oma; rohkem veel — ise loobus sageli kõigist oma ligemise kasuks. Tema suurim hool ja mure oli ainult teistele pühendatud. Niisugune oli tema fanatism.

Eriti imetlesin tema isesugust sisendavat mõju, mis näis ulatavat üle terve vangla, koguni meespooleleegi. Nagu imeväel avanesid lukud iseenesest tema tasase naeratuse mõjul. Kui ta oleks tahtnud kasutada oma mõju, oleksid avanenud lukud jäädavalt tema eest; kuid ta kasutas oma mõju ainult oma kaasistujate saatuse kergendamiseks.

Näis, nagu ei oleks keegi ilma Helene abita läbi saanud — vanglaülemast viimse uksehoidjani; tähtsamast eluaja poliitilisest sunnitöolisest viimse viletsa väikse vargani. Kui oli kellelegi kohtus ränk karistus määratud, ehk mõni muu mure muljumas — oma armsamast lahutatud või mehega tülis, pidi Helene lohutama, ja abi leidma; sest igapäevaks nagu uskus ja lootis, et Helene selle abi leiab. Oli mõnel kriminaalil laps sündinud, pidi Helene selle vaderiks olema ja küllap ta oleks kutsutud ka ristima, kui see oleks seaduses lubatud. Titapesu oli tal alati teha. Haiged olid ka rohkem Helene kui vangla naisvelskeri hooleks usaldatud. Igatahes oli velsker ilma Helene abita hoopis saamatu, sest haiged nõudsid Helenet, kes oskas ka palja käepanemisega terveks teha. Eriti hüsteeria-hoogude vaigistamises oli ta meister. Ning neid haigeid oli tolles vanglas kõige rohkem.

See oli minu Riias viibimise esimesel nädalal, kui minus lõbus punapõseline puurikaaslane, lätlane, Miitavi noor revolutsionäär, oli vabaks lastud ja mulle võimaldatud paaril päeval üksindust rõõmutseada, hirmutas ja ehmatas mind hilja õhtu peale tavalise ametliku ülelugemise talituse kohutav kisa kuski kambris all. „Kas on Gregor ja Davos oma piinariistadega juba vanglasse tulnud,“ sähvatas mõte peast. Varsti kostis samasugune kisa ühest teisest, ja siis kolmandast ja neljandast kambrist. Taipasin, et need olid tütarlaste hüsteeriahood, sest läti naised - revolutsionäärid olid eriti hüsteerilised. Õnneks ei olnud mul kalduvusi nutu- ja naerukrampideks, aga see kisa oli küllalt õudne ja nakkav vangla õhtuvaikus. Kuulsin Helene kiireid samme, uksi lukust avavat ja tema rahustavat häält. Varsti valitses jälle endine vaikus vanglas.

Helene pistis oma naeratava näo minu luugist sisse:

„Kas väga ehmusite?“

„Ehmusin ikka küll. Mis neil viga?“

„On kord annud sellele voli ja nüüd on raske lahti saada.“

„Nad on nüüd vaikseks jäänud. Kas te vaigistasite neid?“

„Ja, velsker ei saa nendega hakkama.“

„Kuidas on see teil võimalik?“

„Üsna lihtne, annan külma vett, keda rahustan, kellega tõrelen. Kõige raskem on mul muidugi Glasovskajaga. Ta algas ja temast nakkas teistele. Temaga tuleb mul terve öö veel jannata. Tal on see kõige tõsisem.“

Mulle jutustati, kuidas ta neid ravitsenud, kui nad kolmkümmend viibinud ühisruumis haigemajas. Siis olnud sageli kõik kolmkümmend järgemööda maas krampides. Ainult Helene, valitud kambriivanem, kõndinud nende seas oma rahulise ilme ja tasaste liigutustega oma külmavee nõuga, kellele pakkunud juua, keda karastanud täielikult,

kellel hõõrunud oime, rahustanud, tapelnud, naljatanud, käskinud, sosistanud, olnud õrn, olnud karm, ning varsti olnud jälle kõik kolmkümmend jalul. Helene oli Riia keskvangla halastajaõde.

Helene boikoteerimise lugu oli rohkem hale-naljakas kui kurbtõsine: teda hüljati, et ta ei hüljand ühes teistega Alfonsi mõrsjat, toda õrna läbi-paistvat tütarlast, kes armastuses „äraandja“ Alfonsi vastu oli kaotanud kõik — vanglas ka kaasistujate lugupidamise.

Paljud olid Glasovskajale kurjad ka tema pimedate armastuse pärast, et ei suutnud sellest loobuda, ei suutnud näha, kui vääritud oli mees, kellele end ohverdanud.

„Meie kurjas maailmas on olnud just need vääritud mehed kõige puhtama, sügavama, endsalgavama armastuse osalised. Vääritud mehed on olnud alati naiste lemmikud; kuid vääriskaid mehi ei ole naised harilikult osanud hinnata. Ka head naised. Alfons armastab aga oma mõrsjat samasuguse kirega, ütleksin hullusega, kui mõrsja teda. Kui Alfons on vääritud, siis väljaspool oma armastust, õigemini selle armastuse pärast. Glasovskaja on olnud saatuse ohver; talle võib ainult kaastundlik olla; ainult toored ja tuimad hinged võivad teda hüljata.“

Olid Helene mõtted.

„Põhja-Liivimaa“ protsessis ei olnud Glasovskajal tähtsat revolutsioonilist osa — ta oli vaid Alfonsi mõrsja ja seepärast vabastati ta 500-rublalise tagatise vastu. Oma tagatise ajal aga avaldas ta aktiivset tegevust, ei süvendanud küll revolutsiooni, vaid korraldas Alfonsi põgenemist vanglast. See äpardus ja Glasovskaja vangistati uuesti.

Ta tundis end nüüd raske süüdlasena Alfonsi ees ja kannatas seetõttu alatise hingepiinu, et ta oma armsama põgenemist nii halvasti korraldanud. Tema närvihood sagesid ja kopsudesse oli tiisikus pesit-senud. Helenel ei olnud kerge temaga koos ühes kambris elada. Kuid Helene ei osanud nuriseda, see

oleks tundunud hoopis võõrastavana, kui Helene oleks nurisenud.

Nad istusid mõlemad päikesevaeses õuepoolses kambris. Nõnda tahtis Glasovskaja. Selle akna kaudu võis näha Alfonsi akent meestevanglas, võis teinekord vargsi valge rätikuga lehvitada ja signaalida — paar südamlikku sõna vahisõduri selja tagant. Oli surmakardetav, seda veetlevam. Helene oleks meeeldi istunud päikeseküllases heinamaapoolses kambris. Aga Helene ei elanud ju enesele. Mul oli kahju Helenest, olin ise paar päeva tol poolel istunud ja masendava meeoleu surve all sängis lamanud, kõrge vangla korstna suitsu vaadelnud. Mul polnud, kellega oleksin tahtnud eriti lehvitada ja loobuda heinamaast. Õnneks oli rohkem vangla õuepoolses himustajaid ja seepärast oli mul rahulik elada päikesepoolel.

Hoolimata hülgamise otsusest Glasovskaja ja Helene olid poliitiliste tütarlaste alatiseks kõneaineks Riia keskvanglas — nagu painas neist kõnelema, põhimõtteliselt vaidlema ja neid sorima, juurdlema. Tundsid nagu tehtud ülekohut ja otsisid sellele vabandust. Otsus oli aga langenud, karm „parteiotsus“ — hüljata kõik, kes kaaslastest ülekuulamisel kõnelnud, neid tunnistada äraandjaiks, samuti viimaste, olgugi ilmsüütuid sõpru. „Ütle, kes on sinu sõber?“ jne. Nõnda oli Helene Glasovskajaga kaashüljatud, nõnda kaudselt langes hülgamine ka minu peale, sest olin sõbralik Helenega.

Need läti tütarlapsed ei tunnud neis asjus kaaskundmust, ei olnud „nõrgad“ — olid halastamatud revolutsionäärid. See halastamatuse taktika on olnud psühholoogiliselt rohkem omane sotsiaaldemokraatidele-enamlastele (bolševikkudele). Selle voolu kandjad olid ka läti revolutsionäärid oma enamikus.

Ja imelikud olid need tütarlapsed: kui oli neil häda, tõttasid Helene juurde abi saama. Tulid ja lõmitasid, oli piinlik ja häbi, aga tulid; ning Helene ei keeldunud, oli selleks küllalt suuremeelne. He-

lene lugupidamisest enda vastu pidid juba loobuma. Ka jumal poleks seda suutnud.

Mitte kõik nais-politikavangid ei töotanud hüljata Helenet. Olid tekkinud parteid — hülga-
jad ja mittehülga-
jad. Esimesed, nagu mainisin, olid enamasti lätlased, nende bolševikud, mitte-
hülga-
jad olid kõik teised vähem piiratud, vähem marulised oma otsustes. Viimaste tooniandjad olid poliitilised sunnitöölised, vene sotsiaalrevolutsionäärid-terroristid, kes eriti hoidsid ja hindasid Helenet. Nad olid olnud provokaatori Asefi ohvrid, aga leidsid, et ühe nurjatuma pärast ei pea veel usku kaotama heasse inimesesse, sest nad olid veendunud idealistid — kuulusid vene kõrgemasse seltskonda, olid ka tõelised vaimu-aristokraadid. Nad olid oma isamaa kangelased, kes uskusid oma rahva õilsasse hingesse, keda vene toores tsaarivõim loomani alandanud ja tema tooreks teinud. „On vaja hävitada selle tsaarivõimu türannilised vääritud esitajad ja kandjad, langeb see võim ja vabaneb tema rahvas, saab uuesti õilsaks ja õnnelikuks.“ — Kaastundes oma suure kannataja rahva vastu on nad ohverdanud oma elu, nooruse, elumugavused, isikliku õnne, jaganud oma varandused, mõisnikud oma mõisad oma talupoegadele. Ei saa salata, need terroristid-sunnitöölised olid suurejoonelised, kaunihingelised; neid pidi imetlema, nad polnud harilikkude surelikkude sarnased — liig kõrgel seisis noist väikestest, kade-
daist. Nad olid Venemaa kangelased-naised. Helene oli neile vääriline sõber.

Mäletan eriti Helene sõprust pika Ivanovaga — eluaegse sunnitöölisega, kellele Asef „usaldanud“ vastutusrikka terroristliku akti — ühe kõrgema vene riigiametniku tapmise, mis loomulikult pidi äparduma ja Ivanova oli suletud Petropavlovski kasemaatidesse, mõisteti surma, milline otsus peh-
mendati eluaegse sunnitööga. Oli saadetud Riia keskvanglasse ootama Siberisse saatmise järgi.

Nägin sageli Helenet seisvat tema kambri ava-

tud luugi ees, sõbra käsi peos, soojalt kõnelemas. Heal juhusel võisid nõnda tundide kaupa kõnelda. Võis kõrvaltvaatajale tunduda sentimentaalsena säärane liialdatud sõprus, aga inimesele, kes surma-suust pääsnud ja eluajaks sunnitööle mõistetud, ei saa sellist sentimentaalsust pahaks panna.

Ivanova oli inetu pikk naine, aga väga meeldiva näoga.

Samuti jumaldatud oli Helene ka meespoolel. Suurim kirjade hulk oli postipäeval Helene nimele märgitud. Ning mitte vähe õrnust ei saanud ta lugeda noil postipäevil. Ainult väikesed lapsed oskavad emadele nii suurt otsekohest õrnust avaldada, kui oskasid meesvangid avaldada oma naiskaasistujaile, eriti säärasele jumaldatud naisele, kui oli Helene.

Muistsel — nõidade põletamise ajal oleks Helene kindlasti nõiaks tunnistatud kristlaste poolt ja ära põletatud.

Minu Riia puurikaaslased.

Oma esimesest Miitavi armsast punapõselisest lätlasest, noorest kambrikaaslasest, oli kõne juba eespool. Kahju ainult, et meid nii ruttu lahutati. Ta oli juba oma süüdistusakti Miitavi võitlussalga protsessist kätte saanud ja ootas igapäev ärasaatmist Miitavi kohtusse.

Lugesin seda süüdistusakti jubedustundega, nagu ei oleks seal revolutsiooni õilsast idealismist enam midagi järele jäänud: tapetud väike linnakordnik, rüüstatud monopol, röövitud vürtspoodnik, „konfiskeeritud“ väikeselt ametnikult riigirahad; kaaslasti nimetatud, välja antud, koguni neid süüdistatud. Kas oli tunnistatud piinamiste all, kas ainult piinamiste ähvardusel, või koguni oma „naha päästmiseks“? Kõnelnud olid enamasti mehed, vähem naised. Lõhnas väga kriminalismi järele. Niisugused olid umbes kõik läti tolleaegsed — 1908—1909 — võitlussalkade protsessid.

Minu kambrikaaslane oli tolles protsessis väiksem süüdlane, ei olnud midagi kõnelnud ega midagi tunnistanud, millega oleks võinud kaaslastele kahju teha. Ta oli veel püsinud idealistina. Milline otsus langes talle kohtus, jäi mulle teadmata.

Istusime koos ainult nädalat aega ja sobisime hästi. Oli lahkunud ta. Jätnud järele ühe helgi elurõõmu ja sädeme paremat usku.

„Milline on uus, temale järgnev, kes peab tulema ja ei või tulemata jääda?“

Meil Riias polnud lahedust üksiistumiseks, olime sunnitud oma rohelist puuri jagama. Ei olnud veel kõik protsessid kindla käega likvideeritud,

süüdlastele kohus mõistetud, nad Siberi oma sunnitöövanglaisesse, ehk ka asumaale saadetud, või kergema karistusega oma aja eeluurimisel ära istunud ja kohtupäeval vabaks saanud ehk hoopis ilmsüütuiks kuulutatud.

Olin saanud vaid päeva üksinduses puhata, kui avanes uks ja saadeti minu kambrisse uus seltsiline. Juba esimesel pilgul aimasin, et uus polnud minu seltsiline, oli mulle võõras hingeliselt. Oli läti õpetaja maalt, juba vananev piiga. Arvasin märkavat temas pedogoogi nüridust ja tuimust. Ta ei olnud sattunud vanglasse õieti teadliku revolutsionäärina, vaid ennem juhusliku kaastundjana. Oli seetõttu liialdatud närviline, avaldas kalduvusi hädaldamiseks, olgugi et ta palju ei julgenud minu juuresolekul sarnasena väljenduda, kui oli kuulda saanud minu kuuluvust „tähtsa tegelasena tähtsasse protsessi“, samuti minu „tunnustatud“ revolutsioonilisest minevikust.

Esimesest tema illumise hetkest nagu oleks lasunud mingi luupainaja minu kambrisse, mis maendas ja lämmatas. Tundus veelgi kitsamana juba ennegi kitsas puur, kus tuli külg külje vastu elada — nädalad, kuud, võib olla, aastagi. Milleks kujutella säärast lootusetu tulevikku? — püüdsin end lohutada.

Me ei meeldinud teineteisele. Mitte sugugi ei meeldinud. See sulges meie suud ja rõhus meie rinnus, laskus tinaraskena — see vastastikune meeldimatus. Otse saatuslikult näis see olevat võimu võtnud meie üle. Puudus tahe selle vastu võidelda.

Arvatavasti olin ise see aktiivsem ja ägedam selle tunde avaldamiseks ja arendamiseks. Märkasin, et ta püüdis enesest võitu saada, püüdis kõnelda päris sõbralikult üldasjust, aga mulle näisid tema mõtted sedavõrt labastena, et pidin kõige teravamaga ägedusega vastu vaidlema. Kui oli jutt hoopis erapooletuist asjust meie igapäevasest vanglaelust, ei puudutanud ühtki põhimõtet, vastasin talle vaevalt,

vastumeelselt, tuhnisin edasi oma raamatus, nagu oleksin eriti süvenenud.

Tundsin ise, et olin ilge, olin tige, olin vastik, tahtsin ühegi sõbraliku sõnaga seda vihatiinet õhku lahutada, aga see sõbralik sõna jäi üle huulte tulemata.

Kui õnnelik, nagu veidi vabastunud oli ta, kui avas mõni läti tütarlaps kambriuugi, et temaga kõnelda! Kui elavaks muutus ta äkisti, milline soe helk ilmus silmi ja pehme heli hääle! Oli pisarateni kahju temast. Oleksin tahtnud kõnelda halastamatuse puhul, talle kaelagi langeda ja ka soojalt, sõbralikult kõnelda. Aga see jäi tegemata. Endine vaenuline vahekord jäi püsima.

Nõnda elasime ühe piinakuu hingeliselt võõrastena, vaikivate vaenlastena. Ilgeim tunne valdas mind siis, kui märkasin tema lõmitust minu ees, orjalikkust, tundes end nõrgemana, vihates seetõttu veel teravamalt. Oleksin meelsamini näinud teda tignedana minu kallale tormavat, mind kriimustavat, löövet, käsitsi kaklevat, oleks ehk lahtunud vähe see vaikiv, ei millestki tekkinud rumal, mõttetu sallimatus, mis arenenud vihaks. Et olime sunnitud elama külge külje vastu, nagu kaks vihkavat looma pistetud puuri, küsimata nende vastastikusest sobivusest.

Nägin Berliini „Tribunes“ Strindbergi „Surmatantsu“, huvitavalt lavastatud. Eesriide kõrvaldamisel tuli nähtavale puur näitelaval; puuriuksed avatud istus seal abielupaar, kes teineteise külge olid eluajaks needitud, pandud koos elama — sööma, jooma, magama, mille tõttu nad vihkasid ja piinasid teineteist surmatunnini. Tuli meelde minu Riia puur, kus olin ka sunnitud koos elama võhivõõra hingega. Olgugi üürikeseks ajaks, võrreldes abieluga.

Eriti vastumeelsed olid mulle meie vaikivad ühised söömatunnid. Mind võisid eriti marru ajada minu kaaslase matsutamised. Loobusin sellest ühis-söömisest mitmesuguste ettekäänete all. Püüdsin

unustada oma lähema ümbruse vaadeldes aknast vangla laiemat ja avaramat ümbrust ja unistada sellest välisest muinasmaast — kättesaamatust maailmast. Seal sõideti koormatega linna, kas sea-, või-, tera- või heinakoormatega. Kauge maa tagant polnud neid võimalik eraldada, ainult püüdsin aimata koorma raskust loomade pingutustest. Linnast tagasi maale sõites näisid koormad olevat hoopis kergemad — vist mõni nael suhkrut, naelu, ja muud, mida talu-majapidamiseks vaja. Hobused jooksid lõbusas traavlis. Oli ka linna voorimehi näha, vist lõbusõitjaid ajamas. Kas oli noor mõrsjapaar linnakärast lumisesse metsavaikusesse põgenemas, ema oma poega sõidutamas? Nii elav oli kujutelm, et arvasin kuulvat kuljuste helinaid. Nõnda olin hetkeks unustanud oma matsutava puuriseltsilise.

Lõi ka meile viimaks vabastamise tund. — On hea, et midagi ei kesta igavesti siin, olgugi kurjas maailmas, — nagu viisiks öelda. — Ei ole see maailm kuri, kui me ise pole kurjad, — arutasin endamisi. Me kahekesi seal Riia puuris olime olnud kuu aega kurjad. Milles on maailm süüdi?

Ta sai vabaks. Ta ei suutnud oma õnnetunnet ka minu ees varjata. Liig ülevoolav oli see. Esimest korda olin vist ka mina südamlilik tema vastu. Tundsime tema õnnele kaasa. — Me ei olnud ju nüüd enam sunnitud puuriseltsilised. Arvan ka, et lahkuv abielupaar võib olla oma lahutustunnil üliõrn, õrnem kui kunagi kihluse ajal, kui nad ainult tihkaksid väljendada oma õrnust lahutushetkel. Ja neil on siis kahju lahkuda. Mulgi oli kahju, et me kuu aega nii halvasti seltsinud, nii vähe hoolitsenud heast mälestusest, mida oleksime võinud parandada teineteisele.

Ta oli lahkunud. Segane oli see lahkumise meeleolu. Olin õnnelik oma üksiolemise egoismis, oli piinlik ja häbi inetust kooselamisest, mida polnud enam võimalik heaks käända.

Ei lastud mul kaua üksiolemist nautida, ega ennast piitsutada. Avanes luuk ja meie kojavalvur tähendas tasa:

„Ma toon teile uue seltsilise. Kas võtate vastu?“

„Kas ei oleks võimalik vähemalt homseni oodata, et võiksin ühe öögi üksinduses viibida. Olen väsinud kooselamisest.“

Nägin oma uut seltsilist, üsna noort sinisilmilist tütarlast, kaks heledat palmikut õlul nukralt seinale nõjatavat. Mul oli tast kahju — ja ta näis nii armsana, hoopis vastandina eelmisest seltsilisest.

„Paluge ta kohe minu kambrisse! Kuhu te tema ikkagi paigutate.“

Väike pambuke käes, jäi ta abitult seisma. Võtsin talt selle pambu käest ja palusin istuda.

„Te ei tahtnud, et ma oleksin tulnud teie seltsiliseks?“

„Tahtsin veidi puhata, hinge tagasi tõmmata üksinduses, sest kooselamine eelmise seltsilisega väsitas. Me ei sobinud hästi. Aga kui nägin teid seinale nõjatavat, ei olnud mul kahtlust, et me ei sobi.“

„Te meeldite mulle ka. Istusin paar päeva koos ühe Riia paksu juutlannaga; ta sõi ja lobises palju, nagu tüübiline juut oma tüübiliste maneeridega. See vihastas mind. Ma olen ise juut ja tunnen nende maneere ja viise liialtki hästi. Ma tahaksin ise neist parem juut olla. Võib olla, te ehk ei salli juute?“

„Meeldivaid juute sallin küll. Neil on palju õilsaid omadusi, mille puudumise puhul peaksid kristlased kadedad olema.“

Nüüd alles märkasin tema — juutidele nii iseloomulikku nina otsa. Muidu polnud midagi juudilikku tema näos. Sinised silmad, hele juus, õrn puna põsis, sale kasv ning kõneldes ei tarvitanud juudi liigutusi ega põristanud r-häälikut.

Juba esimesel õhtul oli ta sedavõrt palju jutustanud enesest, et isegi imestas.

„Ma ei mõista, kuidas ma teile esimesel nägemisel nii palju olen kõnelnud.“

„Seda juhtub esimesel tutvunemise hetkel, kui kaaslase vastu on usaldust. See rõõmustab mind. Kas te ei ole tähele pannud, et raudtee vagunis ehk laeval sõites usaldatakse võhivõõrastele inimestele sageli rohkem kui oma lähemaile sõbrule?“

„Teile pidin kohe kõik enesest jutustama. Nagu oleksin oodanud seda puhku, mil kohata teiega, oleksin kannud ja varjanud eneses, et teile seda usaldada esimesel hetkel. Sellele seal all ei kõnelnud ma midagi enesest, olgugi et oli minuga ühest rahvusest. Mul polnud usaldust tema vastu, kartsin, et ta naerab minu välja, kui talle jutustan seda, mis mulle püha. Peab minu lapsikuks ja rumalaks. Võib olla, et teiegi naerate ja peate mind rumalaks. Olgu peale.“

Siis kõndis piki puuri kõige õnnelikuma, sära vama ilmega, ümisedes mingisugust viisi.

„See on tema loodud, mulle pühendatud. Ta mängis seda alati mulle klaveril, kui meil olid paremad päevad, oli korter ja klaver. Aga kui ööbisime kalmuaias, siis vilistas ehk laulis ja hällitas minu sellega magama.“

Ta vangistati kontserdil mängu ajal klaveri tagant. Rahvas restoranis oli sattunud segadusse ja lahkunud kiiresti. Ta mängis viimastel kuudel Riia peenemas kõrtsis iga õhtu kaks tundi. See oli jõe — see mängimine kõrtsis. See on kunsti rüvetamine, kui rikas rahvas prassib ja sööb, ning kunstnik mängigu nende tööbraste isuäratuseks. Kuidas me vihkasime seda rahvast kõrtsis! Eugen mängis, vihkas ja põlgas seda rahvast, kellele mängis; tundis end prostituudina, kes müüb oma armastust. Ma oleksin tahtnud oma kuradivööga terve selle maja täis prassivat rahvast õhku lasta. Aga siis oleksin ise ka hukkunud ühes Eugeniga. Mul oli kahju meie noorusest ning meie armastusest. Me kahekesi tahtsime elada. Ja seepärast pidi ta jätkama oma vastikut

teenistust restoranis, et elada. Tal polnud võimalik iseseisvate kontsertidega esineda, tal polnud Riia jaoks nime. Eugen Niigob (Bogin) oli tuntud ja lugupeetud klaverikunstniku nimi Varssavis, aga sealt pidime põgenema ja seda nime polnud tal enam võimalik tarvitada. Me elasime võõra nime all.“

„Missugusesse parteisse kuulute?“

„Ei kuulu parteisse, vihkame igasuguseid parteisid. Oleme anarhistid-kommunistid.“

„Ma olen sotsiaaldemokraat. Kas ei võiks see takistuseks olla meie sobivusele?“

„Te pole tüübiline parteinärija. Tajun teis hingelist inimest, kes ei otsusta ainult partei pealkirja järele.“

Ärge arvake, et meie kommuunis olid ainult ideaalsed seltsimehed. Rohkem oli seal näruseid, alatuid kui õilsaid. Kui Eugen teenis mõne kontserdiga rohkem raha, jagas sellest suurema osa oma kaaskommunistidele. Aga neil polnud iialgi krossi meie jaoks, kui me olime rahahädas ja pidime ööbima kalmuaias.

Ega me ei osanud ise ka raha hoida. Ta ostis mulle ilusaid asju, palju maiustusi, sõidutas mind voorimehega.

See oli elus niisugune elamine, ka meie ööbimine kalmuaias, sest olid soojad ööd. Oo, Eugen oskab ilusasti elada! Kuidas suudan vanglas ilma temata elada? Kõige karmim karistus, et lahutatakse armsamast.“

Nõnda oli ta minu kambri täis sädistanud, see kummaline juutlanna, mille sarnast polnud enne ega pärast tunnud. Ma nimetasin ta Inkaks, tema minu Hedaks ja nõnda elasime mitu kuud headuses ja sobimuses, luule unistuses, paremate aegade nägemustes.

Tema õige nimi oli hoopis proosaline, tüübiliselt juudiline, lõhnas nende räpaste juudi alevite järele Venemaa juutide lubatud asumispaigus, Nahooma Neumann. Oli sealt kustki pärit, vist Minskist või

Mogiljovist. Vanemad olid Ameerikasse välja rännanud, kui ta oli 15 aastat vana. See Ameerika olnud talle esimesest pilgust vastumeelt. Ta astunud vabrikusse tööle selleks, et esimesel võimalusel Venemaa - kodumaale tagasi käända. Vanematega sattunud ta seetõttu vastollu ja elanud täiesti iseseisvalt. Eriti vihastanud teda Ameerikas vene sisse-rändajate juutide kiire kohanemine ja oma „kodu-maa“ unustamine, nende keelemurraku „žargoni“ väänamine Ameerika inglise laadi ja uute kommete omandamine.

Paari aasta ägeda töötamise ja hoolsa kokku-hoidmise järele oli ta jõudnud niipalju koguda, et võinud endale laevapileti lunastada. Aga keegi armas vene seltsimees-anarhist „konfiskeerinud“ selle ja sõitnud ise Venemaale. Inka pidanud uuesti jätkama piletiraha kogumist. Alles aasta pärast õnnestunud tal sõita, sest nüüd olnud targem, ei olnud näidanud enam oma laevakaarti „headele seltsi-meestele“.

Ameerika anarhistid varustanud tema mingisuguse kuradivööga, mille lõhkejõud olevat ennekuulmatu — tõstvat õhku terve maja ühes vöökan-djaga. Olnud vaja ainult mingisuguse nupu peale vajutada. Inka õppis tundma selle kuradivöö ehitust, et võis olla instruktoriks vene anarhistidele. Ta tõi selle osad väga osavalt üle piiri ja sõitis alguses Venemaa anarhistide-kommunistide organi-satsioonides, kus tutvustas selle kuradivööga ja õpetas vene seltsimehi seda kokku seadma.

Oma instruktori-rännakul pidi ta ka sõitma selle Eugen Niigobi juurde kohtamisele. Inka nagu aimanud „hädaohtu“ ja tõrkunud sõitmast. Aga uudis-himu võitnud — tutvuneda selle huvitava klaveri-kunstnikuga, kellest ja juba nii palju oli kuulnud. See oli Varssavis.

Ja kui nad olid teineteist juba kohanud, ei võinud enam pilku käända teineteisest, seni kui said

lähedaiks. Nädalase tutvuse järele. Inka imestas, kuis võis see juhtuda.

„Ja ometi oli see nii loomulik, et ei võinud teisiti olla. Tema pärast igatsesin Venemaale tagasi, tema pärast töötasin Ameerika vastikuis vabrikuis, tema pärast korjasin raha ja sõitsin. Ma teadsin, et ta ootas mind. Mispärast inimesed räägivad saatuse vastu? Kui kõik on saatusest. Ma usun saatust. Eriti peale selle, kui tabasin Eugeni.“

Nende abielu ei olnud rabbi kinnitatud ega vanemate õnnistatud.

„Suur Jumal taeva laotuses oli ise meid õnnistamas; kõik helkivad taevatähed olid meie tunnistajaiks. See on see kaunim abielu.“

Vangla kontoris olid nad registreeritud peigmeheks, mõrsjaks. Seal oldi juba nende vabaabieludega harjunud, ja nad olid ses suhtes päris inimlikud. Ei olnud tagakiusamisi, ennem soodustusi.

Ja nõnda ei väsinud Inka kõnelemast oma Eugenist, kes ei olevat küll kõige ilusam meeste seas, aga kõige huvitavam, hurmavam ja veetlevam, kelle passinimi oli sama proosaline juudi nimi nagu Inka omagi; oli oma kümme aastat vanem noorest üheksateistkümne-aastasest Inkast. Ja oli seepärast hulluseni armukade. Ka vanglas.

Suurimaks armukadeduse esemeks olin mina ise, sest et Inka kirjutas minust palju ja nõnda olid vastused rohkem armukadeduse heitlused, kui päikesepaistelisel igatsevad. Ta armukadestas ka järgi, millel istus Inka, voodit, milles magas, lusikat, nüridat kahvlit, millega sõi, ning akent, mille kaudu vaatas. Ja nõnda leidsid need armastajad teineteise piinamiseks ka vanglas istudes küllalt võimalusi.

Inka õmbles oma Eugenile helesinist särki musta ristpiste kirjaga, nagu neid särke kanti üle Venemaa. Anarhistid kandsid harilikult musti särke, aga Inka protesteeris alati iga moe ja labastatud üldarvamise

vastu ja seepärast valis oma armukesele helesinise. Inka õmbles ja põimis igasse kirja oma unistused ja armastuse igatsused, nagu ise seletas.

Luges päevi ja tunde, mil oleks pääsnud temaga kohtamisele võre taha ja lasknud talle ulatada selle särgi.

„Ega ma ei armasta õmmelda, aga õmmelda teemale — on suurim õnn.“

Käsitöö oli iseenesest vangi närvide kosutuseks. Käsitöö kaudu peletusid painavad ja ärritatud mõtted, mis pikapeale võisid saada saatuslikuks. Ma ise hakkasin käsitööst lunastust otsima ühetaolistest vangla mõtetest ja nõnda töötasime mõlemad lugemisele vahelduseks. Meespoolel mängiti läbi seina malet käsitöö asemel.

Peale esimest ülekuulamist oli lootust, et neile võimaldatakse kohtamine. Eugen oli vist oma palvekirjadega ses asjas kõik kõrgemad võimud surmani ära tüüdanud; aga, nagu eelpool mainisin, oldi armastajate vastu eriti hell ja vastutulelik; armastajaile tunti kaasa ja seepärast ei lootnud Inka asjata.

Inka kiirustas särgi kirjade õmblemist, sest Eugen oli kirjutanud, et kohtamine oli neile lubatud, ning see päev lähenes. Oo, seda ärevust meie puuris! Rahulised rohelised puuriseinad näisid olevat kaotanud oma tuima helgi, nagu oleksid särama lõõnud. Inka lõkendas ja ootas.

Ja sel kohtamise päeval polnud üldse võimalik temaga ühes ruumis viibida. Nagu oleks ta ärevusest tahtnud puruneda. Istus voodi serval oma valges siidsõbas, ainsamas ema mälestuses ja ei jõudnud ära oodata: tunnid venisid nädalaiks, minutid tundideks ja sekundid pikkadeks igavikuminutiteks.

Seda sõba kandis ta alati oma erilistel ärevus- hetkedel. Ta ise pidi seda oma talismaniks, mida polnud raatsinud ära kinkida, kuna kõik teised oma ilusamad ja paremad asjad oli ta kinkinud neile, kellele need asjad meeldinud. Kord juhtusin ka ise seda ema mälestussõba kiitma. Ta aga tahtis kohe

seada mulle kinkida, mässis selle minu ümber ja mangus, et ma oleksin vastu võtnud tema kingi. Ma keeldusin kindlalt ja otsustavalt; kohe kurjalt nõudsin, et tal polnud õigust oma ainsamat ema mälestust nii kergemeelselt ära anda — loobuda oma talismanist. Ma olevat tema hinge ema — püüdis mulle sõba võtmist võimaldada. Lõpuks suutsin siiski teda veenda ja sundida ema mälestust endale jätma.

Siis hõigati ta kohtamisele ja ta lendas, patsid õlul, lehviva sõbaga, see armastusekirjadega särk peos. Poole tunni pärast oli ta tagasi ja ei suutnud küllalt kiiresti ühe sõõmuga kõike jutustada — oma suurest elamusest.

„Läbi kahe võre tuli kõnelda, tuli karjuda, sest kõik kohtajad ümberringi karjusid. Nad karjusid läti keeli ja seepärast oli kergemini meil eraldada vene keelt. Oli nii rumal nendega ühes karjuda ja seepärast me lõpuks vaikisime ja vaatasime teineteisele silmi, saatsime vargsi suudlusi. Kirjades olime juba kõik öelnud. Talle ulatati särk. Ta laotas selle lahti ja siis peitis oma näo sellesse, siis suudles iga üksikut kirja. — Ma ei suuda seda õnne enam kanda! Lämbun sellesse.“

Siis laulis ja laulis seda viisi, mille tema Eugen loonud.

Ei olnud kõik päevad õnnest säravad päevad. Oli päevi halle, kurbi, süngeid, lootusetuid. Neid oli vist rohkem kui säravaid. Aga kes mäletab kõike halba?

Oli taevastinahall, vingus tuul kortsnas ning „postipäev“ oli juba möödunud. Mõttetu näis istumine puuris ilma tööta, tegevuseta, päevast päeva tülpinud korduvast korrapärasusest ja öisest alatisest valgusest; tüdinenud herne- ja kapsaleemest, vaim väsinud raamatuist ja hing — elava elu puudusest. Noil päevil istus Inka sängiserval ema

sõbas ja kõlgutas jalgu. Ta „tegi meeoleu“. Kostsid ainult üksikud vihaturtsatused.

Eriti mäletan üht niisugust halli vinguvat tuisust pühapäeva. On jäänud meelde nagu mingisugune maal või teatri lavakujund. Inka kõlgutades jalgu ja „tehes meeoleu“, mina süleledes keskkütte toru, nagu oleksin tahtnud lähemalt kuulda tuule vingumist. Sellesse vingumisse kostsid kriminalistidenaiste palvetunni laulud. Kõige jubedam oli just see laulmine, mis kostis õõnsalt nagu kalmudest. See oli peaaegu väljakannatamatu. Miks luterlased alati matavad? Mispärast ei ole neil ühtki elurõõmust laulu? Ainult peavad roomama ja lõmitama oma Jumala ees, end põrmuni alandama ja haledalt vinguma.

Rõhuva raske painena ahendasid rinda mälestused lapsepõlvest: kirikuskäigud vanematega luteruse kirikus ehk koguni palvemajades või palvetundides mõnes naabripäris. Alatised hädaldamised, nutmised, põlvitamised ja peanorutamised, ägamised oma pattude all, viimse kohtupäeva hirmukujutused — kajastusid tolle pühapäeva naiste-laulu kaudu, nagu roomajad viirastused puresid hinge, kus sind põrmuni alandati, sind ussina pandi roomama oma alaväärtust tundma. Ja nõnda unustas rahvas oma tantsud, laulud, mängud, oma elurõõmsa Ilu, viskas enesest rõõmuküllased värvirikkad rõivad ja kattis oma „patust“ ihu tuhakarva „kotiriidega“ — paastus ja loobus. Ei julgenud naerda ega vallatada, et mitte pattu teha. Juba lastele keelati igasugune rõõmuväljendus, iga kilkamine ja naermine. Usklikus majas pidi valitsema alatine matuse meeoleu.

Masendavalt mõjusid tolles vangla ümbruses mälestused sellest kirikust ja usust, mille kaudu meilt röövitud meie rahva hele looduserõõmus hing, see litsutud luteri-kiriku kalkide, külmade, kõledate müüride vahele ja nõnda orjastatud.

Lähenes kevade, aga meie meeled muutusid kurvemaks, kui polnud lootust võtta ise vahetumalt osa kevade arenemisest, polnud võimalik heita rohusse ja imbutada endasse maa lõhna, polnud võimalik ühes lindude sillerdusega tunda oma hinges seda ülevoolavat õnne ja õndsuse indu — olla noor, tahta elada!

Meid lohutas ainult vaade aknast, kus võisime trellide raua läbi kevade puhkemist heinamaal jälgida. Hommikul jooksimise võidu järgidega akna juurde, et koitu vaadelda ja päikese tõusust rõõmutseada, selle edasirühkivat suuna märkida. Me olime seda kõik peensuseni jälginud. Päikese kiirte ilmumine meie puuri oli alati meile hommikul eriliseks kosutuseks ja õnneks.

Ühel hommikul oli Inka enne mind jõudnud akna juurde ja hõiskas:

„Maa, maa!“

Must maapind oli lume alt välja sulanud. Me rõõmustasime sellest kui lapsed, unustasime tee joomata ja leiva söömata. Meil oli kahju hetkekski lahkuda akna juurest, kus kevade avanes meie silmade ees.

Ja kõik järgnevad päevad ja nädalad seisime enamasti akna kõrval ja vaatasime kevadet. Tärkasid esimesed rohulibled, võtsime neid samuti vastu hõisates, pistsid pead välja võililled ja varsti kollendas terve heinamaa. Kui rõõmuküllased olid need lihtsad, koguni põlatud võililled! Nagu tillukeste päikestega oli heinamaa üle külvatud. Kujutelin oma kodumaa aasu ja heinamaid, mis samuti muutunud kullalisteks — meie kaunim kevade värv — päikese värv: varsakabjad, võililled, kullerkupud, nurmenukud ja veel palju teisi kollaseid. Esimesi sinililli me ei ulatanud nägema, küllap nad õitsesid kaugemal metsa serval.

Inkal tulid ärevad päevad, et tal polnud enam aega kevadet ihaldada. Oma suured mured. Ta oli

olnud ülekuulamisel ja seal antud talle mõista, et tal tuleks valmistuda maapao vastu põhja kubermangudesse. Aga Eugen? Kuhu jääb Eugen? Kas teda lahutatakse Eugenist? Kas Eugeni ootab mõni kohutavam saatus? On kohus? Mõistetakse surma? Sunnitööle? Ülekuulajalt prokurörielt ei saanud ta vastust noile pakitsevatele küsimustele. Tegi ju neilegi lõbu natuke piinata armastajaid. Oma ahas-tuses tuletanud Inka Helenet meelde. — „Küllap Helene juba aitab ja selle asja lahendab.“ Ise naer-nud enese välja, olnud häbi oma abitusest, olnud ko-guni vihane endale: „Mis võib siin Helene?“

Helene vastu oli Inkal olnud üldse mingisugune protestitunne. Meil oli olnud sageli rääkimisi ja vaidlusi Helenest ning tema mõjust. Inkat vihastas nagu see mõju; ta ei tahtnud sellele alluda, tahtis selle vastu võidelda ja oli seepärast vihane, et ta ise ka oma kitsikuses kõige enne uskunud Helene mõ-jusse ja abisse. Ka ärritas Inkat Helene tasakaal-us, mis tal endal puudus.

„Kuidas võib inimene nii tasakaalus olla? Ta-haksin teda kord vihasena näha, kuulda teda kõnele-vat ärritatud häälega, kuulda teda paugutavat, mä-ratsevat, ehk vähemalt käratsevatki.“

„Siis ei oleks ta enam Helene ja ta oleks mine-tanud oma maagilise mõju.“

„See on ehk õige. Aga see oleks inimlikum, siis tunneksin enese talle lähemal. See alatine soe nae-ratus silmis ja pehme, tasane kõne. See võib ju ini-mese hulluks ajada. Eriti hommikuti ärritab ta mind, kui näen teda korduvalt ühel ja samal ajal liikuvat vahekojas — lahtiste juustega, roosas klei-dis, sööginõud käes, pehmete mahedate liigutustega. Ta võiks ju mõnikord ka teisiti kõndida, teisiti käia. Tõsi, tal on ilusad suured paksud juuksed ja roosa värv sobib tumedatele juustele hästi. Ta on ilus niisugusena, mõjub ilmutusena. Aga sellest hoolimata ärritab ta mind. Ma ei tea õieti isegi mispärast. Instinktiivselt. Olen ehk

armukade. Teie, Heda, liialt armastate teda. Ta ju teiega ühest rahvusest, on teile lähemal. Ma mõistan seda.“

Need Inka ärevad päevad kestsid mõnda aega — saatuse teadmatus ja lahutuse kartus Eugeniga. Ühest suurest murest ta vähemalt vabanes — Eugen oli määratud ka väljasaatmisele, ainult kuhu, kas lahus temast — Inkast — oli veel teadmata.

„Kas saata palvekiri, et meid määrataks ühte kubermangu?“

„Säärane palvekiri on mõnikord vastupidist mõju avaldanud. On meelega lahutatud, et oleks vähem soodustusi politika-süüdlasel, et kaoks isu jätkata oleva riigikorra õnnestamise tööd.“

„Aga mis siis teha? Olen ahastuses.“

„Oodata rahulikult. Ehk anda palvekiri, et soovite abielluda, siis ei lahutata enam.“

„Tahtsime olla vabad ja puhtad, aga küllap nüüd tuleb vist abielluda.“

„Kui teid ka saadetakse alguses eri kubermangu, võite ka siis veel esineda palvekirjaga abiellumisest. Teid muudetakse siis kokku asuma.“

„Ei, ei, ma ei või mõteldagi, et meid võidaks lahutada päevakski, kui oleme väljas neist müürist.“

Ei olnud siis enam kerge elada Inkaga tema pingutatud meeleoluga. Ei olnud enam kevade armas, ei lohutanud enam Eugeni loodud viisid, ei muinasjutud ilusast elust.

Kuid ühel päeval tungis päike ka meie puuri säärase hooga, et selle õlivärvi seinad oleksid võinud kiirteküllusest pakatada. Eugen oli kirjutanud Inkale, et nad on määratud maapakku mõlemad Vologda kubermangu. Imestan, et mulgi veel hing jäi sisse Inka tormiliste kaelustuste tagajärjel. Vahetumalt õnnelikke inimesi võis ainult vanglas näha.

Järgnesid pinevrõõmsad, ärevõnnelikud ootepäevad. Inka oleks tahtnud askeldada, valmistada ära-sõiduks, aga vanglas polnud midagi teha; kõik tehti

valmis, ainult mine ja istu vagunisse. Nõnda oli raske oodata seda päeva. Inka otsis tööd, aga ei leidnud midagi. Teekomps oli ka sedavõrt väike, et selle korraldamine ja sidumine ei võtnud rohkem veerand tundi aega. Tavalised suurte pakkidega matkajad peaksid oskama kadestada niisugust kerget sõitu; sest just see kaasrändav koorem võib rännaku rõõmu mõrudaks muuta.

Meil olid teada tapipäevad ja seepärast muutusid nende päevade eelõhtud eriliselt närvilisteks, sest ärasõidust anti teada alles eelõhtul.

Lõpuks jõudis ka see viimane päev, kus Inka — minu tormiline kaaspuurlane lahkus. Ta oli mulle õmmelnud veel mälestuseks väikese valge käetasku, sellele oma nime „Inka“ kirjanud. Pidin andma tootuse, et sõidan kõige otsemat teed tema juurde, kui olen vabaks saanud, olgu ta Pariisis, Londonis, või ka Ameerikas oma Eugeniga.

„Ega me sinna Vologdasse jää paigale püsima, kui tee on lahti ja riivi pole ukse ees. Oleme juba sündinud rändureiks, säärane on meie saatus ja terve meie rahva saatus, sest meil pole kodumaad, peame tundma end seal kodus, kus meid rohkem sallitakse.“

„Te olete olnud minu hinge ema!“ olid tema sõnad, kui lahkus.

Ka Eugen oli viimasel ajal minuga leppinud, saatis mulle südamliku lahkumise-kirja ja tänas, et ma tema Inka vastu hea olnud.

Puhkusel.

Olin jäetud üksinda vanglasse, sest ruumid olid lahendamaks muutunud — vanad ära saadetud, vabaks lastud, uusi vähe juurde tulnud, vist vähem leitud uusi mässuharrastajaid. Nähtavasti olid väljas kõik pugunud tagasi oma urgastesse oma igapäevase töö juurde, jätnud Vene riigi ja tema rahvaste saatuse Stolõpini korraldada.

Inka oli olnud küll huvitav ja armas puurikaaslane, aga üksinda muutus vangla elu suve päikeseküllases kambris hoopis hubasemaks. Vaatlesin oma heinamaad, olin seda viimse varjundini tundma õppinud. Üksi unistasin ja kõndisin mõttes seal. Oli juba sellest küllalt lohutust, sest olin vanglas veendumusele tulnud, et igatsus on kaunim kui elamuse hetk, mida me ei oska küllalt täielikult tabada ja nautida.

Ehk istusin mõne põneva romaaniga voodinurka, selg uksele pöördud, suutsin sedavõrt põhjalikult unustada oma ümbruse, kui kostis mõni ahela helin kõrvu, arvasin selle laevaketi kõla olevat, või mõne muu sarnase hääle. Tuli teinekord kauemat aega end toivutada, et laskuda tagasi vanglasse.

Mäletan eriti üht romaani, mille mõjul olin hoopis vanglast välja põgenenud; see oli poola kirjaniku Žeromski romaan „Eva“. Kõigist romaanest, mis olin lugenud vanglas, suutsid mind trellidest välja võluda prantsuse ja poola romaanid — olid sedavõrt põnevad. Saksa romaane ei suutnud lõpuni lugeda — olid ahastuseni igavad, aga vene romaanid liialt hingenäriivad. Kõige rohkem värskendavalt, tervendavalt, elurõõmsamalt mõjusid inglise romaa-

nid — väga soovitavad lugemiseks vanglas. Nad olid ka ehk kõige loetavamad.

Mäletan üht juhtumust, kus päevane unelm jätkus ka öösi. Olin õhtul uinunud loetud romaani värskel mõjul ning unenäod olid täis kauneimaid elevusi — kuulsin hurmavaid helisid. Olin hoopis õnnis. Aga siis ärkasin, ning helid ei lakanud, vaid kestsid sama võluvalt, tungisid mahe-kurvalt lahtisest aknast varasuve leevest õhust. Hüppasin akna juurde, kuid midagi polnud näha, kuulsin vaid muusikat — serenaadi — väikse keelpillide orkestri mängitud. Nagu oleksin vanglast välja võlutud. Lakkas mäng, rongivedur hakkas turtsuma — rong pääsis liikvele. Taipasin, see oli rongilt just meile, vangidele, võib olla ka kellelegi eraldi mängitud. Oli sedavõrt liigutav, et lubasin endale lõbu — nutta kord vanglas.

Saabus jaanilaupäeva õhtu, millest oli palju kõneldud enne, selle ootel ja samal päeval. See oli lätlaste suurim püha, nende „liigopüha“, mis oli säilinud oma kommetega läbi aastasadade rahva oma vanausu pühana, läbi elanud kristluse ja koguni ratsionalistliku luterluse, püha, mis oli muidugi kristlastelt tembeldatud „pimeda paganuse barbaarse aja jäänusena“, oli peetud selle vastu ägedat võitlust, selle pühitsejaid pilgatud ja välja naerdud „kõrge Euroopa kultuuri“ nimel, ehk ähvardatud ja hirmutatud igavese põrgutulega; kõigist kollitamistest hoolimata pühitseti üle maa erilise innu ja vaimustusega rõõmsat „liigopüha“, kus neiu tõttasid lilledega ehtima hooneid, põlde, loomi, lauldes „liigoaulale“ — ja süütusid jaanituled. Koguni läbi vanglamüüride tungisid ülevoolavad elurõõmsad „liigoaululud“, olles tunnistuseks, et ei ole suutnud rahva hinge viimseni alla suruda ei Gregose-Daavuse piinakambrid, ei surmanuhtlused, ei surved ega keelud, ei kiriku needmised ega sajatamised.

Ei juhtunud midagi muud erilist tol 1909. aasta suvel. Näis nagu oleks sujuv vaikus laskunud Vene-
maale Stolõpini „puhastuse“ tagajärjel. Oodati karistust, alludes tõrkumata saatusele, nagu oleks see pälvitud; loeti koguni tuimalt surmanuhtluste suuri arve; ei määratud enam, ei ähvardatud enam uute mässudega, vaid ihati puhata revolutsiooni rassimisest vanglas kui ka väljas. Ilmus iha elada ja korraldada oma isiklikku elu, jättes rahvaste ja inimse saatused türannide tüürida. Oli kaotatud usaldus ja usk oma kaasvõitlejate vastu provokaatorite kartusel üksikute inimesesoo näruste müüdavate hingede tõttu, kes pugunud nüüd revolutsiooni likvideerimisel välja oma limaseist urkaist.

Ka Riia vanglas oli elu nagu vaiksemaks ja tuimemaks jäänud, ei olnud enam õhtuti kuulda nutukrampide kisa, ei närvilisi koputusi ega mitmesuguste hoogude üllatusi. Glasovskaja oli haigemajja paigutatud kiiresti areneva tiisikuse tõttu. Ka Alfons oli haigemajja pääsenud. Helene sai veidi hinge tagasi tõmmata — puhata, olla endaga ehk tunda kosutust oma naabri sõprusest, sellest pikast Ivanovast, kelle kõrvalkambri ta oli nüüd valinud — heinamaa päikese poolele.

Oli ka palju teisi lahkunud peale Inka ja Glasovskaja, aga nad ei olnud loonud elevust ega jätnud järele erilisi jälgi.

Nagu oleks vangla tühjemaks jäänud Inka lahkumisel, olgugi et võisin nüüd üksinda puhata. See oli nagu suvituskohas, kui suvitajad lahkunud — oli tühi, lage, liiasti vaikne, kui hea oli puhata, aga siiski igatsev-kurb. Kuski mujal maailmas ollakse rõõmus, vallatatakse: „Päike paistab neile vabalt, nad kõnnivad kauni metsa vilus, kuski järvekaldal, ehk lamavad rannaliivas, või koristavad oma põllul vilja, tunnevad rõõmu oma tööst ja toimingust, oma perekonnast ja lastest.“

Need olid vanglameeleolud, mis ilmusid kustki kutsumata, mille vastu tuli võidelda, mida püüti

vältida. Need olid vanglaseinus kardetavad meeleolud — unustada end istuma ja lasta end painavaist mõttekujudest kaasa kiskuda. Siis tuli käsitööst pääsmist otsida. Ühes lõngapistetega ja värvikirjaga nagu hajusid kõik ohtlikud nägemused ja elu võis jätkuda rahuliselt, suikuvalt.

Olime huvitatud ka oma süüdistajaist-vaenlasist, kellest olenes paljugi meie saatuse käigust. Meie agara ja kavala kohtu-uuriija Repninski asemele oli määratud uus, kelle nimigi on meelde jäänud — Zolotarevski. Repninski oli saanud kõrgenduse — määratud Riia ringkonna-kohtu prokuröriks.

Varsti oli meil teada ka uue uuriija kombed ja kalduvused, tema iseloomu nõrkused ja headused. Olevat hoopis teissugune mees kui Repninski — lihtne, otsekohene, koguni lahke ja heasüdamlik. Seepärast otsustasin talle esineda sooviavaldusega saada uuesti üle kuulatud, lubades ise ka kõnelda.

Ei olnud mul tarvis kaua oodata ja oli mulle lahkelt võimaldatud läbi rohelise Riia linna ühel ilusal suvepäeval kosutav jalutuskäik. Mulle näis täiesti normaalne olevat, et mind saadeti paljaste mõõkade vahel, kuna muu rahvas kõndis vabalt kergeis suverõivais — enamasti valgeis, sest säärane oli tolleaegne mood: valged, ehk mõned tuhmid, tagasihoidlikud toonid. Valdavad värvid olid valge ja must — kristlaste leinavärvid — alistumise, loobumise, patude kahetsemise värvid. Ei rõõmu, usku ega lootust väljendanud nad, sest puudusid nad ka rahva hinges ja ajameeleolule sobisid need leinavärvid.

Kohtu-uuriija Zolotarevski oli täiesti vastand endisele uuriijale Repninskile. Oli punapõseline, paksuvõitu lihtsa jutuga mees, ei püüdnud midagi kavalusega saavutada, pigemini aitas veel ise mõnda keerdsõlme lahendada, nagu too sandarmi-kindral Peterburis. Nüüd olin ise ka loobunud oma „konspiraatiivsusest“, ja avaldasin oma tunnistused, need, mis võisin avaldada, kuid suurema osa jätsin ikkagi aval-

damata. Olin vaheajal tutvunenud oma kaasosaliste kaudu selle „suure ja tähtsa“ Põhja-Liivimaa protsessiga ja seepärast võisin kindel olla vastustes, polnud karta vääratada, sest kõik vastused olid juba enne mitmeti kaalutud.

Sain mulje, et selle punapõselise kohtu-uurijaga võis ka tagatisest juttu teha, saada vabastatud mõne summa vastu kohtupäevani. Esimene kord sellest oleks olnud varajane kõnelda, aga meil oli aega, ilmad olid ilusad ja mõni jalutuskäik läbi linna võis olla ainult lõbuks. Ning kui oli saavutatud tagatise vastu vabadus, oli langenud vangla värav lukku sealt lahkudes, olgugi tagatisega, ei võinud iialgi teada, kas see värav jälle avanes...

Alfonsi kohus.

Alfonsil oli jälle kohus. Ka Glasovskaja oli kutsutud kohtusse tunnistajana tema enese palve peale. Oli võimalik oma peigu näha, temaga koos läbi linna kõndida ja olla kohtuotsuse ajal tema läheduses. Alfonsi süüdistused olid seekord raskeimad — võis oodata surmaotsust.

Imelik oli Alfonsi menetlus oma viimases kohtus. Ta oli mitme teise surmasüü võtnud enda kanda — mitmesugused ekspropriatsioonid ja tapmised. — Et päästa neid, keda oli veel võimalik päästa. Oli nõnda ütelnud. Kas oli otsustanud oma nime veel viimisel tunnil äraandmise laigust puhastada? Oli see viimne armastuse avaldus mõrvoja nähes surra kangelasena? Oli see südametunnistuse salajane liikumine? See jäi meile teadmata. Kas ta isegi teadis, mispärast ta tol viimisel kohtupäeval polnud teisiti talitanud? Ta oleks võinud oma äraandmisi jätkata ja sellega ehk oma elu päästa. Nähtavasti oli ta siiski otsustanud surra.

Ta mõisteti surma.

Glasovskaja oli selle otsuse järele kohtus oma raskeimaisse krampidesse langenud, mõnda aega mõistusetu lamanud.

Alfonsi ei vabastatud boikotist ka nüüd peale viimast kohtuotsust, ei võetud temalt enne surmaga äraandmise needmine. Kohtuotsus saadeti täide. Läks surma hüljatud äraandja.

Glasovskajaga juhtus haigemajas sel ajal hoopis jubedaid asju. Hülgajad tütarlapsed kõndinud tema kannul ja korranud:

„Äraandja surma mõistetud! Äraandja surma mõistetud!“

Kui meile jutustati sellest, ei suutnud uskuda säärast julmust ja toorust. Ei mahtunud meie arusaamisse, et revolutsionääride — nende „inimesesoo päästjate“ — hinges võis aset leida selline õudne ebainimlikkus, mingisugune ürgmetsikus, mis ei tundnud mingit halastust, millele oli võõras igasugune kaastunne, peenetundlikkusest kõnelemata.

Eriti rabatud oli Helene sellest juhtumusest, olles Glasovskajaga lähemas sõpruses. Ta püüdis seletada seda nende tütarlaste närvihaigusega. Teisiti oli võimatu üldse seda seletada, et mitte kaotada viimast usukübemet kaasinimesse.

Juurdlusmaterjalide lugemine.

Aeg oli juba sügiseni jõudnud. Võiks arvata, et vanglas oli kergem ja lõbusam, kui oli saabunud sügis, kui väljas lasus taevas tinahallina ja inimesed liikusid vihmavarjude all märgade jalgadega — polnud enam igatsust kevade ja suve ilu järele.

Meid rõhus aga sügis samuti nagu iga inimest, kelles säilinud veel terveid instinkte. Sügis oli meile samuti võrratu kurvem ja õudsem kevadest ja suvest, olgugi et ise saime viibida väljas õhus ainult pool tundi päevas, jalutades paaridena ümber sõõri.

Meile — Põhja-Liivimaa protsessi osalistele, tõi too sügis 1909. aastal siiski vaheldust ja ergutust. Meid kõiki, kes olid veel ellu jäänud, keda polnud vabastatud ehk välja saadetud süüdistusandmete puudusel, ning kes ei lamanud haigena voodis — kutsus Zolotarevski välja süüdistusmaterjali lugemisele. Nõnda sai meile õnn osaks paar nädalat läbi Riia linna „jalutada“ ringkonna-kohtusse.

Alfons ja Glasovskaja ei kõnдинud meiega. Alfonsi surmaotsus oli juba täide saadetud. Midagi jubedat kõneldi sel puhul, kas oli ta karjunud, kui teda viidud.

Ega need surmamõistetud ei filosoferinud küll sarnaselt, kuidas seda Mait Metsanurk oma „Jumalatas“ kujutanud. Nõnda võivad kõnelda need, kes ainult kujutavad endale, et nad surma mõistetud. Tegelikult vältisid nad kõnelda surmast, kui polnud enam sellest pääsmist, ehk uskusid imet. Nad kõnlesid harilikumaid igapäevaseid asju, mängisid kogu malet ehk kaarte, või suitsetasid, kui see oli vähegi lubatud — lakkamata, oleksid end purju joonud,

kui oleks olnud võimalik vähegi saada alkoholi. „Poonu majas ei kõnelda nõorist“, kuid M. Metsanurga surmamõistetud aina targutavad surmast.

Glšovskaja kõhis verd ja lamas haigemajas. Peale Alfonsi surma ootas ta ka surma.

Ei olnud enam kuigi palju jäänud järele neid, kes moodustasid Põhja-Liivimaa organisatsiooni, pidid olema selle juhid ja tähtsamad tegelased. Johannes Lehmann ja Rudolf Nieländer kõndisid meiega raudus, olid ühes teises protsessis juba enne sunnitööle mõistetud. Seni kohtukaristust kandmata olid — Ferdinand Kull, Hindrek Peerand, Helene Obst ja mina ise. Teisi ei mäleta enam.

Hindrek Peerand oli olnud mul seni tundmata, ainult palju oli mulle temast kirjutatud ja kõneldud. Ja ainult kiitvalt. Oli üks neist vähestest, kellele üksmeelselt ainult kiitust jagatud — olnud eeskujulik seltsimees, distsiplineeritud parteilane, arenenud ühistundega, kasvatatud kokkuhoidmise instinktiga. Oli olnud enne maal noor agar ministeeriumi-kooli õpetaja. ja ajalehtedele sõnumisaatja. Nüüd kirjutas vanglas jutte. Kaasistujad, kes neid lugenud, kiitsid neid, olid vaimustatud neist.

Üldse eestlaste seas meespoolel harrastati kirjandust — olid esitatud meie kirjameeste vanem ja noorem põlv. Vanema põlve esitajale Karl Rumorile, kes kirjutas ka jutte ja K. Kotsarile oli seltsinud noorem, lootusrikas võistleja H. Peerand, kes oli alles oma 21 aastat vana.

K. Rumor ja K. Kotsar olid aga juba kevadel Tallinna ära saadetud oma saatust kohtupäeval ootama; sest neil ei leitud Põhja-Liivimaa organisatsiooniga midagi ühist.

See Hindrek Peerand oli ilus noormees suurte siniste silmadega, mis polnud ainult unistavad, vaid kütkestasid, väljendades julgust ja ettevõtlikkust. Teda olevat ka piinatud Gregos-Davose piinakambris, aga ei olevat suudetud siiski äraandjaks piinata.

Kohtuuriija Zolotarevski luges meile ise ette meie süüdistusmaterjali. See oli põnevaim kirjandus, mida me lugenud — need ülekuulamiste protokollid. Tuli ilmsiks üllatavaid asju. Ei olnud Alfons üksi olnud „äraandja“, ka mitmed teised polnud suutnud vaikida, ehk eitada mõne oma kaaslaste „süütegu“. See mõjus rüüvalt. Alfons oli siiski kõige rohkem „ära annud“; kuid üllatuseks meile olid ka Glasovskaja tunnistused; need ei tundunud sugugi juhuslikult kõneldud, oma naiivsuses vilumatutes lobi- setud; neid ei saanud teisiti nimetada, kui äraandmisteks. Oli tunnistatud asju, mis võisid nii mõnelegi saatuseks saada, eriti Helenele, sest ta ütles kõik Helenelt olevat teada saanud Helenega ühes istudes, sest olnud enne kõigis revolutsioonilistes asjus hoopis „ilmsüütu“, tunnud ainult Alfonsi, oma peigu. Helene tuletas meelde et Glasovskaja enne ülekuulamist küsinud või rääkinud, kas ta võivat mõnda asja nõnda seletada, nagu oleks vanglas Helenelt seda kuulnud. Helene ei teadnud aimatagi, et see oleks võinud olla midagi sarnast, mis võrdnes äraandmisele. Alfons olevat oma mõrsjale soovitanud ühes kirjas — kõnelda kõik, mis ta teadvat teistest kaasprotsesslastest, et aga ise pääseda, usus, et nende armastus on suurem ja kõrgem kui kõigi kaaslaste saatused kokku. Sellele armastusele võivat kõik ohvriks tuua.

Helene usaldus oli kannatanud parandamata mõre. Helene, kes oli ennast ohverdanud, andunud, ise loobunud kõigist, et ravitseda Glasovskajat ja selle tänuks oli ta ära antud. See oli õudne. Helene ise püüdis Glasovskajat kaitsta, teda mõista, seletada tema hüsteeriahaigusega, mille mõjul võis kõnelda paljugi, millest isegi ei olnud teadlik.

Ühel nõrgal hetkel kaebas Helenegi:

„Ta oleks võinud ikkagi mulle usaldada oma äraandmist, oleks võinud niigi palju minu vastu hea olla — vähemalt aus olla. Aga kui ta ei olnud isegi teadlik? laskis end lihtsalt sisendada. Hüsteerilised

naised satuvad ju nii kergesti hüpnoosi mõju alla. Teisiti ma ei suuda seda seletada.“

Oligi võimatu Helenel seletada Glasovskaja teguviisi lihtsa äraandmisega. Glasovskaja oli ka mitme teise peale tunnistanud, ka minu tegevusest kõnelnud. Muidugi Alfonsi juttude järele. Mind ei tarvitsenud ta ju säästa, Alfonsi salgaga ei olnud mul väljas erilist sõprust. Kui polnud sõbralikku koostööd Alfonsiga, ei võinud nõuda ka Glasovskajalt sümpaatiat.

Üllatused Glasovskaja suhtes ei lõppenud aga sugugi veel süüdistusmaterjali lugemisel. Hoopis rabas meid tema menetlus haigeveodis. Ta kutsus kohtu-uurija oma juurde haigemajja, paludes end veel kord üle kuulata. Olime kindlas veendumuses, et ta peale Alfonsi surma ise surma oodates võtab tagasi oma endised tunnistused. Me eksisime rängasti. Ta ei võtnud ühtki endist tunnistust tagasi, vaid ainult täiendas neid uute „äraandmistega“, eriti minu puhul. See Glasovskaja menetlus näis kohtu-uurijat ennastki üllatavat; tal näis olevat piinlik Glasovskaja pärast. Meile aga olid tema uued äraandlikud tunnistused tõeliste mõistatustena. Ei osanud enam õieti midagi seletada. Vene vanasõna lausub: „võõras hing — kui pime öö“. Milleks oli tal vaja enne surma oma südant koormata, kui tal polnud sellest enam mingit kasu, ei suutnud Alfonsi ega ennast päästa? Mulle isiklikult oli arusaamatu, miks tal just minu puhul oli vaja anda täiendavaid tunnistusi, ei võtnud ma osa tema hülgamisest, kohtlesin teda erilise tähelepanuga, arvan koguni soojusega? Kas oli see üks tema hüsteeria väljendustest? Nagu kätemaks kõigest kurjast, halaŕtamata saatusest, mis tema osaks langenud ja mille kandmiseks oli Jumal tema liig nõrga loonud. Või ei tahtnud ta oma armukesest parem olla, et teises elus kohates oleksid väärsed? Oli võimatu teda hüljata harilikku äraandjana, ei saanud kujutella tema „püha neitsi“ nagu nurjatamana, see oleks tundunud millegi ilusa rüvetamisena

ja seepärast oli vaja leida seletusi haigest hingest, pataloogiast. Ka enese hinge päästmiseks oli vaja leida vabandavaid seletusi, et mitte kaotada lõplikult usku inimesse, et mitte langeda künismi. Kuidas võis kujutella tema õrna läbipaistvat kuju äraandja ilge ilmega? Seda ei suutnud me ja seepärast — ei võtnud teda normaalselt.

Kahju oli Helenest. Teda pidi see pettumus murdma kõigist seletustest hoolimata. Ta ei näidanud seda, püüdis peita oma meeleolu oma naeratav-rahuliku ilme taha. Aga ma aimasin siiski selles teeseldud rahu. Nagu mäletan, ütles ta olevat kirjutanud sellest Glasovskajale, kes ei vastanud enam sellele. Ja see oli Helene viimne kiri Glasovskajale. Ta suri üksinda. Kas usus, et kuski kohtab veel teda — oma Alfonsi — kõigist hüljatud äraandjat?

Oli süüdistusmaterjal läbi loetud ja uued sõp-rused sõlmitud — oli kahju pugeda tagasi oma puuri. Ei vaheldust, ei kohtamist! Oodata järgmist nägemist kohtupäeval. See ei võinud lühike aeg olla!

Vabastamise lootuses.

Süüdistusmaterjali lugemine lõpetatud, palusin kohtu-uurijat lubada mulle temaga eraldi kõnelust, milles sõandasin teha juttu tagatisest. — „Minu süüdistused ei ole sugugi nii rängad, et mind ei võidaks vabastada kohtupäevani,“ püüdsin veenda toda lahketvõitu härrat.

„Teie süüdistused ei ole sugugi vähe kaaluvad; teid vabastada tagatise vastu minu kui kohtu-uurija seisukohast ei oleks sugugi mõistlik.“

„Igakord ei talitata mõistlikult ning kohtu-uurija seisukoht võiks mõnikord ka inimlik seisukoht olla.“

„Seekord igatahes jätame selle jutu tagatisest. Ei saa selles teile vastu tulla.“

„Tulevikus ehk võiksime jätkata seda juttu.“

Ta naeratas ja ei vastanud midagi.

Tundsin, et see mees annab kord järele, sest tema vastus ei olnud sugugi kategooriline.

Nõnda jätkasin paar kuud seda juttu iga paari nädala järele seda korrates: saatsin talle sooviavalduse tema jutule pääsmiseks ning ta täitis minu soovi ja võimaldas mulle jalutuskäigu läbi linna.

Seni oli keeldunud, aga tema vastused olid endiselt kõikuvad ja võimaldasid katset uuendada. Ta oli veendunud, et ma oma tagatisega põgenevat, milles olevat oma osavust näidanud.

„Kuhu põgenen rahaga, eriti veel vanemate rahaga?“

„Kas te sellest küsite? Vabadus on enam väärt kui raha.“

Paar nädalat enne jõulusid sõandasin veel kord läkitada sooviavalduse tema jutule pääsmiseks.

Ta võttis minu vastu sõnadega:

„Tulite muidugi jälle tagatise pärast?“

„Teate isegi, mul pole vajagi korrata.“

„Olete minu juba ära tüüdanud. Kui palju võite maksa?“

Suurest ärevusest hakkasin värisema.

„Kas tuhat rubla võite?“ küsis ta.

Alguses ei osanud vastatagi.

„Loodan, et vanemad võivad selle summa mu-
retseda. Siis olete nõus mind vabastama?“ — ei
suutnud enam rõõmuhõiset tagasi hoida.

„Mis ma siis teen teiega? Olgu siis.“

„Ja ma saaksin jõuludeks juba vabaks?“ nagu
kooliplika küsisin.

Ta naeratas.

„Kui saabub raha, ma teid enam kinni ei pea.“

Lendasin lõkendades välja tema kabinetist.
Oleksin tahtnud otseteed tänavale karata.

Vanglas saatsin kohe kontori kaudu telegrammi
vanematele; ainult tekkis mure, kas vanemal on või-
malik säärast summat kohe hankida.

Järgnesid päevad täis ärevat ootust. Sain vane-
mailt varsti vastuse, et nad saadavad nõutava taga-
tise summa. Nüüd oli vabadus, olgugi mõneks
kuuks, aastaks kindlustatud.

Siiski oli aega läinud nii palju, et raha oli jõud-
nud alles jõululaupäevaks Riiga, mil päeval ameti-
asutised enam korralikult ei töötanud ja kõigil amet-
nikel rohkem muret oli oma pühade ettevalmistus-
tega kui muuga. Mul tuli ka teised jõulud vanglas
veeta. Aga need nüüd olid rõõmsad jõulud, rõõmsa-
mad ehk kui nad kodus oleksid olnudki.

Päev peale kolmandat jõulupüha oli saadetud
juba vangla kontorisse minu vabastamise korraldus.
Mulle tuldi teatama: „Võtke oma asjad, minge kon-
torisse, olete vaba!“

Jooksin Helene ukseuugi juurde, selle avanud, paiskasin sõnad tema kambrisse:

„Olen vaba!“

„Oi, lõikas südamest läbi, kuidas seda ütlesite,“ tähendas Helene.

„Head tervist!“ Ei suutnud alla suruda oma egoistlikku õnnetunnet. Oleksin pidanud olema tema vastu, kel polnud mingit lootust vabastamiseks, natuke hellem, vähem näitama oma õnnetunnet. Aga see oleks olnud vaid teeseldus, võlts näitlemine, mis oleks teda veel rohkem riivanud.

Vangla kontoris teatati mulle, et kohtu-uuriija kõlistanud, käskinud mind veel enne ärasõitu ringkonna-kohtusse ilmuda tema kõnetunnile; tal olevat mulle veel midagi öelda.

Langes lukku minu järele vangla raske värav, millest olin sageli unistanud. Kõndisin vabalt Riia linna tänavate kõnniteil ilma paljastatud mõõkade saateta, kus viimastel kuudel olin sageli kurjategijana kesk tänavat sammunud. See joovastas. Olin vist oma vabaduse-meeleolus sedavõrt veider, et inimesed imestades käänasid ümber mind vaatama, märkasin mõnes näos muietki. „Eks katsunud minu asemel olla, oleksin tahtnud näha, kui veidrad nad ise võisid olla.“

Peterburi Špaljäärnajas jutustati mulle ühest tütarlapsesest, kes vangist vabastatud esimese vastutuliija üliõpilase ära suudelnud. Kui see jahmatusest rumala näoga jäänud seisma kesk tänavat, hõisanud tütarlaps: „Ma olen vaba!“ ja tõtanud tuisates edasi omaste juurde.

Ma imestasin ja pahandasin, et inimesed tänavail kõndisid tusaste nägudega, oleksin tahtnud iga tusase kodaniku käe haarata ja teda natuke keerutada, tuuseldada, raputada, aga ma ei olnud sangviiniline venelanna, prantslanna, itaallanna — ja seepärast muiati minu üle.

Olin õieti uudishimulik, mis oli kohtu-uurijal mulle enne ärasõitu veel öelda. Astusin kõnetunnil tema kabinetti.

Teretas mind endisest lahkemalt. See, mis tal mulle oli öelda, üllatas mind, sest selles polnud midagi asjalikku, mis oleks olnud tähtsamate asjade kohtu-uurijal öelda oma kaebealusele.

See oli teatud määral tema vaadete ja seisukoha tutvustamine poliitiliste vangide suhtes ja kasulikude õpetuste jagamine mulle isiklikult.

Ta hindavat meid poliitilisi revolutsionääre temaga seltskondlikult üheväärseiks kui haritud isikuid. Meid teatris, seltskonnas kohates, olevat me tema kaebealused, siis vabadena tema tuttavad, sest me ei olevat ju kriminalistid.

Ta ise olnud ka üliõpilane, mõistvat väga hästi, kuidas võivat sütitada need revolutsioonilised kõned ja ideed. Ka tema ise olnud neist vaimustatud. „Nooruses on kõik käremeelsed ja revolutsionäärid, aga aegamööda tuleb mõistus, üliõpilase unistused kahvatuvad ja inimene muutub reaalseks ja normaalseks. Aga see läheb mööda.“ Ka minust minevat mööda see tuhin. Ma mingi mehele, et vabastuda oma tüütavast, rumalast nimest. Minu „kuulus nimi“ sünnitavat mulle ainult pahandust, tuska ja ilmaaegseid sekeldusi. Minu nime kuulsus olevat minust kurjem, sellega ei olevat mul üldse võimalik elada.

Andis mulle päris selgesti mõista, ma kadugu oma tagatisega, hakaku abielus rahuliku kodaniku elu elama.

See oli isalik õpetus, antud kaasa minu „põgenemise teekonnale“.

Vabana kodumaal.

See vabaduse aim ja erutus ei lahtunud nii pea; koguni rongis sõites vurasid vagunirattad: vaba, vaba, vaba!

Peatusin esmalt Tartus, ei sõitnud otsekohe Tallinna. Tartu tundus mulle tol ajal omasemana kui Tallinn, sest minu viimane revolutsiooni-tegevuse aeg oli Tartus möödunud, siis kui kurikuulus „diktaator“ Aleksander Kesküla algatas oma õnnetu „Põhja-Liivimaa organisatsiooni“. Oli jäänud maha hulk mälestusi, rõõmsaid ja valusaid, hulk elamusi — raske haigus, sekeldused haigemajas, põgene mine Peterburri.

Tuttavaist „seltsimeestest“ tabasin Jüri Vilmsi. Ei mäleta, kas ta oli veel milleski „kahtlane“, ainult vaba tagatise vastu, või olid tema sidemed põrandaluse sotsiaaldemokraatiaga juba lõplikult likvideeritud. Ta oli küll sotsiaaldemokraatlike üliõpilaste seltsi „Ühenduse“ tegevaim liige, aga seal harrastati rohkem legaalset marksismi ja sotsialismi, mis kujunes välja „Vaba Sõna“, ja hiljemini Tööerakonna, sotsialismiks.

Tol korral oli ta ka päris tõsiselt huvitatud oma isikliku elu korraldamisest, ülikooli lõpetamisest ja kodu loomisest. Sangaste-Vastsemõisa Obersti vana tütar oli tema silmapiirile sattunud, ja tema abielu instinktid äratanud ja seepärast keerles tema jutt rohkem Obersti tütre kui revolutsiooni juures. Ei jätnud ka mööda minnes mainimata, et tema loode-tav mõrsja olevat eesti jõuka mõisaomaniku tütar, intelligentne ja lihtne selle juures. Kas mitte ka üliõpilane?

Imestasin isegi, et Jüri Vilms nii tõsiselt ja so-
liidselt kõneles naisest; sest tema oma donjuaanliku
elukäsitlusega armastas naisest ainult muigavalt kõ-
nelda ja töövaheaegadel naisest ainult lõbu saada.

Jõudsin Tallinna, kust olin kolmeks aastaks
Siberisse maapakku saadetud, olin aga nüüd varus-
tatud oma enese passiga, mis mulle ulatati kätte Riia
keskvangla kontoris. Kas on mul nüüd õigus vabalt
elada oma kodulinna, või ei ole mul seda mitte?
Aga mulle anti pass kätte, siis nagu oleks pidanud
mul see õigus olema.

Viimane kord olin olnud Tallinnas 1906. aasta
kevad, siis, kui mind „toredasti“ saadeti Siberisse*).
Peale selle pole julgenud külastada teda. Nüüd,
1910. aasta näärikuus, oleksin võinud samuti vabalt
liikuda Tallinnas, kui oleksin kolm aastat Siberis
mallanud ära elada, aga ma arvasin, et kodumaal jääb
revolutsioon lõpetamata, kui ma ei käändu tagasi, ja
seepärast kujunes minu Tallinnas oma passiga ela-
mine hoopis isesuguseks. Mind võidakS Siberisse ta-
gasi saata.“ Aga uskusin, et minu uus protsess ka-
tab esimese karistuse ja tagatis, 1000 rubla, kaitseb.
Küsisin koguni oma kohtu-uurijalt nõu, aga ta leidis,
et ma võivat nüüd vabalt elada.

Imelikul kombel ei püsinud minu vabatundmise
joovastus kaua. Leidsin enese varsti üksinda ja võõ-
rana, olgugi omaste, tuttavate ja sõprade seas. Ko-
guni mingisugune seletamatu, lohutamatu nukrus
valdas mind. See oli nagu pühapäeval, kui kuski on
lõbus ja sul ei ole kedagi, kellega seda nädala pare-
mat päeva koos veeta. Ka kõige rõõmsam noorte
seltskond ei suutnud vahetumalt kaasa kiskuda.
Näis, nagu oleksid nad elanud teissugust elu: nende
hingeelu, mõtteilm, huvid, rõõmud, ideed ja soovid
ei vastanud minu omadele. Poolteist aastat vangina
elades oleksin nagu võõrdunud inimestest väljas-

*) Mälestused I.

pool vanglamüüre. Mulle näisid nad süd ametuina, pealiskaudseina, tunde vaeste egoistidena. Kui kõnelesin neile kannatustest ja elamustest vanglamüürides, siis olin neile tüütav, igav seltsiline. Nõnda tajusin. Nagu oleksid teeselnud kaastunnet, kui kuulasid mind vaikides. Minu kõne näis olevat neile painav, nagu oleks vaevanud nende süd ametunnistust, kui nad olid sunnitud seda kuulama, — tundsid endid nagu süüdlastena ja olid rõõmsad, kui vabanesid sellest ja võisid tagasi käända oma igapäevaste asjade juurde.

Nendele olin ma nagu haige, kes tervetele alati väljakannatamatu, eriti kui terved on nagu sunnitud haigele kaastunnet avaldama. Ja seepärast olid ka alguses mulle minu mahajäänud sõbrad Riia keskvanglas palju lähemal, ja neile kirjutasin sageli kirju, mis olid veel vabad ebatoonidest ja võõrastustundeist.

Tallinnas teotses siiski veel mingisugune sõpruse rühm, mida võis nimetada tolleaegseks revolutsiooniliseks rühmaks; see oli moodustunud „vanemaist“, kes revolutsioonis kuidagi tegevad olnud ja „nooremaist“, kes äsja keskkooli lõpetanud, või õppisid viimastes klassides. Esimeste hulgas oli ka neid, kes vanglas istunud, tunnistuste puudusel vabastatud, või oma karistusaja juba ära istunud, nagu Joahhim Puhk (Jaša), Ernst Šiffer, Konstantin Lepp, õppevaheaegadel külastas neid August Rei; nooremaist kuulusid sinna: Voldemar Puhk (Volli), Aliide Püümann (Peterson), Johanna Veiler (Päts), Marta Veiler (Taska), Anne-Marie Niinepuu (Allmann). Viimase vanem õde ja vend olid olnud tegevamad revolutsionäärid; nende juures olevat peatunud ka Viktor Kingisepp oma käikudel Tallinnas.

Viktor Kingisepp oli algusest saadik enamlane olnud ja seepärast ta palju ei sobinud eelmise rühmaga, oli nende jaoks liialt aktiivne, mürgine, veel tegev revolutsionäär, olgugi et tal siis oli rohkem tegemist oma abielu konfliktidega ja kahe poja „kas-

vatamise murega“, millist ta küll väga traagiliselt ei võtnud.

Tema abielu Berta Ringsmanniga oli algusest saadik olnud väga sündmusrikas. Ta oli 19 aastane noormees, Peterburi esimese aasta üliõpilane-arstiteadlane, kui ta oli tulnud otsusele abielluda. Ainult talle kui alaealisele oli vaja vanemate luba ja siis astus ta protestiks vene usku, et ilma vanemate loata saada laulatatud*). Abielu ei osutunud sugugi õnnelikuks, olgugi et tema naine oli tema mõtteosaline, Peterburi tegev revolutsionäär-enamlane. Seda abielu oli vaja lahutada, kuid veneusulisenä polnud seda kerge teostada; nüüd oli endisele protestile seltsinud uus protest, protest oma naise ja oma abielu vastu üldise alatise protesti juurde — mis vist juba sündides talle omane olnud — protest oleva korra vastu. Ilma selle protestita pole võimalik kujutella V. Kingiseppa, sest mille vastu oleks sihitud tema saatanlik vaim, ja kust oleks see vaim uut jõudu ammutanud, kui valitsev kord oleks ideaalne olnud. Aga tolles Tallinna rühmas polnud tunda seda ägedat protesti vaimu; see armastas koos mõnuleda, liugu lasta, väikselt suksutada **).

Ega Viktor Kingiseppki polnud vaba neist inimlikest nõrkustest, ainult tema stiil oli ka noil juhtumustel täis teravat pilget, nokkimist, pistmist, narritamist, et ei annud oma vastasele hetkekski vabalt hingata. Ei leppinud ainult vihastamisega, vaid oma lõbu saavutas alles siis, kui ohver juba nutma oli aetud. Siis oli tal kahjugi oma ohvrast, aga see ei keelanud teda järgmisel juhusel endist korrata.

Too Tallinna rühm oli aga reaktsioonist sedavõrt suigutatud, et vist kellelegi neist ei oleks meeldinud, kui oleks pandud lendlehti trükkima, neid laiali laotama, või tööliste ringis kõnelema — revolutsioonile kihutama. See oleks olnud sama ebamugav, kui saata sõjaajal noormees hubasest soojast

*) Mälestused II.

**) fiirtida.

hästivalgustatud korterist hilissügisel väerinnale vihma, muda ja tuule kätte, olgugi kaugel lahingu-paigast. Eriti kui sõjast ollakse tüdinenud, väsi-nud, kui sõda enam ei vaimusta. Ka nemad Tallinnas oleksid täitnud kohusetundel ülesande ilma õhinata, vaimustuseta, ainult et polnud julgust otsekohe ava-meelselt tunnustada, et puudus elav huvi, ind, taht-mine revolutsiooni teha. Nad oleksid tahtnud nüüd iseoma elu elada, mitte enam võidelda „rahva“ eest.

Tallinna seltskonna elust üldse selle paari kuu jooksul, mil mulle võimaldati vabalt liikuda, kerki-vad nagu hämarvalgusest üksikud hetked. Mingi-sugune piduõhtu vanas „Estonias“. Palju noori uusi haritlasi oli juurde tekkinud. Ja ka rohkesti noori ilusaid naisi — sain mulje niisuguse.

Endistest tuttavaist mäletan Marie Underi kaju, ikka veetlevat, omapärast, eralduvat, nagu oleks oma ilmumisega olnud suuremeelne, et laskunud alla selle massi juurde, kuhu ta õieti ei kuulunud.

Mäletan Mait Metsanurka (Ed. Hubelit) alt-kulmu ümber nurga sapistatud noole saatvat, olgugi harva, aga selle eest raskelt kaaludes, läbi huulte vaevalt kuuldavaid, siiski küllalt kuuldavaid pipar-datud vahemärkusi urisevat.

Mäletan advokaat Strandmanni soliidi, iseteadva „härä“ kaju jalutamas, ja naiste sagaras proua Han-kot — selle naistepõlgaja skeptiku ilusat prouat, keda pidasin miskipärast proua Hubeliks.

Siis olin ühel koosolekul, oli see haridusseltsi või kirjandusseltsi, kus nägin esimest korda doktor J. Luigat, kes oli nüüd Tartust Tallinna siirdunud ja siia asunud elama. Olin temast enne paljugi kuul-nud väga üksteisele vastupidiseid iseloomustusi, te-mast kuulnud kõnelevat kui isesugusest, teistest eri-nevast, targast, koguni „poolhullust“, kes ise olnud hullude arst. Kõigist neist vastukäivaist iseloomus-tustest olin ise loonud temast ettekujutuse kui oma-pärasest, huvitavast, iseseisvast suure intelligentsiga

isikust, kes ei arvestanud üldsuse arvamisega, sest sääraseid isikuid on harilikult peetud veidraiks ja hulludeks.

Ma ei olnud temast pettunud. Tema kuju vastas loodud kujutelmale. Tema kõnelemisviis oli konarline, aga öeldakse, et inimesed, kes mõtlevad, kõnelevad halvasti.

Mäletan tollest koosolekust veel tol ajal väga tuntud blondi proua Karlsoni, kes liikus kiiresti, askeldas ja sädistas väga tähtsa ilmega, nagu harilikult väga „agarad seltskonnategelased“. Ta püüdis ka mulle suure õhinaga selgeks teha, et ma astugu nende seltsi liikmeks, ja hakaku „tegelaseks“.

Veel olin sattunud külaskäigul oma sugulaste juures „Sinise risti“ piirkonda, nende pühade ja vagade neitside seltsi. Nende juhataja, keegi saksa preili, oli leidnud minus selle paraja hinge, kelle „päästmine“ maksis erilist vaeva. Ma olin see „kohutav mässaja“, kellest kõneldud ka muid igasuguseid patte, hirmu ja õudust äratavaid lugusid. Kui ta minust oleks teinud „vaga jumalalapse“, ta oleks võinud selle raske misjonitöö läbi erilist kuulsust saavutada.

Ta lähenes mulle erilise headuse, lahkuse, armastusega. — Ma meeldiv noor inimene olevat sattunud halba seltskonda, nagu seda olid oletanud kõik minu hingepäästjad; vanemaks ja mõistlikumaks saades tulevat ma isegi äratundmisele, millist väärted ma kõndinud. Ma mõtelgu oma hinge peale, milline hukatus ootavat seda hinge, kui ma ei tahtvat teda päästa. See minu hukkamise hädaoht ei andvat talle hingerahu.

Ta käis sageli mind külastamas, varustas mind vastava kirjandusega, sisendas mulle õndsuse tunnet, kui ma tahtvat pääseda ja palvetas minu hinge eest.

Avaldasin talle otsekohe, et mul kahju tema kullutatud vaevast ja energiast, mis ilmaegu tema raisatud säärase nurjatu hinge peale, mida pole kuidagi võimalik „äratada“. See olevat tema usu kinnitamiseks

ja virgutamiseks, et mitte anda mahti suikumiseks ja loidulaskumiseks. Ta ei suutvat sellega leppida, et minusugune hing hukkuvat. Ta uskuvat kindlasti, et ma ärkavat ja tema palved oleksid täitumist leidnud.

Ta avaldas mulle armastust, ütles mulle palju meelitusi. Kas lootis sel teel kiiremini sihile jõudvat? Ka hiljemini Siberi maapagulasena ei jätnud ta minu hinge rahule vaid jätkas endise innuga selle päästmise tööd, läkitades mulle kehakaid kirju täisjumalapse õndsuse kirjeldusi.

Minu ema soovitas talle natukenegi lootust anda, et olla vähemalt viisakas tema vastu, kes ta minu hinge pärast nii palju muretsevat. Püüdsin emale selgeks teha, et usuküsimustes ei kõlba ainult viisakas olla, vaid peab ka tõeliselt veendunud olema selles, mida võib lubada.

Viibisin veel nädalat aega oma sünnikihelkonnas Nissis, mille kiriku pastor Bruns oli mind kantslist kuulutanud oma kihelkonna isadele ja emadele hoiatavaks näiteks, millist kahju võivat tuua hingele kooliskäimine ja haridus, kuidas võivat langeda noored inimesed linnas.

Kui ta nägi mind jälle kaua aja tagant, näis ta ehmuvat nagu tontlikust nägemusest. Kas hirmus ära, kartes, et ma oma „kuratliku mõjuga“ panen ka tema tugevad kiriku-alusmüürid kõikumama.

Viibisin kiriku lähedal oma sugulaste talus, mille peremees oli lugupeetud palvevend ja ei jätnud juhust tarvitamata, ka minu juures misjoni-tööd teha, olgugi et palvevendid just väga suured vastased meile ei olnud. Aimasid ka meis usku ja kirikuvastased olid nad ka.

Tema naine oli eriti huvitatud minu tegevusest ja minu elamustest. Oli isesugune inimene — elas oma ette tagakambris, luges ajalehti, tegi mõnda käsitööd ja kõige rohkem „mõtles“; sest teda huvitas

politika ja suure maailma elu. Taluperenaise töist ei teadnud ta õieti midagi; need olid peremehe enda ja talu virkade tütarde teha. Mehe kristlikku ilma-vaadet ta ei jaganud, ei ilmunud mehe „lugemistele“ eestuppa, ei tema hommiku- ja õhtupalvetele; ei käinud kirikus, ka mitte armulaual. Oleks tal olnud vabadust, oleks vist „lausunud“ ja „nõidunud“ ning käinud hiies palvetamas. Rahvas pidas teda veidraks, puudulikuks ja „laisaks“. Ka külalisi võttis vastu peremees, kellel käis neid palju, olles võõraste lahke peremees.

Olin sõitnud Tallinna tagasi, oli möödunud ka minu „vabaduse aeg“.

Ühel varajasel hommikul astus sisse jaoskonna pristav. Ei aivanud sellest külaskäigust midagi head. Ta teatas mulle lahkelt ja viisakalt, et ma kõnniks temaga ühes politseimeistri juurde, sest ma olevat määratud vangitapiga Siberisse tagasi.

Mulle ei antud aega oma asjugi koguda. Ema võivat nad vanglasse järele tuua. Ema ise pühkis agarasti toanurgas silmi ja vendadel Hugol ja Paulil olid ehmunud näod. Isa ainult näis väliselt kõige rahulisemana.

Nõnda jalutasin pristavi seltsis oma viimast käiku Tartu maanteelt Vene tänavasse. Pristav püüdis minuga viisakalt juttu ajada, nagu oma hariliku tuttavaga, et mitte rahva tähelepanu äratada.

Olin peaaegu ükskõikne oma vangistuse puhul. „On nad hakanud mind kiusama ja vintsutama, tehku seda, aga ma siiski ei anna alla“ — püüdsin endale julgustust sisendada. — Tahan olla veel kange ja tõrges.

Endisist kogemustest teadsin, et parim abinõu enesealalhoidmiseks ja oma närvide kaitsmiseks on sisendada endale objektiivne seisukoht — vaadelda oma elamusi väljaspool enda isikut. Kui vähegi võimalik — võtta seda koomiliselt.

Kodumaalt lahkudes.

Uuesti heideti mind välja kodumaa pinnalt. Ma ei kõlvanud sinna. Olin sel pinnal kärnase koerana, kes võis oma tõve teistele hakatada, sest ma ei ülistanud ega jumaldanud oma „suurt isamaad“ ja selle jumala armust valitsejat keisrit, nagu seda olid nii ilusasti osanud enne meid, 1905. aasta mässajaid, meie rahvavalgustajad, kirjamehed, haridusetegelased ning luuletajad — Ado Grenzstein, Jakob Kõrv, samuti vana Jannsen ja koguni Lydia Koidula — „ja õitsev Eestimaa, sa hüüdsid: Au Aleksandrile igavest!“

Mind saadeti tagasi tolle „suure isamaa“ pinnale, et sundida mind teda armastama ja unustama, põlgama seda „tühist maanurka“, millist ma ise ainult olin pidanud oma kodumaaks.

Selles minu kodumaas oli aga küllalt neid, kes pidasid mind rumalaks, või mõistsid koguni tõsiselt hukka minu „plikalist“ vastuhakkamise üritust, sihitud vägeva Venemaa keisri vastu. Kujutelin endale nende ääretut põlgust minu ja minu kaaslaste vastu. „Nagu väiksed sääsed surisevad suure elevandi ümber.“

Ja rumalaks pidid pidama ka sääraseid, kes olid oma hingega selle maanurga küljes, kus kõneldi eesti keelt; sest mis kasu oli neil sellest elus, kus tuli majanduseliselt kiratseda, olla põlatud „tšuhna“, talupoeg, ning „barbar“? Põhjust oma kodumaa armastamiseks oli nende arvates vähe; sest oli tundmatu nurk, millest polnud suurrahva liikmeil aimugi. Kodumaalt kaugemale sõitnud küsiti harilikult muraku järele otsustades. „Olete vist muulane?“ Kui küsija näis olevat väikese kirjaoskusega, tuli kaht-

levalt vastata: „Ei tea, kas olete sellest rahvast kuulnud? Olen eestlane.“ — „Ei ole kuulnud.“ Siis tuli terve kõne pidada eestlastest — maateadust ja rahvastelugu õpetada.

Suurema haridusega kaasreisija mäletas midagi hämaralt maateaduse tundidest — Baltimere ranniku kolmest Venemaa kubermangust: Eesti-Liivi-Kuramaast, kus elavat rahvad — eestlased, liivlased, kuralased. Vene maateaduse raamatuis elasid meie väljasurnud hõimud — liivlased ja kuralased — ikka edasi.

Teinekord võis ka saada rõõmustavama vastuse: „Olen kuulnud eestlastest, mul oli tuttav aednik eestlane.“ — Ning need aednikud, viinapõletajad levitasid mõnikord teadmisi eestlastest, sest need seisused olid vähem kadakasaksastunud kui lastehoidjad, kodukooliõpetajad, kasvatajad, „peremamslid“, seltsipreilid ja paljud teised sääraseid „peened“ seisused, kus ei kõlvanud olla talupoeg-eestlane-tšuhna. Nende viimaste kaudu levitati teadmisi Balti sakslastest.

Peale 1905. aasta revolutsiooni äratasid Balti rahvused rohkem tähelepanu. Aga sel puhul kõneldi ja kirjutati rohkem lätlastest ja segati sageli eestlasi nendega. Tol ajal Baltimaa nime kuuldes, haarati sellest kinni ja alati juttu Balti revolutsioonist.

„Te olete ägedad mässajad — te lätlased.“

„Palun vabandada, ma pole lätlane.“

„Kas see pole ükskõik?“

„Meil eestlastel kui rahvusel pole lätlastega mingit ühist. Ainult majanduselised olud on sarnased.“

Tol ajal oli põhjamaade kirjandus moes, nagu Knut Hamsun, Hermann Bang, ja teised rootsi, norra, taani kirjanikud.

„Kas teil, eestlastel, on ka kirjandust? Ma pole midagi kuulnud eesti kirjandusest,“ küsiti.

„Meil on väärtuslik rahvaluule ja lootustäratav uus kirjandus. Meil pole säärast reklaami, et pääseda maailmakirjandusse.“

Siis muiati üleolevalt.

See tekitas tuska ja kurba meelt.

„Sinu rahva üle muiatakse, suured sinust ei hooli, nad ei usu sinu olemisse, peavad sind ainult ruumiraiskajaks tüütavaks pisielukaks, kel pole iseisva elamise õigust.“

Oli aga neid, kes tahtsid uskuda oma rahva tulevikku: „Oleme alles noored, las kasvame, areneme, õpime! Siis pead sa kõrk suurrahva liige meid tunnustama, meie ees austuses pea paljastama.“

Oli vaja seda usku, et hoiduda ja mitte langeda umbusku — pessimismi, millest oli haaratud suurem osa minu rahvast.

Need teised kodumaa mõtted valdasid mind, kui istusin uuesti tapivagunis trellitatud akende taga, kui mind uuesti lahutati vägivaldselt kodumaast kui hüljatud, põlatud omamaa last.

Kodumaa metsad, põllud vilkusid veel viimast korda trellide taga. Võib-olla jätsin nendega jäädavalt jumalaga. Veduri valge suits langes raagus põõsaste ja puude peale, kattes neid tiheda valge udurüüga, millest ladvad kerkisid uuesti nagu pidulikumad, puhtamad.

„Varsti on need kodumaa metsad, vainud, puud ja põõsad rohelised.“

Rong kihutas kiiresti, jättes kodumaa tantsivad puud selja taha, tormates ise võõrale maale, mida sunniti meid tunnistama oma „suureks isamaaks“.

Veel kord kerkisid ühes puude ja põõsastega valge suitsupilve katte alt mälestustena viimased juhtumused, viimased käesurumised, omaste — vanemate ja vendade pisarais silmad, sõprade viimased lehvitused, saates Tallinna jaamas tapirongi.

Ning 1906. aasta kevadel, neli aastat tagasi, siis olid kõik tänavad saatjaid täis. Oli kärarikas, rohkem naljakas kui kurb etendus. Siis saatsid meid uudishimulised, kes jooksid kokku nagu iga teise kärarikkama sündmuse puhul — laulatuse, matuse ehk muu tähtsama juhtumuse puhul. Need olid lihtsad tänavavahtijad — jooksev kari. Nüüd olid vaid

üksikud sõbrad saatmas. Need üksikud sõbrad kaalusid mitmeti rohkem kui niisugune kari.

Oli lahtunud täiesti see võõrastav meeleolu, mida tundsin vahel vaba olles nende sõprade seas, kellega ei suutnud vangimajast kaasatoodud pessimismi tõttu veel täiesti ühtida. Nüüd oleksin annud paljugi, et uuesti nende seas üksindust tunda.

Ei osanud minagi, olgugi alles värskelt vanglast tulnud, õieti vabadust hinnata. Vist ei osanud seda keegi — oli vaid võrdlev tunne — vabadus.

Nüüd olid muidugi väiksemadki hetked vabaduses igatsev-ilusaiks mälestusteks muutunud.

Kodumaa ise muutus jällegi mälestuseks ja nihkus kaugele „müüri taha“.

Viimane öö Tallinna Vene tän. vanglas oli olnud eriti vanglaline, mille sarnaseid mul isiklikult polnud just sageli vaja olnud kaasa elada. Mind mahutati kambrisse, kus hingasid enne mind juba 24 vangi. Kõik minu suguõed. Valgus pääsis nende juurde ainult läbi trellseina vastu poolpimedat koda. Õhk oli täis ebameeldivaid lõhnu, lämmatav raske, ja inimesed sees ainult riidlesid ja käratsesid. Minu ilmutamisel nad vaikisid väheks ajaks. Kogusid minu ümber uudishimuliselt ja pärisid, miks ma vangi sattunud, kust tulnud ja kuhu saadetakse; sest see oli tapikamber.

Mitmed olid kuulnud minust, rahaldasid oma uudishimu, siis taganesid minust ja elasid ning riidlesid oma elu edasi. Noor tütarlaps kurtis, et neil ei olevat muud teha kui riielda. Neile ei antavat tööd, ega lubatavat ka oma tööd teha.

„Ei jää muud üle kui sõimata ja kakelda.“

Õhtul talusid nad 24 õlekotti kambrisse, paigutasid nad üksteise veerde põrandale. Käimiseks ja liikumiseks polnud enam muud võimalust kui üle kottide hüpata.

Kõik 24 naist käisid kordamööda lambi juures, noppisid oma riietelt täisid ja pillutasid nad klaasist sisse tulle. Kõrbenud loomakeste hais segas end

teiste lehkade küllastunud õhuga ning tuli lambis jäi aina tuhmimaks.

See viimase öö nägemus kodumaalt püsis veel kaua meeles.

Minu ebarõõmsaid mõtteid Tallinna-Peterburi vahelisel tapiteel lahutas veidi ebaharilik, üllatav vahejuhtumus. Nagu mäletan, oli see vist peale Rakvere peatust, kui ilmus tapivagunisse küüturite vanema saatel erariides härra, keda koheldi erilise viisakusega. Oli priske, tüsedavõitu noorealine mees. Soovis minuga kõnelda, võttis istet minu vastu pingile.

„Te ei tunne mind enam ära? Ei tunne oma endist prokuröri? Kuidas võisitegi aimata. Nelja aasta ees olin teie süüdistaja Tallinnas ja aitasin teid ehk ka Siberisse saata, võib-olla päästsin aga teid ka rängema karistuse eest. Te muidugi ei taha seda uskuda.“

Tundsin nüüd küll ära oma endise ja ka esimese prokuröri, kes mind kuulunud üle Tallinnas ja kellest oli jäänud mitte halb mälestus, koguni kui vastutulelikust prokurörist. Tuli meelde kuuldus, et 1905. a. detsembri üldistel kinnivõtmistel tahetud ühes teiste haritlastega vangistada ka üht prokuröri. Nüüd tunnistas minu vastas istuv härra, et tema olnud see kahtlustatud prokurör.

„Siis esinesin teie süüdistajana. Nüüd olen sellest loobunud, nüüd võin esineda teie kaitsjana. Mulle ei meeldinud enam olla süüdistaja.“

Kahetses mind, et ma jälle lasknud ennast kinni võtta ja Siberisse tagasi saata.

Ja niisugune oli meie jutuajamine endise süüdistaja ja kaebealuse vahel. Oli sõbralik jutt, sest mul polnud põhjust olla tema vastu vaenulik, kui ta ise tunnistas end nüüd minu sõbraks.

Kolm korda.

„Kordumine on igav“ — armastatakse liikumiskiires, uudisteahnes, muljetevahelduvas, elamusteküllases suurlinnas kõigist tüdinud seda kõnekäändu tarvitada. Ka mina tarvitasin seda enese kohta, kui juba kolmat korda leidsin enese vana tuttava Peterburi kesktapivangla „Peresõilnaja“ väravate eest. See kordumine oli tõeliselt igav. Kolmat korda jälle vanast tuntud trepist üles minna, ooteruumis vanglaülemale või tema abile oma risti- ja perekonnanimi ja vanadus korrata võrdluseks kaasrändava paberiga — see oli tüütav.

Õnnetu oli see tapirändur, kel oli hall vanglarõivas seljas: ta oli sunnitud iga hilpu nimepidi kordama ja näitama, et ta need veel polnud ära müünud ega maha mänginud. Viimasel juhtumusel pidi ta kahju oma eravarandusega tasuma, kui tal oli midagi hinge taga. Harilikult ei olnud muidugi tal kui elukutselisel „pätil“ midagi säärast „murelist asja“ hinge taga, oli täieliselt „vaba“ kõigist.

Veel täbaram oli tolle vangi seisukord, kes oli varustatud mingisuguse erilise tunnusega, mõne ihuveaga — kõvera ninaga, vigastatud sõrmedega, ehk lihtsalt käsnaga kõrva taga. Pikal Siberi teekonnal tuli tal oma ihuvigu mitmed kümned korrad uuesti paljastada ja mõne veidra vea juures ikka uuesti üldist naeru ja pilget kuulata.

Koguni kivistunud naisjaoskonna valvuri nägu avaldas liikumist minu pesu sorides.

„Teil on tuttav nägu. Kas te ei ole juba enne-malt meil olnud?“

„Juba kolmat korda teil,“ vastasin mitte kõige paremas tujus.

Viiendat korda samas ruumis ihuni alandavalt läbisoritud saadeti mind minu endise kambri uksest sisse. Kõik kordus selles majas. Riided olid mul kaenlas, olin särgiväel; sest see oli öösi vangla mõistete järele. Ühest süngist tõstis keegi pea. See oli ka ainus pea tol korral selles kambris. Oli tuttav pea. Silmi hõõrudes hüüdis ta:

„Kas näen õieti? Marta Lepp! Kust ilmakaarest siis nüüd ilmute?“

„Tallinnast.“

„Millal jõudsite sinna? Me kõik olime arvamises, et teie laul juba ammugi lauldud.“

„Nagu näete, need laulud nii kiiresti ei olegi lauldud. Jätkan oma laulu. Ainult tüütav, et mõnda tuleb liig sagedasti korrata. Nagu laulu „Peresõilnajast“.“

„Nõnda siis hulgute jälle vana harjunud kombe järele ühest ilmakaarest teise?“

Ukse tagant kostis juba tuttav ähvardav koputus „kartser“. Meil kui kutseõdedel oli palju kõnelemist, aga lohusime, et meie päralt on terve eeltulev nädal, millal leidub küllaldaselt mahti lobisemiseks. Otsustasime kiiresti uinuda ja valvuri närve mitte rohkem rikkuda.

Minu kaaskambriline Veera, rõõmsa loomuga naljamõistja venelanna, oli kohtuotsuse järele kõigi õiguste kaotamisega Siberisse asumisele mõistetud. Ta oli mõisniku soost, ning tema „kõrge“ seisuse kaotamise lõplik vormitäitmine nõudis rohkesti aega: oli juba kolm kuud seepärast kesktapivanglas kinni peetud.

Tema peigmees oli juudiusuline — samuti Siberisse asumisele mõistetud. Veera oli otsustanud luteri usku üle minna, et oleks võimalik juudiusulisega laulatada. Jällegi venelanna loobus oma usust juudiusulise kasuks.

Ühel päeval saadeti meie kambrisse noor juutlanna. Oli noorik, nagu hiljemini selgus. Oli oma pulmamatkal. Meie vilunud vangi silm tundis kohe ära, kellega meil oli tegemist; sest see väike ümmargune noorik oli alles väga noor ja esimest korda katseteekonnal. Oli veel täiesti „harimata“ ja „koolitamata“ meie kutse seisukohalt vaadatuna.

Ta oli imeväike, abitu ja kohmetu. Tahtmata tuli vaadata tema peale veidi ülevalt alla. Ei küünninud sängiservale istuma, tuli hüpata, sest meie sängid olid kõrged. Ja seal istus ta käsi abitud süles hoides.

„Mul on tundmus, nagu istuksin ikka veel raudteevagunis. Pea käib ringi,“ lausus ta nukralt.

„Kas te sõitsite esimest korda raudteega?“

„Jah, ma sõitsin esimest korda välja Vilna linnast. Minu peigmees võeti vangi ja kolme kuu istumise järele määrati maapakku kaheks aastaks Volodga kubermangu. Lasksin enese temaga laulatada ja sõidan nüüd temaga vabatahtlikult tapiga kaasa.“

Siberi päriselanikud põlgavad vabu sisserändajaid ja nimetavad neid kõrgilt „isekäijateks“. Nõnda umbes oli ka meie seisukoht vabatahtlikkude kaasaõitjate — „isekäijate“ abikaasade vastu, kes meie arvates olid oma meestele ja ka naistele tapiteekonnal ainult ristiks kaelas.

Tema suurt patja nähes ütlesime talle:

„Sellise suure padja viskab küütsõdur tingimata aknast välja.“

„Ei või olla!“ hüüdis ta kohkunult. „Mulle saadetakse asupaika veel teine niisugune järele. Olen harjunud alati patjades magama.“

„Siis ei kõlba te küll tapi kaasreisijaks,“ oli meie otsekohene arvamine.

Endamisi kahetsesime südamest seda abielumeest, kes niisugust rasket risti patjades oli sunnitud kandma.

Noorik viidi varsti haiguse põhjusel haigekambrisse. Meil oli lähedam hingata, oli õhk isekäijatest jällegi puhas.

Kord istusime Veeraga vagusi sängidel ja lugesime. Ei aimanud midagi paha. Äkisti avati üks hoopis erakorralisel ajal ja sisse sööstis suur sahisv kogu Veerale kaela langedes ja suud suudlemiseks otsides. Tema saatjaks oli naisjaoskonna hallijukseline valju käskiva näoga ülemvalvurinna.

Veera oli äkilisest pealetungist sedavõrt heitunud, et ei osanud end kaitsta kutsumata kaelustustest ega suudlustest.

Mul oli mahti vaadelda seda veidrat etendust. Pealetungijaks oli kõrge tugev naiskuju mustas siidülikonnas, punase paksu näoga, lihavad sõrmed üleni kaetud kalliskiviliste võrudega. Suured jämedad pisarad veeresid silmist liigutusest.

„Palun andeks, et olin teile haiget teinud. Ma ei tahtnud teid haavata. Olin veidi erapoolik, sest minu usk on mulle muidugi kõige lähem. Seda ei saa mulle pahaks panna. Ma ei teadnud, et te usuvahetust nõnda tõsiselt soovite. Ega te ei ole enam pahane?“

Jälle järgnesid kaelustused, palavad suudlused ja veerevad pisarate rennid.

Veera seisis endiselt abituna suure proua ees ja laskis enesega kõik vastutõrkumatult sündida.

„Kas võin teie heaks konsistooriumis samme astuda? See kiirustaks teie asja ja te võiksite veel enne edasisaatmist saada luteriusku vastu võetud. Teil ei ole vist midagi selle vastu?“

Uuesti järgnesid kaelustused. Mul tuli meelde tuntud blond proua Tallinnast, kes ka harrastas heategevust ja oleks säärasel juhusel umbes sarnaselt toiminud.

Veera tegi juba vaevalt märgatava liigutuse enesekaitseks, aga ta oli heast perekonnast, hästi kasvatatud ja vastas seepärast viisakalt:

„Palun väga, vürstinna, mul pole midagi selle vastu. Tänan teid hoolitsemisest.“

Veelgi jätkusid kaelustused.

Lõpuks pööras „armuline vürstinna“ ka minu poole oma äranutetud silmad ja algas harilikku pärimist: „Kust sõidate? Kuhu saadetakse? Kas te ei tarvitse minu eeskostmist?“

Tänasin lühidalt. Mul polnud tarvis eeskostmist. Ja eriti ei vajanud ma neid näideldud kaelustusi ja krokodillipisaraid.

Viimaks lahkus ta oma siidhännaga tuult keerutades, sest tolmu meie kambris meie puhtuse juures ei leidunud.

See oli tol ajal, kus naised veel ei julgenud unistadagi kõlvatumaist lühikestest ülepõlve-seelikutest ja keerutasid moest määratud tolmu koguvaid pikki händi.

Need, kes pole oma õnneks või õnnetuseks mingit tutvust teinud vangla eluga, suudaksid vaevalt õieti käsitada säärast etendust. Mulle oli see tuttav, ainult viimane hale ja armas vaatus oli uudiseks.

Igas vanglas oli oma inimesearmastaja heategija, mõni paruness, vürstinna või krahvinna. Nad võtsid väga soojalt osa vaeste vangide käekäigust, pakkusid neile oma abi, püüdsid „langenud patuseid“ hingi aidata õigele teele.

Peresõilnaja inimesearmastaja oli nimelt eelkirjeldatud vürstinna, kes pidas oma pühaks kohuseks iga nädal kord või kaks oma karja järele vaadata ja neid üle lugeda.

Veera tutvus „armulise vürstinnaga“ oli kestnud juba mõnda aega, ja Veera oli kauemaks ajaks tema kaitserüppe haaratud. Vaevalt oli Veera usumuutmise palvekirja ära saatnud, kui vürstinna tema kambrisse tormanud, tervituse unustanud, Veera kallale tunginud ja ärritatult hüüdnud:

„Te tahate õigeusust lahkuda? Tahate vist juudiusulisega abielluda?“

Järgnenud usutlemised, noomitused, nõuanded, kohuste meeldetuletused oma usu ja kiriku vastu.

Veera olnud ette valmistamata kõigi nende pealetungimiste vastu. Ta ei olnud mõistnud ennast alguses küllalt kaitsta.

Veerale järgnenud sündmusrikkad päevad. Iga-päev olnud külalised. Õigeusu hingekarjasele olnud ülemalt poolt kohuseks tehtud kaksteist korda eksinud tallekest noomida. Vürstinna pidanud oma ligimesearmastuse kohuseks teist nii mitu korda eksinud tallekest viia koju ema rüppe tagasi.

See oli ka kasvatatud Veera kannatusele liig. Ta kirjutas välja oma sõbrale kirja, kus ta hingekarjast ja vürstinnat küllalt õrnalt ei paitanud. Vangla kirjad, mitmest tsensurist läbi käinud, sat-tusid ka hingekarjase ja vürstinna kätte. See kiri ei jäänud mõjuta.

Vaevalt oli tund aega möödunud kirja saatmi-
sest, kui vürstinna lendas sisse oma suudlustega,
kaelustustega ja pisaratega. Sellest kõnelesin juba.

Tapivagunis.

Olime juba läbi öö tapivagunis sõitnud. Peterburist Vologda poole. „Isekäija“ juudi noorik juhtus minuga ühte vagunisse. Vaene abielumees! Kõik pehmemad padjad ja voodiriided (kui palju neid siis kaasa võis võtta? 30 naela inimese peale) rändasid nooriku külje alla. Ise leppis ta palja pingiga, aga ta oli sel puhul väga õnnelik. Säravate silmadega teenis ta oma noorikut: valmistas teed, võileibu, muretses nuga, tõi pühkerätikut ning jooksis seebi järele.

Need toimingud on harilikkudes oludes koguni tähtsusetu; vangidele aga sünnitavad väikesed küsimused sageli meeolehärra ja hingetuska.

Noor abielumees pidi noa pärast kõik oma kõneosavuse võtma abiks. Ainult küütsõduril oli nuga, et seda temalt võita, oli vaja selgeks teha, et suitsuvorsti ning sidrunit kuidagi ilma noa abita ei saa lõigata; leiba aga, kui ta kõvaks kuivanud, on raske käega murda, iseäranis naisel. Siis juba sõdur enam vastu panna ei suutnud. Abitu naine tegi tema südame härdaks.

„Kuid ainult viieks minutiks!“

Nuga võis viis minutit tarvitada ja sõduri süda läks ka viieks minutiks härdaks. Viie minuti jooksul pidid kõik leivad, vorstid, sidrunid olema lahti lõigatud.

Seebiga oli iseäraline lugu. Vanglas lubati seepi vabalt tarvitada aga mitte tapiteekonna ajal. Küüsurite põhikirjas seisnud punkt, mille järele seep oli tapis keelatud. Seebiga võis raudu libedaks teha, neid üle käte-jalgade tõmmata ja ära põgeneda. Ühe

uuema ringkirja järele olnud see absurdne keeld muudetud, nagu teadis seletada üks küüturite vanem. Vangidele jäid need seadused teadmatuks ja küüturid talitasid oma heaksarvamise järele.

Noor abielumees nägi palju vaeva, enne kui kustki sai seebitüki laenata, et noorik oma „käekesi“ võis pesta. Noorik võttis oma noore mehe vaeva vastu kui täie õigusega ära teenitud; sest ta oli suure ohvri toonud ja tapiga kaasa sõitnud.

Vologda jaamas lahkusin noorpaarist ja veel mõnest teisest politikavangist. Nad olid kõik Vologda ja Arhangeeli kubermangu administratiivselt maapaku saadetud. Mind kui Siberi maapagulast saadeti otsekohe teise vagunisse.

Küüturid vahetusid. Vologda omad võtsid meid peale loetlemise toimingu vagunis vastu.

Vangid pidid tundma rivikorda — oskama marsida ja kukla taha vahtida.

Vologda küüturid kahtlesid vangide hariduse ja osavuse juures. Küüturite vanem oli enesele teinud kohuseks hakata vange kohe õpetama. Niipea kui uus loeteldud vang vagunist astus välja, oli vanem käsitsi kinni õlust ja lükkas ta määratud kohale. „Neli ritta, üksteise kukla taha!“ — kõlas vali käsk. Kes juhtus kukla tagant veidi pahemale ehk paremale nihkuma, tundis korra õpetaja tugevaid kämb-laid õlus ja kuulis müristavat käsku: „Vahi kukla taha!“

Uues vagunis oli juba tapirändajaid ees. Kust nad sinna tulnud, ei osanud alguses esimesel hetkel taibata. Kaks juutlannat puutus kohe silma. Vähem neist küsis mult:

„Kas sõidate Peterburi Peresõilnajast?“

„Sõidan.“

„Kas teiega koos saadeti noorpaar Vilnost Vologda?“

„Saadeti. Te olete vist Ida ja Rebekka, ka Vilnost?“

„Kust te meid tunnete?“

„Veera jutustas mulle. Tema kirjelduse järele tunnen ära teid.“

Väiksem oli Ida, pikem Rebekka. Idat olid nähtavasti sügavad murejooned enneaegu vanaks teinud. Temas oli midagi õrna ja head, mis peegeldus silmiski. Rebekka oli tüübilise revolutsionääri välimusega — mustad silmad, põetud lokkis pea, juudi kongnina. Tema hää oli inetu, läbilõikav-terav; närvilisele inimesele ehk koguni välja kannatamata.

Ida silmad löid särama, kui ta kuulis Veera nime.

„Minu armas Veera! Kas istusite temaga koos? Jutustage mulle temast!“

Pidin kõik kõnelema, mis teadsin vähegi. Ida ei väsinud kuulamisest ega pärimisest. Veera nähtavasti oli Idale kehastatud ideaal. Ta ei leidnud Veeras ei midagi laita ega ühtki täpikest halba.

Peale Ida ja Rebekka oli vagunis veel väike salk rohkem juudi soost politika-noormehi.

Suuremat hulka esimest korda vaadeldes, jääd peatuma ainult mõne üksiku isiku näo juures. Need eralduvad kõige enne massist, jäävad meelde kas mõne lihtsa välise iseärasuse ehk mõne muu eraldava omanduse tõttu. Järelejäänud hulk kannab nagu üht nägu; ainult lähemalt silmitsedes leiad ka neis isiklust, kuid järjekorras — huvitavamad enne, hallid ja kõige hallimad viimati.

Tollest salgast märkasin alguses punahabemelist juuti. Mulle näis ta tüübilise kavala juudina. Tema silmi ümbritses peenejooneline tara, terve kanavarvaste tihnik, millesse olid peidetud silmaterad kui nõelad, kust tõtt võis asjata otsida.

Viimaks silmasin ka noormeest, kel näis üldse puuduvat oma ilme, näis sulavat hulgasse. Oli vaja pingutada tähelepanu, et teda märgata. Koguni küüturid jätsid loetlemise ajal tema alati lugemata ja pidid uuesti algama, seni kui leidsid tema; sest iga kahe tunni tagant valvekorra küüturid vahetusid ja

igakord lugesid vange sõrmega üle. Väike juut aga jäi vahele.

Need uued tapirändajad olid välja saadetud Vologda kubermangu. Oli kõige süütum kubermang maapao mõttes. Sinna saadeti väikeste kahtlustuste eest. Nad olid istunud Vologda kubermangulinna vanglas, seni kui neile määrati kubermangu valitsuselt asukoht kreisi. Neid nüüd saadeti kreisi tapiga Vjätka kubermangu linna kaudu ja sealt veel jalatapiga mõnisada versta, sest Venemaa Põhja kubermangud olid suured kui Lääne-Euroopa riigid. Juhtus, et kubermangu ühest nurgast teise saatmine võttis mitu kuud aega, eriti kevadiste halbade ilmade tõttu.

Sel ajal, kui tegin uute teeseltsilistega tutvust, sorisid küütsõdurid meie asju. Vanem juhatas: „Kõik väiksed asjad — kammid, nõelad, karbid hävitage ära. Eks nad osta järgmises vanglas uued.“

Kammid ja nõelad lendasid pooleks, seebitükid aknast välja, karbikesed seati ritta pingi veerele nagu sõdurid; sealt lendasid nad komandosõna järele maha ja sõdurid sõtkusid nad ka komandosõna järele jalgadega puruks. Keegi nimetas seda „süütute laste hukkamiseks“.

Kui oleks küsinud neilt, mispärast võtsid ette säärase „süütute laste hukkamise“, siis ei oleks nad ise rohkem osanud vastata kui „ülemuse käsk“. „See oli keelatud ja see oli lubatud“. Kõik muidugi käsukirja järele. Kõige rahulisem oli muidugi sel vangil, kel polnud üldse midagi kaasas, ainult oma närused hilbud, sest kõik kõvad asjad peale teekannu ja kruusi olid keelatud. Ja libedaist asjust peale seebi ka või ja rasv. Samal põhjusel, mis seepki.

Kõige valusam kaotus oli tubakas, sest suurem jagu vangidest olid suitsetajad. Halenaljakas oli vaadata, kuidas küüturid läbiotsimise ajal harutasid noaga kuuehõlmu ja sealt hakkas tubakavihma sadama. Kahjukannatajail seisis sageli pisarad laugudes. Vologda küüturid olid üldse kõige valjemad ja tooremad, keda olin tunnud oma tapirännakul.

Kõik oli neile keelatud: seismine, käimine, vaguni aknast vaatamine, rääkimine omavahel rongipeatuse ajal, ka muul ajal oli keelatud, ainult rataste mürina tõttu oli võimalik jutukõminat nende kõrvade eest varjata. Siin sai kannatust tublisti katsutud ja ägedat iseloomu taltsutatud; sest oli üsna vähe asju, mis olid lubatud.

„Inimene harjub kõigega.“ Vang oli sunnitud iga seisukorra järele ennast painutama, iga uue korraga uuesti harjuma. Muidu oli võimatu hingata, sest igal võimukandjal oli korrast oma isiklik arusaamine.

Meie, vanad tapisõitjad, olime painduvad kui pajud. Võimatu oli kivistunud kaju etendada, kui uued elavad inimesed silmade ees. Uus inimene oli kui raamat — uus jutt, romaan, — millega ihaldasid tutvuneda, mida soovisid lugeda.

Sosinal jätkasime juttu jaama ees. Kui kippus naer peale, hoidsime käed kõvasti suu ees ehk panime ninarätikud hammaste vahele. Oli vahikorra küütur pea kõrvale käänanud, vilksatasime aknast välja vaatama. Nagu kinnise õppeasutuse õpilased. Vanade tapisõitjate vahel käändus jutt otsekohe heade aegade peale 1906. aastal.

Need olid head mälestused! Mis oli siis viga tapiga sõita! Raha, raamatuid, asju niipalju, kui süda soovis. Nüüd ei rahakopikatki. Kui olid väle ära peitma — oli hea, muidu tuli sõita kümnekopikalise kroonu päevapaiukiga. Ah, siis oli kõnevabadus, koosolekutevabadus, vaieluste vabadus ja piiramata lauluvabadus.

Laul — see rõkkas alalõpmata. Ja ikka revolutsiooni-laul. Üldine meelolu oli siis küll väga kõrge, aga ka kõige kõrgemale kruvitud närvid ei suutnud alatist revolutsiooni laulu välja kannatada ja revolutsioonilises vaimustuses viibida. Puhkasid kõige hingega, kui mõni lihtne rahvalaul hõljus pak-sus vaguniõhus.

Nii ka kõnedega. Lihtkodanikke huvitasid tol ajal veel vangid ja vangivagunid. Iga jaama juures kogus silmapilk rahvahulk tapivaguni trellide taha. Muidugi ei võinud kutseline kihutaja niisugust meelitavat pilti nähes, jääda vaikselt pingile istuma. Ta astus kõnetooli, tähendab, tõusis trellide taha ja kirg- lised sõnad tungisid kuuma laavana läbi külma raua.

Ja kui sõnad küllalt ei mõjunud, ilmus ka käsi läbi trellide ja lõi takti põlevatele sõnadele kaasa.

Neile seal väljaspool trellide võis see kõne olla väga vaimustav ja huvitav, aga meie olime neid samu sõnu juba kümnetes jaamades kuulnud. Meile olid nad lihtsalt läilad. Ikka ühed ja needsamad sõnad. Me teadsime neid juba peast, oleks heameelega kõrvu lukustanud nende eest. Iseenesest mõista, et ka kõ- neleja enese hinges alatistel kordumistel tulise laava asemel tuiskas lihtsalt külma tuhka *).

„Olgu, mis oli, aga head olid siiski need vanad „vabad ajad“. Nii õhkasime, vanad tapisõitjad, sentimentaalselt. „Möödas — ja ei tule enam iialgi tagasi.“

*) Mälestused I.

Maha jäetud.

„Asjad kokku ja riided selga!“ nii kostis küüturite vanem vali käsk.

Kuulsime silmapilk sõna. Teadsime, et muudatus on tulemas. Uskusime, et muudatus toob paremust. Vjätka linn oli lähedal. Minu teada tuli mul lahkuda ühest osast kaassõitjaist, keda saadeti Vjätka vanglasse, et ise edasi sõita Siberi suunas, selleks kohe Permi linna küüturitele saada üle antud. Nõnda oli ikka olnud.

Ootasime Vjätka jaamas hulk aega. Meil polnud kuhugi rutata. Vabad sõitjad olid muidugi ammu juba vagunist väljas: kes linna sõitnud, kes ümber istunud. Me aga veeretasime oma mured „vägevama“ peale. Olime nagu muretud, väetimad lapsed.

Viimaks ilmus Permi küüturite vanem Vologda oma saatel. Valged lehed olid tal käes. Hakati Siberi sõitjaid üle võtma.

Soovisin kohe ka oma reisu seltsilistele „head tervist“, soojade käesurumiste ja paljude soovidega. Võtsin pambu kaenlasse ja püüdsin edevalt ette tungida. Ootasin kärsitult oma nime hõikamist. Kõiksugu imelikud võõrakeelsed nimed tulid võltsitud kujul puhasverd venelase suust kuuldavale, aga midagi ei tuletanud meelde minu nime. Juba oli viimase nime järel välja hõigatud, ja küüturite vanem kogus kõik lehed kokku, läks vagunist, pilkugi minule heitmata. Jäin oma pambuga pettunult seisma kesk vagunit. Minu kõrval imepisike noormees, kahvatu näoga ja haigete, jooksvat-põde-

vate jalgadega. Nähtavasti oli ta minu saatuse osaline.

Olin esimesest pettumusest toibunud, hakkasin võitlema, kui mitte elu ja surma eest, siis vähemalt enese alalhoidmise eest ägedaid lahinguid lööma. Tapireisijal ei ole hirmsamat tonti kui tapivangla. Tapirong sõitis ainult ükskord nädalas Siberisse ja seepärast tuli terve nädal ühes niisuguses kongis kõiksugu pisielukaid toita — see pani südame pöörutama. Arusaadav, et alustasin energilist võitlust. Võitluse märgilauaks võtsin mahajäänud Vologda küüturite-vanema, kellega tuli meil Vjätka vanglasse läbi linna minna.

„Mispärast meid ei võetud?“

„Permist oli ainult üks vangivagun vastas, ning vange oli rohkem. Ei mahtunud kõik.“

„Miks jäeti just meid maha? Paarile inimesele oleks ikka veel leitud ruumi. Olen valmis kas või pingi all lamama, kui aga saaksin edasi sõita.“

Kaaskannataja kahvatu noormehe peale mõtlesin sel silmapilgul vähem. Võitlesin eeskätt enese hinge eest. Aga tema seisukord oli mitmevõrra halvem. Ta lahutati seltsimeestest, koguni pooled asjadest jäid nende kätte. Ilma nende abita oli tal haigete jalgade tõttu väga raske sõita ja tapivanglas elutseda. Mina aga olin oma kodulinnast välja sõitnud täiesti üksinda; mind ei köitnud keegi. Ka polnud mul erilist vagunisõprust.

„Minge, kutsuge Permi küüturite-ohvitser. Tahhan temaga rääkida,“ tungisin ärritatud Vologda vanemale kallale.

Mind vaikima sundida oleks olnud lihtne asi: „Vait! Pange ta käed raudu!“ Aga ma olin naine, ja meie vastu säärast taltsutamise-abinõu, nagu rauad, harilikult ei tarvitatud.

Ta mõtles veidi, läks välja ja moonutas, nagu läheks ta minu soovi täitma. Arvas, et sel teel on kõige kergem minu pealetungimisest pääseda.

Viibis seni väljas, kui Permi küüturid oma van-
gidega olid juba oma vagunisse läinud.

Tagasi tules hõikas ta ainult:

„Küüturid välja! Vangid välja!“

Reisuseltsilistega, kellega olin juba soojalt jät-
nud jumalaga, tuli teekonda jätkata. Lugesin nende
silmist, kui mitte kahjurõõmu, siis igatahes salajast
headmeelt. Ainult Ida kahetses mind otsekoheselt.
Idal oli ka haruldaselt kuldne süda.

Venemaa linnadel, eriti pealinnast kaugel oleva-
tel linnadel, näis olevat ühine kavastik mõnes suhtes
ja ühised omadused. Raudteejaam oli mitu versta
linnast kaugele ehitatud, eemale agulisse ja vangla
oli paigutatud vastupidises suunas teise linna agu-
lisse. Sügisel ja kevadel võis väike inimene üleni
mutta uppuda ja suur inimene poolest kehast saadik
sisse vajuda. Suvel samuti olla tolmusse maetud
ja talvel lumme kastetud. Säärane kavastik oli ka
Vjätka.

Õnneks oli maapind veel osalt külmanud, kui
me jaamast vanglasse tampisime. Oli veel vara-
kevade ja seepärast pääsime ilma suuremate vigas-
tusteta.

Haigete jalgadega seltsimees pääsis voorvank-
rile, samuti väikese lapsega naine, „isekäija“ teisest
vagunist. Neil oli eesõigus sõita, me olime õnne-
likud, et võisime oma pambud vankrile asetada.
Siis sõtkusime seitse versta Vjätka linna muda vana
tuttava „seadusetundja“ Vologda küütur-vanema saa-
tel sõjamehelikult marssides vanglasse.

Naised kõndisid „tapiroodus“ viimastena. Meil
marssida sõdurisammus ühes meestega oli päris
raske. Aga Vologda konvoi püüdis meid piitsutada
niipalju kui jõudis. Kui juhtusime pea kõrvale kää-
nama, hõigati: „Kukla taha!“ Suure veeloigu juu-
res käänasime tahtmata kõrvale: „Mine aga läbi!
Ära kardada midagi jalgu niisutada!“

Meestest ei maksa kõneldagi. Nende jaoks olid
„teravamad“ abinõud. Nad astusid sõna lausumata

igast mudalombist otse läbi ja vaikisid... Rääkimine oli kõndimise ajal keelatud. Mis sa seal räägid? Muretse ainult, et sa mudaauku ei jää lõplikult pidama.

Viimaks jõudsimme vanglasse.

Tapikambrisse astudes hoidsime tahtmata taskurätikud nina ees — nii lehkas see seal, kus 20 inimest juba oma „naride“ peal kohad ära olid võtnud. Meile seal ruumi ei leidunud. Viskasime oma asjad kesk pörandat. Teadsime, et neil „naridel“*) ei asunud ainult vangid, vaid ühes nendega veel mitmet tõugu teisi elanikke — valgeid, punaseid ja musti pisielukaid. Keskpörand oli ainus pelgupaik nende pealetungimiste puhul.

Otsisime vett ja nartse, et pörandat oma külje all pesta. Sinna puhtakspestud kohale heitsime puhkama oma kompsudele. Olime sedavõrt väsinud, et vaevalt suutsime oma keha kanda.

Meid, politiklasi, oli neli, isekäija juutlanna sülelapsega, Ida, Rebekka ja mina. Kõik teised selles kambri olid „hallid“ — kriminalistid.

Me moodustasime selle kambri kõrgema kihi, olime „saksad“. Kriminalistid kutsusid meid „preilideks“ ja „prouadeks“. Nad osutasid meile austamist, ühes sellega kadestasid ja vihkasid meid ja lömitasid meie ees. Vangivalvuridki olid meie vastu viisakamad — ütlesid meile „teie“ ja ei sõimanud näkku, kui ise ei olnud selleks põhjust annud.

Teistes vanglasis olid meie jaoks erakambrid, kus oli vähem mitmevärvilisi pisielukaid. Vjätka vanglaülemus aga neid „klassivaheid“ tapireisijate kohta ei tunnistanud. „Hallidele“ olime sellest hoolimata „rikkad“, keda võis nõõrida.

Varsti ilmuski meie juurde väike pilusilmiline vanaeit, pakkus meile oma abi ja jutustas, et ta istuvat juba kolmandat aastat, olevat täiesti süütu. Tal ei olevat omakseid, sugulasi ega rahakopikat.

*) raamsängid, sageli üksteise üle riputatud.

See oli nende harilik võte, et oma haleda nutulauluga „preili“ südant sulatada. Mainitud vanaeit oli sürjalane (komi) — meie volgaäärne tõusugulane. Ta kõneles vene keelt täiesti oma murrakus ja seepärast oli teda raske mõista. Ta asus omavoliliselt meid teenima, ilma et oleksime teda selleks palunud. Võttis sõna lausumata meie mudapangalised kalossid ja tõttas neid pesema.

Ta oli selle kambri vanem ja seepärast oli tal eesõigus meid teenida. Teati jutustada, et tal olevat vanglakontoris seismas juba paar sada rublat, mille osanud korjata kopik kopikale lisades.

„Hallide“ seas.

Terve nädal oli meil aega vaadelda nende elamist, mille sisuks oli suuremal määral keelepeks, sõim, riid ja kadedus.

Vana sürjalast õieti keegi ei sallinud, vist ka kadedusest. Oli igatahes õel eit, kuid meid teenis ta ustavasti. Meid hoiatati tema puhul — hoidku me oma suhkrukotte, millest ta oskavat ka peatselt varastada. Aga vist seegi oli kadedusest kõneldud, sest suuremat suhkru vähenemist kottidest ei olnud märgata. Nad olid meil öösi magades pea all ja küllap oli seal teisi suuremaid suhkrumaiaid kui kadestatud sürjalane. Meile oli õieti kasuks, et ta meid teenis, sest ta oli ikkagi kambrivanem. Ta jagas lõunal sööki ja õhtul andis aru kambrist vangla vanemvalvurile. Küllap seegi oli viha põhjuseks.

Nädal selles riiu ja tooruse õhkkonnas, neis tingimustes tundus igavikuna. Päevad venisid mudarennidena, kust auras välja ühiskonna mädanenud „põhjakõnts“, levitades kahjulikke mürgiseid pisilasi, mis küll meile ei olnud kardetavad, sest olime oma revolutsiooni idealismi ja usuga nende vastu kaitstud.

Halvem lugu oli nende nägevate pisilastega, sest nendega tuli meil alatist kaitsesõda pidada. Hoolimata sellest, et olime asunud kambri keskpõrandale, leidsid nad meid ikkagi sealt. Nähtavasti ei rahuldanud neid saadud toit naridel, mida pakkusid neile vangid-kriminalistid; vaid nad ronisid öösi rongikäigus meid võõrustama. Eriti jälgid olid valged laisad roomavad täid — need ilgemad tapikaaslased, kiiresti pesitsemas ja siginemas. Viisa-

kamad olid juba lutikad ning kirpe võis koguni rõõmuga tervitada.

Rahulisest magamisest ei võinud juttugi olla. Tuli mitmekordist sõda pidada, küll mitmesuguste pisikeste roomajatega võidelda, oma suhkrukotte ja ka muud varandust valvata, et mitte saada ka sellest natukesest paljaks riisunud. Varas varga järelt ei varastanud — see oli nende moraali rikkumine; me aga ei kuulunud nende seisisse; meid varastada, selles polnud midagi moraalivastast.

Niisugune oli see elu seal — alatine sõda alatises luupainajalises käras. Tervitus hommikul algas sõimuga; „head ööd“ õhtul lõppes ka sõimuga. Ja nõnda terve päev. Nad võistlesid riidlemises ja sõimamises. Igaüks püüdis teist üle trumbata. Iseäranis osav selles oli sunnitööline, votjaklanna, ka meie, eestlaste, suguõde. Kui teda keegi juhtus puutuma, siis tõmbus ta näost ja silmist verevaks, kahmas mõnda kõva asja, mis juhtus lähedal seisvat, et sellega visata. Kord varastati temalt suhkrut. Riid ja kära oli väljakannatamatu. Tõttasime talle andma kahjutasu, et ta ainult vaigistaks ennast. Esi- mesel silmapilgul lükkas ta meie suhkrutükid tagasi, kuid viimaks võttis siiski.

Nagu harilikult ägeda loomuga inimesed, oli ta seal juures väga õiglusearmastaja ja avaldas sagedasti suurmeelsust. Seda, keda ta praegu ähvardanud mõne riistaga, oli ta valmis teisel silmapilgul kõige sõbralikumalt avitama, kui ta ka ise sõimas sealjuures. Aga iga sõim ei tähendanud veel tige- dust. Ta hellastas ka sõimuga.

Teine suur sõimaja ja riidleja oli kõõrdsilmiline, pöetud peaga libu ja varas. Ta oli läbi ja läbi riku- tud ning kahjulik olevus, kes iga uut ja värsket rikkumata hinge tõmbas oma mürkruppe ja toitit teda oma rõvedusega. Ka temas ärkas teinekord midagi inimlikku. Ta ütles:

„Vaadake neid (meie peale näidates), kui viisa- kalt nad üksteisega kõnelevad, kui sõbralikud ja lah-

ked on nad alati! Aga meie? Hommikust õhtuni muud ei tee kui riidleme ja söimame.“

Suurema osa vangikoja elust, peale söimu ja riiu, täitsid romaanid ja armastuse-kirjad.

Vjätka vangla meesvangid jalutasid meie kambri akende ees. Muidugi ründasid sel ajal kõik akendele; riidlesid ja söimasid kohtade pärast. See oli päevane kokkusaamine. Kõneldi rohkem kõiksugu märkidega, sest kära ja müra kaudu polnud sõnu võimalik kuulda. Kui jalutasid „mustad“, tähendab politikavangid, siis lahkusid nad otsekohe akendelt ja tähendasid meile ainult: „Teie omad jalutavad.“

Romaanide sisuks ja vahendeiks olid kirjad. Neid visati meesvangidele nende jalutuse ajal leivatükkides vahi selja tagant õue, ehk saadeti „telegraafiga“ — ühest aknast teise tõmmatud nõoriga. Telegraafi eest oli karistus väga vali, võis lõppeda koguni surmaotsusega. Kuid armastus oli vägevam surmahirmust.

Enamasti olid nad kirjaoskamatud, tuli lasta kirjaoskajaid kirjutada. Tulid ka minu „palvele“. Nõnda sain pühendatud vangla saladustesse ja armulugudesse. Täiendusin sel puhul kriminalistide „stiili“ õppimises. Igas kutses on tarvitata oma stiil — žargon: poesellidel, kooliõpilastel, varastel, ja ka meil, poliitistel, oli oma väljendusviis, omad „oskussõnad“.

Kirjutasin neile kõiksugu kirju: nutuseid omastele välja, sajatuse-, sobituse- ja kirglikke armastuse-saadetisi. Püüdsin võimalikult etteütletaja enese sõnu kirja panna.

Oli suur venelaste püha. Naine oli just päev enne seda perekonnast lahutatud vana, mitme aasta eest juhtunud varguse peitmise pärast. Ta oli väga õnnetu. Kirjutasin talle kirja. Madal istmeke oli lauaks; istusin maas ühel pool meie lauda, tema teisel pool, silmi pühkides. Pingil panin ta pisarad paberisse:

„Teil väljas on püha, olete rõõmsad ja joote viina, aga mina joon siin piina... See on üks häda, viletsuste, kisa ja nutuhoone. Hoidku Jumal ühtki inimest siia sattumast!...“

Vanaldane, tiisikust põdev naine, sunnitööline, kirjutas oma venna peale kaebuse- ja nõudekirja. Vend oli terve tema varanduse omandanud, ning polnud talle sellest midagi tasunud ja laskis teda vangihooones nälgida. Peale nõudekirja vallakohutusse, kirjutasin teise isiklikult tema vennale. Ta oli kõik õigused kaotanud, nii et kirjutasin ainult tema rahustuseks:

„Sina ei karda enam Jumalat ega taevast, et sa oma vana õe siia lased ära mädaneda... Tead ise, kuidas tegin tööd ja nägin vaeva... Semjon Vassiljevitš ei liigutanud kättki.“

„Kes on Semjon Vassiljevitš?“ küsisin temalt.

„Minu mees.“

„Mispärast istute?“

„Mehe tapmise pärast,“ vastas iseteadvalt. Nähtavasti ei vaevanud teda südametunnistus sugugi. Vihkas nähtavasti oma meest peale surma samuti nagu eluajalgi.

Naissunnitööliste - kriminalistide suurema protsendi Venemaal moodustasid mehetapjad, vähemalt seal Volga piirkonnas, kus elasid meie sugurahvad. Ekaterinburi vanglas istus tol ajal 22 naissunnitöölist-mehetapjat. Ka eelmainitud votjaklane oli mehetapja. Naisevõtmine seal näis olevat elukardetav ettevõte.

Too sunnitööline Semjon Vassiljevitši tapja oma haigusest ja vanadusest hoolimata „keerutas“ nagu teised noored ja terved. Tema „keerutaja“ oli keegi noor sunnitööline, kes selle mehetapjaga kavatses Siberi „vabakomandos“ ehk asumaal abielluda. Kui „peigmees“ jalutas, oli „noor mõrsja“, nagu meie teda nimetasime omavahel, kohe aknal. Nende tutvus oli tekkinud läbi aknatrellide. Nähtavasti oli see ainult naljaheitmiseks sobitatud.

Venelased armastavad sobitada. Iseäranis vene naised. Meie kambris oli ka naine, kes oskas ja armastas seda ametit üle kõige. Ta istus esimest korda kolm kuud varguse pärast. Kui küsisin tema kinniistumise põhjust, siis vastas ta:

„Mul on häbi teile vastata. Varguse pärast. Esimest korda sirutasin käe võõra vara järele. Minu asjade kõrval lamasid ühe minu tuttava riided. Kiusaja sosistas kõrva: „Võta! Keegi ei näe.“ Ning ma võtsin. Kuid ma ei leidnud rahu sellest tunnist peale. Kogusin võõrad asjad kokku ja viisin omanikule tagasi. Viimane vastas lahke näoga: „See on väga ilus, et ise tõid tagasi. Oota veidi, keedan sulle teed ja jooksen veel enne poodi.“ Olin õnnelik ja ei aimanud midagi paha. Lahke emand ei ilmunud üksi: linnavaht saatis teda. Nii sattusin lahke emanda soovitusel kroonu prii tee peale.“

Nüüd oli ta uue ümbrusega juba täiesti harjunud ja esimene istumine ei jäänud vist viimseks. Ta oli elav inimene, tal oli palju tööd: õiendas terve kirjavahetuse „keerutajate“ vahel, kirjutas ise alalõpmata ja oli kõigi romaanide sobitaja ja korraldaja. Ühe sobituse palus koguni mul kirjutada, ehk ta küll ise oskas kirja. Arvatavasti oli tal selleks teine põhjus. Ta sobitas üht oma küla noort veel rikkumata tütarlast, kes istus ka alles esimest korda ja hingas sisse vangikoja mürki. See sobitusekiri oli umbes järgmine:

„Imestan väga, et minu sõbranna teid on valinud oma „keerutajaks“. Ta on veel täiesti puutumata tütarlaps. Kodukülas ei hoolinud ta iial poistest, oli tasane ja tagasihoidlik. Kui tahate temaga „keerutada“, siis tehke seda tõsiselt. Narrida ma oma sõbrannat ei luba...“

Selle ilmsüütu tütarlapse romaan algas väga õnnetult. Esimese vastuse, mille neiu „keerutajale“ saatnud, langes võimude kätte. Varsti ilmus ka vanem vangivaht sedeliga kambrisse „kurjategijat“ püüdma. Ta nõudis, et viimane ise tunnistaks üles

oma süü ehk vähemalt teised annaksid tema välja. Kõik vaikisid. Viimaks astus välja vana sürjalane — meie teenija — kambrivanem ja kinnitas, et see olevat tema töö.

„Sina vana käsn, kes sinuga veel hakkab keerutama? Noh, pane siis riided selga ja mine kartserisse.“

„Ma ei oska kirjutada,“ vastas sürjalane.

„Las' preili loeb meile kirja ette. Kas me teame, kust te selle olete võtnud?“ karjusid naised.

Olin sunnitud kirja ette lugema. Igatahes ei olnud see minu enese kirjatöö. Ka selle etenduse järel ei ilmutanud end kurjategija.

„Seitsmeks päevaks terve kamber kartseri korra peale.“

Teiste sõnadega: meie kambrile oli sõjaseadus välja kuulutatud, seitse päeva leiva ja vee peale, ilma jalutuseta, ilma kokkusaamiseta omastega. Koguni loomulikud tarvidused pidid saama kambris toime-
tatud.

Ei saanud uskuda sõna tõsidusse, sest see oli naerdes ja edvistades öeldud. Unustasin, et selles hoones nii mõndagi naerdes öeldi. Seekord läks küll see karikas mööda. Räägiti, et see olnud „meie“ pärast sündinud.

Sellega ei lõppenud veel õnnetu „keerutuse“ lugu. Paari päeva pärast ilmus uuesti vangivaht — jällegi sedeliga.

„Nüüd sa enam juba tagasi ei saa ajada, et sa polnud kirjasaatja. Sellesama Vanjä käest on ka sinu nime peale sedel. Tule, aga nüüd! Kartseris on sul küllalt aega mõtelda „keerutaja“ peale.“

„Me ei usu! Las' preili loeb ette!“ kostsid hääled.

Veel kord pidin etendama usaldatu osa.

Seisukorra tõsidusest hoolimata sündis see kõik naeru ja jämeda naljaga. Naised edvistasid toorelt vahiga. Ainult kartserikannataja seisis punaseks

nutetud silmadega. Tal oli küllalt aega nutta, sest vanemvaht ei pääsnud nii kergesti naiste küüsisist.

Samasugune lugu kordus õhtutel loetlemiste ajal, kui ilmusid kambrisse neli kuni viis meest korraga ametitalituse täitmisele. Võimatu oli nendega sel silmapilgul asjalikult kõnelda, sest see muutus harilikult tüübilise vanglakeerutuse etenduseks, milles naised mängisid pealetükkivat osa. Üldse polnud nende meestega Vjätka vanglas mõnus kõnelda. Püüdsime võimalikult vähema rääkimisega ajada läbi.

Sõbrustasin Idaga, sest ta oli ainus lohutus tolles mudarennis. Kõneldes teineteisega oma asjus unustasime mõneks hetkeks ümbruse.

Lugeda polnud seal võimalik. Ainumaks aja kiirendamise abinõuks oli käsitöö. Ida kiirustas mulle midagi mälestuseks õmmelda, et saada õigeks ajaks valmis. Veel viimasel minu ärasaatmise päeval kiirustas lõpetada. Veerale oli ta ka midagi mälestuseks töötanud.

Lahkusime härdalt. Oma viimase rahakopika jaotas minuga. Oli väga õnnetu, et õigeks ajaks ei toodud poest kraami. Olin saatmiseruumis juba valmis, läbi otsitud, toodi Ida ostetud juustu ja vorsti mulle kaasa.

Rebekka ja „isekäija“ lapsega jäid mulle võõraks.

Siberi piiril.

Olin uuesti tapivagunis. Lahe oli istuda, sest pool vagunit oli täiesti tühi. Seekord ei tõstetud kedagi teel maha, nagu mind Vjätkas nädal varem. Politikavange oli vähe. Peale minu saatuseosalise, haige jalgadega noormehe, oli veel paar hinge.

Vjätka tapikambris seisime Idaga aknal, kui kõndisid „mustad“ — „meie omad“. Kõndimise koht oli avar ja seal vanglas ei olnud jalutajad politikavangid sunnitud paariviisi kõndima, kaks sammu paari vahet. Nad jooksid, vallatasid, heitlesid ehk mängisid palli. Meie erilise tähelepanu osaliseks oli noormees, keda eraldi hoiti ja kes kõndis üksinda. Ta kõnnak avaldas tahtevõimu, noort, värsket võitlusehimulist meeleolu. Tal oli kõrge must kasaka turban peas ja jalas pikad veesaapad, kust muda oli alles koristamata. Tulime otsusele, et see noormees oli alles värske, hiljuti vabadusest tulnud inimene, et võis nii vahvalt ja väljakutsuvalt kõndida. Ida arvates pidi ka värske muda saabastel selle tõendusks olema.

Olime eksinud. Ta sõitis minuga ühes. Ta oli juba neli aastat kindlusevangis istunud, enamasti kreisilinnades. Ainult teda ei olevat kaua ühes vanglas peetud, kuulutatud „kardetavaks“ ja muudetud vangla. Nüüd olnud ta Vjätkasse ühe erilise kohtuprotsessi tunnistajaks kutsutud ja peetud seepärast eraldi. Vjätka vanglas peksetud vange. See olnud 1907. aastal. Kuritöö paljastamist toimetanud tema ühes mõne vahvama kriminalistiga. Ta istunud siis ise Vjätka vanglas.

Nüüd tunnistanud kohus vanglaülema abilise ametikõlbmatuks, vanematele ja noorematele vahtidele mõistnud noomitused, kordumise puhul ametist lahtilaskmise ähvardusega. Vanglaülem ise oli asjast välja jäetud.

Varsti lahkus energiline reisuseltsiline, et väikeses kreisilinnas karistusaega lõpetada. Ühes temaga lahkus veel paar noormeest, kes olid administratiivselt Vjätka kubermangu välja saadetud, aga halva ülespidamise tõttu olid ühest kreisist teise muudetud.

Nad nimetasid endid politika-kannatajaiks, aga ma kahtlesin selle juures. Olid vist lihtsad kriminalistid, kes nimetasid endid kõlavate nimedega anarhistideks-kommunistideks ja olid vaid vargad-retsidivistid, kes vargust nimetasid kõlavalt ekspropriatsiooniks. Nad tuletasid mulle meelde meie Balti kadakaid, kes ka häbenesid olla „iseenesed“ — eestlased, lätlased. Varaste juures oli ka kõlav nimetus ekspropriatsioon väga moes, et oma tegudele anda ideaalsemat, peenemat värvingut.

Politikavangidest jäi ainult haigete jalgadega noormees minu reisuseltsiliseks. Ta oli nii imeväike, ilma sõbruta, omasteta, kellest teda oli halastamatult eraldatud! Ta oli määratud Jenissei kubermangu Turuhani soodesse, kuhu tigidamad kubernerid meelsamini saatsid välja oma kubermangu kardetavaid.

Too väeti noormees oli nähtavasti saanud hea kasvatuse ja hariduse, oli aga ebanormaalselt väikse kasvuga kümneaastase poisikese suurune. Raske oli hoiduda haavavast haletsemisetundest. Oli iseenesest mõistetav, et talle nagu väetile lapsele tuli teed ja võileibu valmistada.

Sõitsime Uurali mägestiku piirkonnas. Trellide tagant tundus too looduse ilu veel palju ahvatlevamana. sest oli kättesaamatu. Oma vaguniümbrust unustades andusin vaid haaravale mägimaastikkude vaatlusele.

Permi ümbruses on Uurali mäed madalamad kui Ufa ümbruses; meie Petseri maastik tuletab seda meelde üsna väikses kujus. Oli selle tõttu nagu kodusem. Ufa maastik tundus rohkem metsikuna nagu oleksime oma väikse rongiga ära eksinud määratusse mäetihnikusse, kus kaua tuli sõita neist üles ronides ja õudselt alla laskudes ehk läbi tunnelite tormates.

Siin vaheldusid pildid rahulisemalt, koguni ehk nõiduslikumalt, sest võis neid kauemini nautida vähema jubedustundeta. Säärast maastikku tuli sõita terve öö, mil ei raatsinud silmi sulgeda, et mitte kaotada ühtki noist kauneist piltidest. Õnneks oli kuuvalge öö. Mäletan, et tol 1906. aasta kevadel Ufast üle sõites oli ka kuuvalge öö.

Permi linna jaamas küüturid vahetusid. Seal jaamas oli ka minu jaoks midagi üllatavat ja värskendavat. Küüturite vanem tuli minu juurde niisuguse jutuga:

„Keegi härra küsib teid! Vaadake, ta seisab seal akna taga.“

„Ma ei tunne teda. Olge head, küsige, kes ta on.“

Võõras vaatas vaguniaknast sisse ja tervitas sõbralikult peaga nagu vana tuttav.

Küüturite vanem tõttas tema juurde ja kõneles midagi. Võõras võttis nimekaardi taskust ja kirjutas sinna peale paar sõna. Selle nimekaardi tõi küütur mulle vagunisse. Seal seisis tundmata eestikõraline nimi, insener. Eesti keeles oli juurde tähendatud, et ta olevat minu kooliõe mees, nad mõlemad tervitavat mind südamest ja paluvat neile kirjutada kui pärale jõudnud ning oma aadress saata. Ka nende aadress oli juurde lisatud.

Nad ei osanud õieti aimatagi, mis tähendas sääranne tervitus kaugel kodumaalt oma kodukeeles. See võis mitmeks päevaks õnnelikumaks inimeseks muuta.

Permis tulid mõned uued vangid juurde, aga need olid kõik „hallid“. See värvitu inetu rõivas

muutis kõik ühetaolisteks hallideks kogudeks, kus raske oli eraldada isiklust ja politikavangi krimina-
listist.

Erilist tähelepanu äratas vana hallihabemeline kerjus, tüübiline tapirändur. Ta oli küütüreile juba tuttav, sest teda oli juba sagedasti oma kubermangu piirides ühest kohast teise veetud. Sai nõnda vaba küüdiga ühest paigast teise liikuda, mis oli talle ainult kasulik. Küüturid teadsid jutustada, et ta olevat rikas, kel mitu sada, võib olla koguni tuhandeid pangas hoiul. Tähelepanu väärt oli nimelt tema rõivas. Kerjus on ju harilikult lõhkine, räpane, sassis, aga too kerjus oli juba harukordselt lõhkine, räpane ja sassis. Tema kuub ei olnud enam mingi riie, vaid ainult mingi ebamäärane kuuetaoline narmastatud ribade hunnik mustunud vati peal. Ka see polnud veel kole, aga kole oli, et too rõivas kihas ja kobrutas, nagu pärm, et räpane vatt oli üleni kaetud elavaist roomavaist täidest. Tuli imestada, et säärases sööjate hunnikus võis hingata elav inime. Temast tuli hoiduda nagu katkust, et mitte kogemata riide servaga teda riivata ja sellega terve hunniku loomi enda peale meelitada. Ta istus oma pingil üksinda nagu luupainaja või kolli elav kuju.

Omapärast huvi pakkus ka see terve hall vaguni-
seltskond, kui neid hakkasid lähemalt silmitsema. Ka nende seas oli meeldivaid ja ebameeldivaid, kõrgemeelsemaid, madalahingelisemaid, iseteadvaid kuulsaid roimareid ja suuri murdvargaid ning orjahingelisi väikesi taskuvargaid ja hobusevargaid. Suured sulid moodustasid kriminalistide seas kõrgema seisuse, olid sunnitöölised, vaatasid põlglikult alla nende väikeste „pättide“ peale.

Minuga algas juttu ebameeldiva näoga noor vang. Tüübi järele otsustasin, et oli väike taskuvaras.

„Kust sõidate ja kuhu teid saadetakse? Olin Permis kohtus, kus mind mõisteti vangiroodu. Nüüd saadetakse mind Tjümeni, kus ma kroonuteenistusest põgenesin.“

Parajat silmapilku tabades, jätkas ta:

„Ma olen ka politikasüüdlane.“

„Missuguse paragrahvi järele teid süüdistati —“
küsisin põlglikult.

„Ei, ma olen politikavang.“

Ta oli üks neist „kadaka-politikavangidest“. Püüdis ennast igapidi üleval pidada kui „seltsimees“. Pakkus mulle oma teed ja suhkrut. Aga see osa oli vilumata ja seepärast ei õnnestanud hästi.

Noist vaguni-tuttavaist on veel meelde jäänud sunnitööline — tähendab, aristokraat. Ta oli endine kullakaevaja, aga Arhangelski kubermangus Düüna jõel tapnud oma seltsimehe tuhande rubla pärast ja mõistetud selle eest 15-aastaks sunnitööle. Sõitis Siberisse „vabakomandosse“. Ta oli istunud paljudes vanglais ja sõitnud paljude tappidega — oli suurte kogemustega roimar. Oma roima ei püüdnud ta millegagi pehmendada ega vabandada.

Kui palju ma ka ei püüdnud elustada huvi nende „hallide“ tüüpide vastu, rõhus see sõit luupainajaliselt, haaras üksilduse ja mahajäetuse tunne. Vagunirataste liikumise ühetaoline rütm süvendas veelgi seda tunnet, samuti tantsivad puud risttrellide taga kui tajusid Siberi piiri lähemale nihkuvat ja kodumaa kaugemale kaduvat. Ning vagunis oli kõik hall — hallid rõivad, „hallid“ jutud, hallid mõtted, ning hall nende minevik, vist ka tulevik.

Oli öö, kui sõitsime mööda salapärasest piiripostist: „Euroopa“ ja „Aasia“, kust eurooplased kardavad „kollast hädaohtu“ oma kultuurile.

Võis tajuda juba Siberi avarmaad — otsatut, ääretut ruumi, lage inimestest, rikas taimedest, lojustest, lindudest. See Siberi tunne on hoopis isesugune tunne, nagu hakkaks ka sees midagi avar-duma, tahes haarata seda laiust ja kaugust enese ümber.

Kerjus tuli oma kobrutavas narmaskuues teed ja leiba manguma, äratades ahtale tõsielule. Siberi

avarmaa unistusest. Kerjus oli oma leiva ja tee ära joonud, hakkas oigama, lõuga käte vahel hoidma.

„Mis sul viga, vana?“ küsisid küüturid.

Naljapärast küsisid, teadsid küll, mis vanamehel viga.

„Hammas valutab, kui saaks suitsu, läheb mööda.“

Oma kümnekopikalisest päevarahast ei raisanud ta midagi; üheksa rublat oli tal kviitungil küüturite käes; sest raha saadeti otse lähtevangla kontorisse edasi.

Jekaterinburis tuli ümber istuda, sest sealt käänas raudteeharu Tjümeni ära, tuli lahkuda Siberisse sõitjaist, kes sõitsid otse edasi Tšeljäbinski suunas Siberi. Meid oli ainult kaks: „ebaseltsimees“, noor varas ja mina, Tjümeni sõitjat.

Tjümeni vagunid olid hoopis „vanamoelised“ tapivagunid lühikeste pinkidega, kus magamiseks oli vaja kümme küüru tõmmata; ka ei olnud trellitatud, lukustatud ustega vahesid naistele ja meestele. Tegelikult ei saadud meeste ja naiste eraldamist läbi viia, sest naisvange oli alati sedavõrt vähe, et meestele ei jätkunud ruumi. Ka polnud see võimalik teisel põhjusel, sest kuidas oleksid võinud romaanid areneda ja tekkida, kui mitte tapivaguneis. Küüturid olid nois asjus samuti „kaastundlikud“ ja soodustasid kokkusaamisi.

Tjümeni vagunis istus enne meid juba viis tapirändurit, vist Jekaterinburi vanglast toodud. Nõnda oli meid kokku seitse hinge ja kaheksa küüturit — kokku viisteist hinge. Iga vangi jaoks üks küütur, sest vanem tegelikult ei valvanud ise vange, ainult käsutas.

Nelja aasta eest oli meid mitu vagunitäit. Mäletasin koguni naljakat vahejuhtumust Jekaterinburi jaama ees, kus seisime ja ootasime samuti kaksteist tundi nagu nüüdki. Meie vagunite ette oli kogunud suur rahvahulk, kes uudishimus tulnud meid kui

imeelukaid vaatama. Rahva hulgast jooksis noor tütarlaps meile ajalehte ulatama. Mitmed agarad väljasirutatud käed trellide vahelt olid valmis lehte — meile nii kallihinnalist keelatud asja vastu võtma. Jaamasandarm oli väledam ja jõudis meie nina eest lehe kinni püüda. Meie vagunis oli üks väga käremeelne noormees, kes tarvitas iga juhust, et oma käremeelsust näidata. Ta ei jätnud seda ka tookord avaldamata, viskas toore muna sihitud sandarmi valgetele kinnastele ning ta ei sattunud märgist mööda. Esimesele munale järgnesid juba teised kõrvalakendelt. Seni kui sandarm kaitses end muna-pommide eest, oli teine ajaleht meie kätte jõudnud. Sandarm jättis protokollit tegemata — olid niisugused ajad.

Nüüd istusin vaikselt oma nurgas ning jaamaline oli tühi. Tegin ajaviiteks käsitööd ja vaatlesin uusi kaasasõitjaid.

Nende seas oli kuldraamitud prillidega härra, kes näis tundvat oma seisukorra väga piinlikuna ja ümbruse ebasobivana.

„Kas olete politikalane?“ küsisin rohkem naljaks, sest taipasin kohe, millisesse seisusse ta kuulus vangla seisuste astmeil.

„Oh ei!“ vastas ta kokkunult.

Ta oli pankrotlane, kuulus vangla kodanlaste kihti. Neist oli kõne juba eelpool.

Vaatlesin paari — meest ja naist, kes ajasid väga tõsist ja asjalikku juttu. Murrakust tundsin, et olid vargad. Tarvitasid sageli mingisugust imelikku sõna.

„Mis tähendab see sõna?“ küsisin uudishimuliselt.

„Kahjuks ei või seda teile öelda, see on varaste kõnekäänd,“ oli iseteadev vastus.

Need olid üldse iseteadlikud vargad, kes kiitsid heaks oma ameti nii teoorias kui praktikas. Mees tutvustas mind oma ilmavaate ja põhimõtetega.

„Ma olen ilmavaateliselt anarhist-individualist, ja ei lähe iialgi vaest inimest riisuma. Väikest

taskuvargust kui ka hobusevargust mõistan hukka; kuid rikaste eksproprieerimist pooldan; säärast vargust ei pea ma häbistavaks ega kuriteoks. Kui palju ei ole meie seltskonnas vargaid, kelle tegevus on ainult kõlavama nime all kodanlise õiguse saanud?”

Ka arvustas ta meid, politikavange-revolutsionääre.

„Teie, haritlased, ei oska rahvaga kõnelda. Te kirjutate lendlehti ja raamatuid, millest rahval raske aru saada. Ma olen neid lugenud, nad on täis võõrakeelseid sõnu, on üles puhutud, neil ei ole lihtsust ega soojust. Ma armastan lugeda, armastan raamatuid. Jekaterinburi vanglas oli politikavangidel oma raamatukogu, mida meie, kriminalistid, viimasel ajal ei saanud tarvitada. Seda keelata oli neil põhjust küllalt. Meie hulgast on ju vähe, kes armastavad lugeda ja oskavad raamatutest lugu pidada. Nad rebivad lehed raamatust välja ja tarvitavad neid „plotskiteks”.“

Minu „ebaseltsimees“ leidis nendega varsti oma-sugust juttu. Neil oli palju ühiseid tuttavaid, kõnelesid ühist murrakut ja ta tundis enese seal kodusemalt kui minu seltsis „seltsimehe“ osa mängides.

Ühes väikses linnas lahkus neli ja kaks tuli juurde — oli meid kokku küüturitega 13 hinge. Me ei kartnud 13 numbrit. Meiega ei võinud enam midagi palju halvemat juhtuda, kui me just ise seda ei läinud otsima.

Lahkujate hulgas oli ka kuldprillidega kobranahk-kasukas vanahärra — pankrotlane. Ta püüdis enese küüru tõmmata ja nägematuks muuta, et inimesed teda ei paneks tähele; kuid tema suur kogu kõigist küürudest hoolimata jäi teistest suuremaks ja silmapaistvamaks. Ühes vanahärraga lahkus ka „haritud“ vargapaar. Uutest juurdetulnuist oli pikk ilus põlevate silmadega mustlane mustis sametpükstes ja punases sametvestis ja kollase särgiga üle pükste; teine Siberi talupoeg, küla „misjonär“, kes keelatud raamatuid külas levitanud ja müünud.

Tjümenis.

Külm, kare õhk hammustas, kui astusime Tjümenis välja vagunist. See oli Siberi õhk, mis iialgi ei hellastanud. Suvel oli kõrvetav palav, talvel tarretav külm, sügisel, kevadel ja ka suveõil — kare ning kõle.

Küüturid ennustasid, et ma kindlasti Tjümeni mutta uppuvat ja seepärast paigutasid minu veovankrile. Istusin seal oma pambu otsas ja vaatlesin rahuliselt, kuidas teised mudaga võitlesid. See oli aprillikuu neljandal päeval 1911. aastal.

Nelja aasta eest oli esimene mai, kui sajapealises politiliste pagulaste salgas jalutasin noilsamul tänavail revolutsiooniliste lauludega ja koguni punaste lippudega. Viimaseist tuli loobuda küüturite energilisel nõudmisel *). Nüüd istusin üksi vankril pambu otsas.

Ka Tjümeni vangla oli muutunud. Nelja aasta eest seisis ta vabalt avaral lagedal väljal. Meestehood olid lahutatud haigemajast ning naiste taplast ainult linna tänavaga, kus kõndisid vabalt linnakodanikud ja kus ka meile korraldati kokkusaamisi meestuttavatega *). See oli kodune. Nüüd olid aga kõik vanglahooned suure kõrge lattaiaiga piiratud.

Seekord paigutati mind kohe haigemajja naisjaoskonda, ja ei saadetud enam taplasse, mis kubises lutikaist.

Naisvalvuri nägu oli tuttav. Ta mind enam ei mäletanud. Alles kui olin kirjeldanud oma tolleaegseid kaaspagulasi, tulin talle meelde.

„Kus olete teie nii kaua viibinud? Kõik teised on juba mitmekordsel tagasisõidul minu juures „kor-teris“ olnud.“

*) Mälestused I.

„Teil ei ole halb korter. Palun võtta kõik minu riided ja neid kuumuses kõrvetada, sest olen kaua aega pidanud igasuguste pisielukate läheduses elama. Samuti võimaldada mulle enesele vett pesemiseks ja haigemaja pesu ning rõivaid.“

Viimaks võisin asuda puhtalt oma uude ajutisse korterisse ja veel üksinda kambrisse — haigepalat nr. 6. Ainult trellid suure avara akna taga tuletasid kaudselt vanglat meelde. Midagi muud ei tuletanud seda meelde. Uks jäi lukustamata, vähemalt päeval, ja öösi ei tulnud see meeldegi, oli koguni rahulisem, et oli lukustatud. Nagu oleksin puhanud kuski haigemajas.

Varsti ilmus minu tuppa ainus tolle maja naispolitiklane. Kohkusin veidi alguses — nii inetu oli ta. „Sinine sukk“ — mõtlesin endamisi. Põetud pea, prill nina peal, kuremarjavärvi nina ja põsed, lühikene kuub seljas, ja ise kooliõpetaja. Nüüd, 1927. aastal, oleks ta oma poisipeaga ja lühikese kuuega moodne ning ehtne olnud. Aga siis, 1910. a. varakevadel, oli ta liig kaugele oma ajale ette jõudnud ja seepärast kohutas.

See „sinine sukk“ oli ise meeldiv inimene ja selletõttu ei pannud enam tähelegi tema kohutavat välimust, kuid ta saadeti varsti Jekaterinburi kohutusse, ja oli mul seltsiks ainult esimestel päevadel, mil jõime koos teed, sõime lõunat ja jalutasime. Siis jäin ainsaks politiklaseks Tjümeni vangla haigemajja, kus tuli mul kuu aega istuda ja ärasaatmist oodata. Eelmisel korral tuli ainult nädal aega seal veeta. Ka meesvanglas ei olnud tuttavaid, ja seal oli sama vähe politiklasi.

Vaikne oli see elu seal, nagu kuski rahulises maakohas. Hommikul kell kuus käänati uks lukust lahti ja siis võisin terve päev aias jalutada. Kitsendusi ei tehtud. Oli võrdlemisi avar rohtaed kõrge lattaiaiga piiratud, kus võis viibida. Teinepool lattaeda oli meeshaigemaja, aga kõnelda selle lattaia augukese kaudu ei olnud lubatud — ärkas tukkuv

väravavaht suure võtmega ja tegi märkuse, kui keegi juhtus keelust üle astuma.

Oli kodune ja „vaba“ seal olla, ainult võitlesin ajaga. Mõtlesin kõiksugu asju välja selle lühendamiseks, aga päev ei jõudnud lõpule. Olid säärased tingimused; ei olnud raamatukogu, mõned vanad, kümnete aastate eest ilmunud ajakirjad olid juba mitmeti loetud; Heine väike luuletuskogu, mis oli kaasas, oli juba pähe õpitud, ka väike inglise keele sõnastik üksi ei suutnud rahuldada. Oleksin võinud kirjutada, kuid polnud raha paberi ja sule ostmiseks; samuti polnud võimalik käsitööks materjali osta.

Kuidas veetsin oma pika aja? Kell seitse tõusin üles, pesin ja koristasin kambri, jõin teed haigemaja valge leivaga, mis oli enamasti hapu. Suhkruga pidin kokkuhoidlik olema, sest sain haigemaja annusena ainult kaks tükki päevas, tuli kõrval juua. Jalutasin aias. Alguses oli lattaia veeres veel määrdinud lund, vaatlesin, kuidas see päev-päevalt vähenes ja otsisin esimesi rohuliblesid, mis musta maa seest edevalt pea välja pistnud. Vaatlesin varblaste juturikkaid „vaidlusi“, harakate kakelusi üleval aknasimpsil, kuidas teinekord tuttupidi alla seina ja simpsi vahele kukkusid; kuidas räästapaarid puudeoksil nokki taeva poole hoides rõõmsasti vadistasid, kuidas tuid — need vagaks arvatud linnud kaklesid, ilusad kaelused pahupidi pöördud üksteist rebisid, alati vaikselt kudrutades. Pingil istudes vaatlesin putukaid, ussikesi, mardikaid. Nüüd oli aega ka neile loomakestele tähelepanu pöörata, milleks polnud väljas toidumuretsemise ja politika rassimises mahti. Jälle sorisin toas ajakirju, parandasin oma paar pesu ja riidehilpu, uuesti aias jalutades vaatlesin loomakesi oma ümber.

Ka huvitas väravakell, sest ootasin midagi välisilmast endale — kirja või edasisõidu teadet. Oli kevadine vetemineku-aeg ja seepärast polnud suurt lootust edasisõiduks kohale. Ka polnud mul veel

teada asumiskohta, sest see oli kubernereri määrata ja koha peal ispravniku otsustada.

Haigemajas elasid ka vangivalvurid. Vanem naisvalvur, lesk, elas oma kena tütreaga — gümnaasiumi kuuenda klassi õpilasega, kes oskas juba hästi oma seisukorda hinnata, tapelda, põrutada jalgu, kui vangid-haigeteteenijad teda küllalt kiiresti ei teeninud. Ta oli meelituste ja kiitustega ära hellitatud. Oskas hästi vaalimise ja edvistamise kunsti. Ema jumaldas tütart, valmistas teda kõrgema ametniku, nagu vanglaülema abi prouaks, et pääseda välja lihtsast vanglavahi seisusest.

Tütar arendas end tulevase seisuse vastu lugedes Verbitskaja „Kljutõi stšastja“, mis oli tol ajal Venemaal kõige loetavam raamat, eriti kooliplikade seas, mis arendas „maitset ja igatsust“ erandlike romantiliste elamuste, võluvate romaanikangelaste ning peene juhtumusriikka elu järele. Nüüd suudavad kinod palju paremate tagajärgedega teha säärast „arendamistööd“.

Vangid-kriminalistid, kes viibisid haigemajas, olid ikka tõsiselt haiged; neid hoidsid ja teenisid ka vangid. Haiged kandsid roosajoonelisi rõivaid, hoidjad harilikke sinijoonelisi.

Haigetest mäletan üht pimedat, üht langetõbist, külmavõitnud jalgadega Dunjat, poola naist oma poolpimeda pojaga ja teist naist oma vallatuma tütreaga, kes luusis ümber tühjades palatites, et sealt midagi salaja võtta.

„Pime“ oli nähtavasti tüdinenud kerjamisest ja seepärast kindlustanud enesele kauemaks kroonu leiva; salanud oma õige nime ära ja mõistetud kolmeks aastaks vangi hulkumise pärast. Aasta pärast aga ilmutas oma pärisnime: vangielu läks vist igavaks, nüüd ootas, et teda ennemalt vabastataks.

Langetõbine noor tüdruk töötas kõige pühade nimel, et kui ta mõistetakse vabaks, tahab oma elu parandada: ei enam juua, ei varastada ega armukese

juures elada, tahab ainult vanaema heaks töötada ja teda toetada.

Külmavõetud jalgadega Dunjaga jalutasin ja kõnelesin kõige sagedamini. Ta oli huvitav naine. Seltskonna seisuse järele oli ta asumaale mõistetud endise mõisniku soost poolaka lesk. Vangla seisuse järele oli ta varas-aristokraat. Ta oli mõistlik, tõsine, õiglane inimene. Ta varastas ainult jõukaid, ning alla 300 rublat ei hakanud end määrima.

Oma jalad oli ta üle müüri põgenemisel ära külmetanud. See olnud viimasel talvel — tavalisel külmal Siberi talveööl, kui põgenenud väikestes suvekingades üle vangla müüri ja veetnud kaks ööd metsas. Vagunis edasi sõites olnud jalad paistetanud kui puupakud. Vist Omski või Tomski linna haigemajast võetud uuesti vang, sest kaasseltsiline, kes samuti tahtnud üle müüri ronida ja ei jaksanud, annud Dunja kadedusest võimude kätte. Vanglasse tagasi toodud istunud Dunja mõnda aega kartseris põgenemise karistuseks. Suurimat karistust ootas kohtus, kaks kuni kolm aastat vangistust.

Dunja jutustas mulle palju huvitavat „suurvaraste“ elust ja nende juhtumustest. Mõnes juhtumuses oli rohkem romantikat kui Schilleri „Röövlites“. Suures Siberis oli palju võimalusi. Oli asunud üks niisugune suurvaraste, õigemini röövlite salk kuhugi, vist Tomski ümbrusse mäekoopasse, mis olnud küllalt suur ja avar salga korteriks; sisustanud selle mugavalt, kaunistanud kalliste vaipadega, seadnud koguni sisse elektrivalguse. See olnud ainult meeste salk ning neil puudunud naine — perenaine. Ühel päeval sattunud nende asunduse piiridesse noor tütarlaps marju korjama, nad püüdnud ta kinni, sidunud silmad, röövinud ta oma elamu perenaiseks. Salgapäälilikule meeldinud ta ning võtnud ta endale naiseks, samuti hakanud naine armastama päälikut ja oli neile seetõttu ustavaks perenaiseks. Ainult ta ei tohtinud teada väljakäiku ega katsetki teha selle teadmiseks, et mitte oma elu kao-

tada. Nõnda elanud ta seal kolm aastat päevavalgust nägemata, muidu külluses ja rahul oma käskijaga. Aga siis — jäänud salk äkisti kadunuks. Juba mitu päeva. Ta oodanud umbes nädal aega või rohkem ja hakanud siis ise väljakäiku otsima hirmus oma mehe saatuse pärast. Pika otsimise järele leidnud viimaks väljakäigu, aga õhust ja päevavalgusest harjumata kaotanud meelemärkuse. Toibudes tunnud, et ta minetanud kõrvakuulmise ja silmanägemise, aga kuidagi siiski instinktist aetud leidnud tee külasse, ja sealt toodud haigemajja, kus lamanud Dunjaga koos ühes palatis. Millised suhted olid Dunjal selle röövlisalga, ei saanud ma muidugi teada.

Ta tutvustas mulle varga keelt ja laskis mul oma armastusekirjad kirjutada. Ta oskas ka ise kirjutada, kuid ainult trükitähtedega, oli ise õppinud. Tema armastatu oli „haritlane“ — politiklane-kindlusevang. Ja ei olnud see sugugi mingisugune kerge-meelne „keerutuse“ kirjavahetus. Suhted olid olnud palju sügavamad, sest ta nimetas teda oma vabaabielu meheks. Selle mehe kirjutustes aga oli märgata toonis, et Dunja ei olnud tema vääriline, seisis temast madalamal. See haavas ja alandas Dunjat ja oma vastustes ei jätnud seda mainimata, tegi seda väga osavalt, rahuliselt, aga siiski küllalt sapiselt.

See kirjakerjutaja amet oli mul ka siin osaks langenud. Oli vahelduseks, pikkade päevade lühenduseks. Paks Siberi eit, kes istus salaviinamüümise eest, laskis pühadeks oma perele kirjutada järgmise kirja, mis oli ta esimene kiri elus:

„Minu alandlikum tervitus tütardele Marja Ivanovnale ja Sofja Ivanovnale, minu alandlikum tervitus vendadele Ivan Vassiljevitšile ja Semjon Vassiljevitšile, minu alandlikum tervitus õdedele Antonina Petrovnale, Matrena Petrovnale ja Katariina Petrovnale, minu alandlikum tervitus naabritele Mihhail Matvejevitšile, Olga Pavlovnale jne.“ Kaks lehe-

külge täis nimesid ja lõpuks „teie alandlik teener“ ja oma nimi.

„Kas teil siis muud midagi ei ole kirjutada?“ küsisin.

„Mis siis veel? Olen, Jumal tänatud, elus ja terve.“

Oli seal haigemajas haigehoidja vang vana-piiga. Küsisin, miks ka tema kellelegi ei kirjuta.

„Olen ainuüksi maailmas. Kellele ma kirjutan? Ega ma muidu vangis ei istuks.“

Nelja aasta eest minu sealviibimisel oli see vana-piiga ka haigehoidjaks. Kurjad keeled teadsid kõ-nelda, et ta olnud vaheajal vabaduses, aga ta varas-tanud kiiresti midagi, et uuesti vangi sattuda, sest tal polnud ühtki hinge, keda omaks kutsuda ja vangla oli talle ainumaks koduks.

Dunja leidis selle täiesti loomuliku olevat:

„Me oleme „ausast seltskonnast“ välja heidetud; kui me ka pääseme siit müüride tagant, ei võta „aus seltskond“ meid enam oma hulka ja nõnda oleme meie, „hallid“, sunnitud otsima oma seltskonda.“

Lihavõtte pühad olid ukse ees, aga mul ei olnud ikka veel kopikatki raha kontoris. See oli kurb.

Teised vangid olid oma kodulinnas ja neile kõ-listati sageli kella, annetati pühadeks paremaid ehk koguni häid asju. Naisvalvurid ning nende tütre-d jooksid, toimetasid, askeldasid, kandsid kooke, „ku-litše“ ja „pashasid“, tulid poest igasuguste pakkide ja kottidega. Värvitud munad välkusid siin ja seal. Mul polnud midagi askeldada ja minu aeg venis veel pikemalt.

Kiriku kaunistuseks oli paberlilli vaja; neid ei osanud aga keegi valmistada. Ma lõpuks avaldasin, et oskan. Mul oli siis ka vähemalt tööd pühade val-mistuseks. Need lilled olid määratud vangidele ki-riku kaunistuseks, et nad hetkeks unustaksid oma halli elu; õigemini, seda veel teravamalt tunneksid. „Kas need lilled ei sünnita neile lihtsalt valu?“ Juba pahandasin, et olin võtnud neid teha teistele valuks.

Pühade laupäeva öösi olin kirikus, seisin ühes teiste naisvangidega seina ääres vanema naisvalvuri hoole all ja küünal oli käes. Kesk kirikut seisis vanglaülem oma perekonnaga ja lõi hoolsasti risti ette. Naisvalvurite tütreid olid oma juuksed helesiniste siidlintidega kaunistanud. Aga eraldatud trellitatud ruumis seisis „hallid“, ja kui keegi neist juhtus end liigutama, kostis raudade kõlin läbi kiriku nagu „Kristuse tõusmiselaulule“ kaasmänguks. Üleval kooril seisis mehed-politiklased. Mitukümme korda korrati, et Kristus oli tõusnud. Kas oli neid, kes seda tõusmist oleksid tõeliselt tunnud? Jäi endiselt halliks nende elu. Tagasi puuridesse saatsid meid püssitükid tõrvikute valgustusel. See oli see reaalne „Kristuse tõusmine“.

Iga vang sai viis värvitud muna ja ühe valge lihavõtte-leiva; sest seal linnas olid munad odavad. Esimesel pühal käis vanglaülem oma abilistega vangidele õnne soovimas; neil olid pidumundrid seljas ja pühade ilmed näos. Oli ehk Kristus natuke ka vangidele tõusnud.

Taevas oli sinine, päike kuldne ja soe. Rohulibled olid kõik oma pead juba maa seest välja pistnud. Varblaste sirin tundus lõbusa pühade kõnena, harakad ei riielnud enam ja tuid kudrutasid leplikult, lasksid oma pühadetoitudega täidetud pugud päikese käes särada.

Minu päev oli pikk, pikem kui kõik teised päevad. Kõik raamatud olid loetud, tööd tehtud ja jutud aetud.

Olin viibinud Tjümeni vangla haigemajas kuu ja kolm päeva kõlistati väravas. Hõigati mind ja mulle teatati, et valmistugu kahe tunni pärast tappi minna.

„Kuhu saadetakse mind?”

„Taara kreisi.“

„Taara kreisi? Tähendab Omski kaudu, istuda seal linna vanglas ja siis veel kuu aega jalatapiga?”

See polnud lohutav teade.

Tjumenist Omskisse.

Ilm oli ilus, rõõmus ja soe. Oli maikuu seitsmes päev, kui jälle tuttavat teed tammusin paksus tolmuilves jaama.

Naljakas oli see meie seltskond: kümme täiskasvanud hinge ja üksteist last — kokku kakskümmend üks hinge. Kүүiturid olid hädas lugemisega, sest neid tillukesti hingi ei näinud sageli kaltsude seast.

Nüüd oli enamus politiklasi, ehk vähemalt nende „isekäijaid“ naised ja lapsed. Kaks meest saadeti Turuhani soodesse, ühel oli ainult noor naine kaasas „isekäijana“, teisel aga naine ja kaks last ka vabatahtlikud kaasasõitjad. Viimase tütar oli üheksa-aastane vilunud elutark tütarlaps, kel oli juba suur minevik — kõik vanglad ning tapikorrad hästi tuntud. Ta oli juba isaga Arhangelskis käinud, kui isa sinna oli saadetud, oli sõitnud Põhja-Düüna jõel, olnud Mandžuurias, näinud Baikali järve, Altai mägesid ja Amuuri jõge. Tal olid elavad tumedad silmad ja kõneles Siberi murrakut. Nüüd saadeti isa Turuhani. Poeg oli veel väike nelja-aastane punaste ümmarguste põskedega noormees, kes oli oma eluga täiesti rahul ja keda isa kutsus „buržuiks“.

Kolmas „isekäija“ naine viie lapsega oli mehest maha jäänud. Sõitis ka Turuhanni. Pidi üksi suurt pampu seljas kandma; kellelgi polnud võimalik teda aidata, sest igapähele olid omad pambud ja kaks korda vagunist sisse ja välja käia polnud lubatud.

Jekaterinburis tuli ümber istuda, paigutati vagunisse, kus olid Siberisse sõitjad. Lootsin Veerat tabada kolmat korda, aga ei olnud õnneks.

Uusi seltsilisi vaadeldes, halle kogusid lähemalt silmitsedes, jäin ühte nurka peatuma.

Rõdul lamas heasüdamlike rippuvate vurrudega haritud ilmega mees raudades jalust ja käsist.

Mind nähes erariides, küsis:

„Kes te olete? Kust tulete? Millisel süül saadetakse Siberisse?“

„See on ju ülekuulamine. Sedasama võin ka teilt küsida.“

„Küsi peale,“ naeris heasüdamlikult. „Vastan meeeldi.“

Ta ronis raudade kõlinal rõdult alla, istus pingile ja tutvustas ka oma naabrit.

Ta oli teise Riigivolikogu sotsiaaldemokraatide fraktsiooni liige Seroff, oli peale Riigivolikogu laialisaatmist oleva riigikorra kukutamise eest vastutusele võetud ühes teiste fraktsiooni liikmetega, oli viieks aastaks sunnitööle mõistetud ja saadeti nüüd käsist-jalust raudades Siberisse „vabakomandosse“ kuhugi taga Baikali.

Teine oli üliõpilane Leoniid Antonovitš Permist, kes oli sunnitöö karistuse aja juba ära istunud ja saadeti Siberisse asumaale.

Seroff oli heatujuline, naljamõistja, jutukas selt-siline, naeris sageli valjusti ja heasüdamlikult. Ta oli enamlane, aga see ei olnud enam tol ajal otsekohe terava vahekorra tekitamise põhjuseks, sest partei tegevus oli ise juba soikumas ja puudus tegevuse elav võistlus. Samuti ei olnud ma ise kunagi olnud määratsev vähemlane ja sõbrustasin meelsasti „pahempoolsetega“, kel oli rohkem temperamenti, hoogu, julgust.

Tähelepanu väärised veel mõned teised kaasõitjad.

Erariides mees, endine raudteametnik, oli kümne aasta eest asumaalt põgenenud ja küüditati nüüd selle süü pärast Irkutski kohtusse. Mis süü pärast ta üldse oli asumaale mõistetud, sellest vaikis

ta. Ta jutustas meile palju endiste Siberi hulkurite „brodjäägide“ elust.

Nad olid mõistetud kõigi õiguste kaotamisega Siberisse sunnitööle, asumisele, põgenesid ja „hulkusid“. Nüüd aga määrati hulkumise eest ränk karistus — neli aastat sunnitööd. Vanasti olnud nad vanglains kõige suuremad „ärimehed“.

Suurimaks sissetuleku allikaks olnud neile „öö-nõu“ tollimaks, mis nõutud jõukatelt talupoegadelt, kes juhtumisi vanglasse sattunud. See olnud kättemaksusumma kõigile talupoegadele, kes tarvitasid omakohut hobusevaraste ehk ka teiste varaste tabamisel. See omakohus olnud sedavõrt vali, et nende küüsi sattunud vargad vaevalt pääsnud hingega. Selle eest nõõritud vanglasse juhtunud talupoeg paljaks; temalt nõutud tema varandusliku seisukorra järele otsustades teatud rahasumma, mille eest viidud tema „öö-nõu“ välja. Ei olnud talupoeg sellega nõõs, näidanud hulkurid varsti tegelikult, mis tähendas vangide nõõdmisele vastu panna.

Ka oli seal vagunis veel teine „vanade pattude“ kannataja — hallunud mustlane, kes 17 aasta eest kuski Siberis hobuse varastanud, mille ta ise juba unustanud. Nüüd küüditi ta selle kuritõõ eest koh-tusse ja võeti vastutusele.

Mäekünkad jäid madalamaks, Siberi määratu tasandik lähenes. Ka lähenes Tšeljabinski linn. Me kärtsime paha muudatust, sest seal vahetusid küüturid. Säärasel korral võõis kergesti jälle nõõdalaks ajaks linna vanglasse „puhkusele“ pääseda. Permi küüturid aga rahustasid meid, et Tšeljabinski omad võõtvat meid vastu teises vagunis.

Päike oli juba looja minemas, kui me roheliselt tasandikult nägime Tšeljabinski linna. Nagu määratu suur kirju loomakari olid linna majad tasandikule laiali pillatud. Meid huvitas aga ka linna vanglahoone. Seal seisis ta just raudtee veeres, suur uus teliskivi hoone paljude korstnatega. Harilik sõõtja oleks selle vabrikuks arvanud. Selle maja sisemu-

sega olime juba kuulujuttude järele tuttavad: puh-tus eeskujulik, valgus eeskujulik, kard eeskujulik, kõige uuemate vanglanõuete järele sisse seatud, kuid kurjeimale vaenlasele ei oleks soovinud sinna sat-tuda. Oli üks õudsemaist, olid tarvitusel vitsad ja muud taltsutamiseabinõud.

Me õnneks möödusime sellest. Olime vaid öö-binud oma vaguniga jaama läheduses. Järgmisel hommikul pühapäeval veeresime edasi rohelist laia tasandikku mööda, kus kerkisid vaid üksikud kidu-rad kaasikud ja nende vahelt madalad „valged“ jär-vekesed, nagu piim lausiktaldrikul. Harva oli mõni küla sinna tänna visatud ja harva sõi kirju looma-kari värsket rohtu ehk lamas mäletsedes päikesepais-tel.

Pühapäeva tõttu oli jaamades palju rahvast, — väga kirevat vene rahvast oma rahvariietes. Kireva-mad olid ehk veel mehed oma erepunastes, rukkilille-sinistes ja teistes kirjatud särkides üle pükste. Kõik rahvas seisis, vahtis rongi ning lõksutas seedripähk-laid.

Me kolmekesi olime jälle oma nurga moodus-tanud — Seroff, üliõpilane ja mina ning meie jutt kestis lõbusasti edasi, nagu oli alanud esimesel tut-vunemise hetkel. Palju jutte oli juba räägitud, aga nii pea ei olnud neil veel lõppu näha. Ka tuli mul neid põhjalikult tutvustada oma rahvaga, sest neil ei olnud eestlastest peaaegu aimugi: koolipink oli juba kaugele nihkunud ja maadeteadusest saadud hõredad teadmised unustatud. Ka hiljemini oli vähe eestlaste üle neile trükiveergudelt silma puutunud.

Oli siiski midagi mis meie ilusat meeoleolu vägisi kippus tumestama. Need olid käeraud. Jalgrauda-dega olime kõik juba ammu harjunud, aga käeraud segasid ja tuletasid teravalt meelde meie reaalsust. Kui üliõpilane oma jutustamise tuhinas tõstis käe, et mõjurikkamalt väljenduda, langes see abitult ta-gasi ja lühike külm kõlin hõljus paksus õhus.

Nad olid Permi vanglast viidud käeraudades vangunisse, seal vabastatud käed, Tšeljabinski küüturid aga panid nende käed uuesti raudu. Ei aidanud mingid protestid — olevat niisugune seadus. Mujalt tulnud vangid olid vabad, ainult Permi omad kannatasid. Oli nende seas ka pikk prantsuse habemega „härä“, mingi kelm aferist, keda saadeti kodulinna vabadusse — ja käed peeti raudades. Ei aidanud mingid seletused selle küüturite „seaduse“ mõttetusest ja naeruväärsusest. Asumaalt põgenenud raudteemetnik ja seesama kelm rahustasid endid peagi, sest neil olid vanamoodi käeraud, küllalt avarad, et salaja üht kätt vabastada. Üliõpilasel oli aga lai käsi ja raud olid kitsamad, seepärast ei õnnestunud tal säärane kelmistükk.

Oli teisipäeva hommik. Kell võis kümme olla. Meile kella ei lubatud pidada ja olime õnnelikud ilma aja määra teadmata. Üliõpilane soovitas meile mängu, et sõnade rohkust proovida. Ilmus vanem küütur ja küsis:

„Kas te sõidate Omskisse?“

„Sõidan.“

„Olge valmis, 25 versta on jäänud Omskini.“

Meie teada pidin alles õhtul sinna jõudma.

Jutt katkes. Ma asusin kohe oma kompsukest kohendama. Seroff ja üliõpilane olid hoopis vaikselt jäänud.

Omski majad paistsid juba. Silmad niiskusid, aga vang ei tahtnud sentimentaalseks minna. Ütle sin kiiresti „head tervist“. Üliõpilase käeraud kõlisesid, ta lõi oma pea ülema aseme laua külge ära.

„Kirjutage!“ — hüüdsid mulle järele.

Omskis.

Jaamas istusin veovoorimehe vankrile. Minu kõrval istus naine, nägu hõredasse pearätti mässitud. Ta sosistas:

„Jumal, kui häbi on mul! Ja mis peaksid nad vahtima — need inimesed.“

Ta oli olnud teises vagunis, sest Siberi rongidel oli sagedasti kolm kuni neli tapivagunit.

Minu kaaslane peidetud näoga ei suutnud küllalt häbeneda, et teda veeti tapiga mõõkade vahel veovankril. Ning tee oli pikk raudteejaamast vanglani. Jaam oli linnast eemal ja vangla teises linnaservas. Ta olevat Omski linnas tuttav ja lugupeetud ning nüüd küüditavat teda tapiga läbi linna.

Ta teeninud halastajaõena Jaapani sõjas, olnud Jaapanis vangis, nüüd teeninud sanitaarvagusis väljarändajate arstiabiandmise punktis velskerina. Sanitaarvagun saadetud paar päeva tagasi teise linna Uurali lähedale; arst jäänud tema passiga Omskisse veel mõneks päevaks. Seal teises linnas võtnud ta korteri, kuhu aga öösi ilmunud politsei salaviinakauplejat kimbutama, leidnud tema ilma passita ja saatnud tapiga Omskisse tagasi. Seal linnas tunnistatud sanitaarvagusis teda oma velskeriks ja politseijaoskonna pristav tunnud teda isiklikult — ei usaldatud teda siiski ilma passita, sest teda ei olnud paberil olemas.

Omski linn asub Irtõiši kaldal, oli künkale — kõrgemale ümbritsevast lagendikust paigutatud, selle tõttu oli linna ümbruse vaatepiir haruldaselt avar ja linn ise kaugele näha.

Omski vangla oli nagu kõik teised vanglad — valge lubjatud kivihoone trellakendegaa. Kõrge, igav, üksluine hoone. Seest veelgi igavam ja üksluisem. Mingisugune ahastusetunne haaras sealt sisse astudes: „Ja siin sees võivad inimesed kaks kuni kolm aastat elada.“

Asjade sorimise järele saadeti mind ühes velkeri-preiliga mingisugusesse kamber-taplasse. Velskeri-preili, endine halastajaõde, kutsuti varsti jälle tagasi. Minu arvates vabakssaamisele.

Samuti jube oli tapla suure lavaga, kus olid ainult ühe kutse naised — prostituudid. Nad tarvitasid ohtralt oma „murrakut“, oma stiili ja nende kõned keerlesid ka nende kutse ümber. Olin nendega ka enne kokku puutunud, kuid siis ei olnud nad täiesti omaette, ei tunnud endid nii vabadena. Ka mina eksitasin neid, aga omavahel lobisedes unustasid minu juuresoleku.

Minu vastu olid haruldaselt viisakad ja lahked, jooksid ja tegid kõik minu eest.

„Vabandage, preili, kui me ei oska teie juures küllalt viisakad olla, kui libisevad harilikud söim sõnad ja muud roppused üle huulte. Oleme sellesse porri sedavõrt vajanud, et ei oska enam korralikku inimest kohelda. Me teame, et te olete rahva eest kannatanud, et te — politiklased — olete ka meie eest kostnud. Me oskame seda hinnata, olgugi et oleme tõugatud seltskonnast välja.“

Ei olnud lohutav see pilt seal taplas. Poolpime tuba, lai räpane lava, väike räpane aken, sassis naised üksteise peade kallal sorimas ja ise ropult soogutamas. Teevesi oli nagu mudarennist toodud räpastes nõudes, mida oli võimatu lahtiste silmadega juua. Naisvalvur oma kõrgemat seisust hinnates arvas enesele alandavaks vangidega kõnelda loomuliku häälega, ja seepärast aina räuskas.

Viibisin seal poolteist päeva, ning seegi aeg tundus igavikuna tolles roppuse mülkas. Käisin kord jalutamaski oma puuri kaaselanikkudega. Jalutus-

kord oli eeskujulik — paariviisi, kolm sammu vahet. Kes tõstis kord silmad meeste akendele, heideti kohe kartserisse. Sisendati moraali.

Halastajaõde toodi teisel päeval suure nutuga tagasi. Tema arst sõitnud vaheajal juba Omskist välja tema passiga. Kohalik politseipristav teda tundes pakkunud talle ajutise tunnistuse linnani, kus peatas sanitaarvagon, kuid ta olnud nõnda murtud, et ei ole aru saanud, millisele paberile ta olla pidanud kirjutama ja ei ole seda vastu võtnud. Alles pärast aimanud ta, mis ta teinud. Nüüd saadeti ta juba tapiga Jekaterinburisse, kus seisis hingekirjas.

Ta kartis, et ta ei olnud enam täie mõistuse juures. Mulle näis see ka nõnda. Jaapani vangis läinud tal kord juba meeled segi, aga Venemaal kosunud uuesti. Nüüd kartis üksildust ja hoidis minust kramplikult kinni. Nutul ja oigamistel ei olnud lõppu. Püüdsin teda lohutada, et vangis istub palju inimesi ja ei kaota oma mõistust ja ka eluaegsed sunnitöölised oskavad naerda. Te ei istu ju varguse pärast.

„Teil on ainult mõni päev tapis viibida ja olete jällegi vaba. Kes siis heidab meelt selle tühise asja pärast?“

See rahustas teda veidi ja siis tõttas kambrikaaslaste juurde neid noomima nende kõlvatu elu pärast. Kuid sealt sadas tema kaela sihuke sõimu ja roppuse valing, et ta kiires korras põgenes nende juurest.

„Te olete sõjas halastajaõde olnud. Kas me ei tea, millised on olnud sõjas halastajaõed, ning sa tuled meid noomima. Me oleme endid müünud ausalt raha eest, aga te, halastajaõed, olite ohvitseride libud.“

Siis tuli jälle minu juurde kaebama.

„Ei seda, mis ma praegu kannatan, ei ole ma sõjas ega ka Jaapani vangis tunnud. Nii kaua olen ustavalt isamaa kasuks töötanud, saan kroonu paju-

kit, mul on ustava teenistuse aumärk. Olen kuberneri-
ga isiklikult tuttav ja nad saadavad mind vangitapiga.“

„Te ei võtnud ju ise pakutud ajutist passi vastu.“

„Minu meeled olid segi, ma ei teadnud, mis tegin.“

Jalg tapp.

Jalg tapi vangide arv võis ulatuda ainult 25 hingeni. Oli neid rohkem kogunud, tuli „uutel“ hiljemini küüditud vangidel oodata järke, teinekord mitu nädalat ehk koguni terve kuu.

Tol korral oli mul õnne — pääsesin esimesse tappi — neid oli ju ainult ükskord nädalas. Algas mulle uus hoopis tundmata „lõbu“.

Hommik oli ilus, kevadine, oli lahke ja rõõmus, ei pilvekübetki taevavõlvil.

Vangla värava ees seisis suur kolmehobuse redelvanke ja teine ühehobuse „tarantass“*) ja küüturid püssidega, mitte enam paljaste mõõkadega. Haiged mehed küüditati vankril, selleks oli neil vaja arstitunnistust. Naistel ei olnud tarvis arstitunnistust, neil oli õigus ka ilma tunnistuseta vankril istuda. Tarantass oli just naiste jaoks.

Meid oli kuusteist vangi, neist kaks naist, ja üksteist küüturit püssidega. Mehed olid kõik lihtsad hallid peale ühe tasase noormehe politiklase. Need olid tavalised tapirändajad, hulkurid „pätid“, keda mitu korda juba kodukohta küüditud, kes aga jälle uuesti linna ilmunud. Naine minu kõrval oli 39 aastane prostituut — Jevdokia, kellele võis näo järele anda ainult 29 aastat. Ta oli joobnud peaga politseipristavit sõimanud, seepärast saadeti valda. Tal oli vallas 70-aastane mees, kellele teda noorena mehele pandud, kes teda peksnud ja kelle juurest joosnud ära.

*) Venelaste pikakerrega korrvancker, mis ei lähe ümber ja pääseb igast mudaaugust läbi.

Omski tänavail oli nüüd sama palju muda kui paari päeva eest tolmu. Rattad olid rummuni sees ja jalakäijail oli tegemist jalgu mudast välja hoovata. Jevdokia minu kõrval naeris valjusti tuttavaid mehi tänaval nähes, ja tema hääl tuli nagu roostetanud tõrre põhjast, joodiku kähisevast kurgust. Ta hõikas midagi, mis teisi pealtkuulajaid pani punastama ehk sundis toorelt naerma.

Sõdurite keeldustest ja ähvardustest ei hoolinud ta midagi, vastas neile samasugune toore naljaga.

Meie jalgtapitee oli 340 versta pikk, mis tuli 21 päeva jooksul läbi käia. Oli olemas veel teine, sada versta lühem maantee, Siberi keeles „trakt“, mis viis otse Taara linna, mille kaudu sõitis ka „post“. Meil, vangidel, aga polnud ruttu. 140 versta järele oli stepis Tobolski kubermangulinn Tjukalinsk, kus vahetusid küüturid. Sel teel olid ka sisse seatud teatud külades ööbimise taplad ning võisid Tjukalinski ja Taara vangid ühes saada küüditud, mis tuli odavam. Nelja aasta eest veetud vange laevaga, siis kui oli palju politiklasi. Aga keegi ülemustest rehkendanud, et jalgtapp tulevat odavam ja seepärast tuli loobuda laevasõidu lõbust.

Ees kõndisid jalakäijad vangid püssitikkude vahel, nende järele logisesid küütvankrid haiglaste vangidega ja naistega ning rongi taga kõndis küüturühma vanem püssitikuga.

Ees haljendas määratu stepp väikeste kaasikutega, seljataga virvendas kirju Omsk päikesepaistel. Lõokesed lõõritasid kevaderõõmsalt ja ahvatlesid kevadet kaasa elama. See tegi meelega nukraks.

Jevdokia minu kõrval lobises ja naeris toorelt. Vahel vabandas end minu ees:

„Vabandage, preili, aga oleme juba nõnda harjunud.“

Ta püüdis minu vastu viisakas ja lahke olla oma võimiste järele. Ei lubanud mul enese kompsu kanda ja vahete-vahel hillitas oma toorust.

Küüturvanem hoidis oma sõdureid vaos, keelas neile kui ka vangidele igasuguse sõimu ja ka muu tooruse väljendamise — minu pärast. Sõdurid ja vangid ise juba hoidusid minu läheduses sõimust ja kui libisesid kogemata harjumusest need tuntud vene sõimusõnad üle huulte — vabandasid. Jevdokial oli kõige raskem sellest hoiduda, olgugi et püüdis.

Üldse olid need Omski küüturid haruldaselt viisakad, koguni liigutavalt peenetundelised-taktilised, nii palju kui see oli võimalik nende seisukorras ja nois tingimustes. Vähemalt püüdsid seda olla ja see lepitas nii mõnegi halbusega jalgtapis.

Puutudes lähemalt kokku selle kihiga, keda meie „paremas seltskonnas“ põlatakse, kelle vastu ollakse toores ja hoolimata, olles veendunud, et „seal all“ ei ole üldse inimlikke tundeid, ei osata haavuda, enesest lugu pidada. Kuid siin all osati sageli olla palju peenetundelisem kui seltskonna „paremas kihis“ oma kõrkuses. Need eelmainitud prostituudid Omski vanglas olid liigutavad oma püüdmistes mitte riivata mind oma toorusega, tahtmises — teenida ja kasulikud olla. Siin oli nende arvates midagi paremat, mille jaoks ei olnud nende tunded veel pahtunud. Aga „teises seltskonnas“ ei olnud kedagi, kelle vastu oleks neil olnud usaldust: nad nägid igalpool kristlikku variseerlikkust püüdmises „päasta hukkunud hingi“. See oli haavav nende enesetundele. Ja nende umbusaldust polnud kerge võita. Sõimurahe sadu halastajaõe pihta oli selle tõenduseks.

Esimesel päeval tuli meil 20 versta matkata. Esimene tapla oli väljarändajate kasakate külas.

Liikusime pikkamisi. Liikusime mööda kirgiiside heinahunjasarnastest taludest, mille ümber mäletsesid kaamelid. Omski katused nihkusid vähehaaval kaugemale.

Nõnda oli mahti seda maastikku lähemalt tundma õppida. Kui meie rong puhkas teel, noppisin Siberi õisi. Omski lähedal oli neid ainult kaht seltsi: kol-lased karikakra sarnased lilled, kuid palju suure-

mad, ilusamad, lopsakamad, millised meie maal ei kasva; ja sinisilmad (meelespea-lilled), ka lopsakamad meie maa omadest. Stepp sinetas neist.

Kell 12 jõudsimme esimesse taplasse. See oli inetu, ropp, kasimata maja. Põrand ei olnud vist kunagi vett tunda saanud, ehk vast ainult jõulu- ja lihavõtte-pühadeks.

Need taplad olid harilikud taluhooned, kogukonnal selleks otstarbeks üüritud, 200 kuni 300 rubla aastas. Tapitalu peremees oli kohustatud hoolitsema maja puhtuse, soojuse ja valguse eest, ka muretsema tarvilikku majakraami: magamiselavad ning vene ahju veekeedu-potiga; sõduritele teemasina, kruusid, lusikad, taldrikud, samuti trellid akende ette ja lukud uste külge. Tapla oli nõutav kolmetoaline — meesvangidele, naisvangidele ja küütureile. Esimeses taplas aga paigutati mees- ja naisvangid ühte tuppa. Õieti mind üksi, sest Jevdokia jäi sõdurite juurde, kellele oli ka seda naistele määratud tuba vaja. Mul oli ka nõnda rahulisem, et vangid Jevdokiast sugugi ei huvitanud. Kui juhtuski mõni vangidest talle lähenema, ehk midagi „meelitavalt“ ütleva, siis näitas Jevdokia kohe vangidele väga mõjuvalt nende asendi: tal ei olevat säärase kaabakatega midagi ühist, olles sõdureist välja valitud. Tahtsin oma magamise nurka pesta, aga Jevdokia ei lasknud seda sündida. Ta olevat niisuguse tööga rohkem harjunud, — ja pesi minu eest nurga puhtaks.

Päeval lubasid sõdurid oma kaitse all mind ka õues istuda. Esimene tapitalu seisis külast eemal. Naised kandsid leivapätsi — valget ja haput Siberi leiba — kanamune ja piima savikruusides, „krinkades“, nagu nad nimetasid neid ümmargusi kitsakaelalisi kruuse, ja müüsid neid sõdureile kui ka vangidele.

Õhtul tegin oma aseme nurka maha, ehitasin voodilinast telgi ette ja püüdsin endale sisendada, et magasin „oma toas“ puhtal asemel.

Vaatlesin oma taplakaaslasi, neid halle vange. Need olid enamasti „pätid“ siberlased, kes juba mitu korda seda teed tapiga käinud, ja jälle uuesti oma valda saadetud. Oli nende seas ka Venemaa kogukondadest välja saadetud pahuraid külaelanikke, — kas vargust harrastajad ehk lihtsalt ulakad ja riiakad kaaselanikud — kaklejad ja tülinorijad.

Huvitavamad neist olid „pätid“. Neile anti Omski vanglas vangiriided, vangikuued selga, nõnda et nad tapi esimestel päevadel viisakalt olid rietatud. Oli keelatud seda vanglarõivast müüa. Aga juba esimeses taplas algas kauplemine, kui kaartimängus kaotati. Ostjad olid külaelanikud. Kütürid ei suutnud või ei viitsinud võidelda selle pahe vastu. Kui nad jõudsid kohale, olid mõnel vaevalt veel püksid jäänud jalga.

Esimene asi, kui jõudsimme uude taplasse, hakkasid võidu seina veeri otsima, roomates räpasel põrandal. Otsisid tubakat, lootsid, et eelmised mõne helbe maha pillanud. Oli mõni neist midagi leidnud, läksid kaklema paari kübeme tubaka pärast.

Olid õnnemängijad ja võisid teinekord terve öö kaarte mängida ja enese ihu paljaks mängida. Huvitav oli kuulda nende kõnesid sealjuures. Keegi ei olnud neist vaene vilets, vaid neil olid majad-lossid, uhked riided, sõitsid autodes ja esimese klassi raudteevaguneis; prassisid uhkeis restoranides ja pillasid raha. Samuti olid neil suured ärid, laiaulatuslikud ettevõtted. Tuhandest rublast vähem ei olnud nende jaoks üldse raha, mille pärast oleks maksnud end vaevata.

Väikeste asjade pärast ei hakanud muretama, nagu mõne kümnekopikalise päevaraha või vangirõivaste pärast. Neid võis maha mängida. Kahetseda jõuti siis, kui kõik oli juba maha mängitud.

Tapla uks oli lukus, ukse taga seisis sõdur püsiga vahil, akna taga teine sõdur, kes vahetasid iga kaks tundi ja lugesid enne vangid üle. Vabad sõdurid ajasid juttu, keetsid toitu ja laulsid. Omski

küüturvanem kaarte ei lubanud mängida. Laulsid kõige rohkem sõdurite laule, vahel sekka kostsid ka kurvad rahvalaulud. Oli nende seas maheda baritoniga väikevenelane, kes laulis sageli oma rahvalaule, millele teised ümisesid kaasa. Ta igatses väga oma kodumaad nagu üldse väikevenelased, kes armastavad oma kodumaad ja oskavad ka oma igatsust väljendada sõnus kui ka laulus. Ka teised sõdurid olid kõigist ilmakaartest sinna Siberi tühjale maale saadetud ja igapähe kodumaa oli tuhanded verstad eemal, kuhu igatsesid.

Teisel päeval jätkates teekonda oli stepp sama roheline, avar oma väikeste kaasikutega lagendiku kaunistuseks; ilm niisama soe ja leeb, tuuleta, taevast niisama sinine, lõokesed rõõmust lõõritamas ja kuldkannid ning sinisilmad silmi hellastamas.

Järgmise taplani oli ainult 15 versta. Siis oli „päevimine“, tähendab terveks päevaks kohalejäämine. See teade pakkus vähe rõõmustavat.

Kasakate külast küüditi meid kolme lihtsa Siberi vankriga — üks kahe ja teised ühe hobusega. Neli hobust oli nõudmiselehel. Igast taplast sõites pidi semstvo või selleks kaubeldud talunik andma nõutavad küüthobused, millest „kroonu“ maksis 500—600 rubla aastas.

Sõitsime lihtsal Siberi vankril, oli vähem mugav kui „tarantassis“, selles Siberi härrasvankris, milles sõitis ka ispravnik ise — Siberi tähtsam härra. See sõiduriist oli just Venemaa teede jaoks sobiv, ei visanud härrasrahvast kraavi ega jätnud mudaauku. Ka võis selles sõiduriistas ajada Siberi hobustega, kes võisid kihutada kuni 30 verstani tunnis.

Lihtsad Siberi vankrid olid lausikud ja neis tuli sõita istudes vankri veerel, kõlgutades jalgu.

Järgmine tapiküla oli suur vene väljarändajate asunikude küla Irtõiši harul, või „vana Irtõiši“ kaldal. Eemalt paistis ka päris Irtõiši metsaga kaetud kaldaga. Sealst kostsid ka erutavad laeva-

viled. Sealt külast käänsime Irtõišist kõrvale, seni kui Taaras saime jälle teda näha.

See väljarändajate venelaste küla oli palju viletsam kui Siberi päriselanikkude omad.

Majad olid madalad, väikesed, õlgkatustega, ehitatud punutud kasevitsadest, saviga krohvitud, sest ehituspalkke ei saadud neist väikestest hõredaist kaaskuist stepis. Ka aiad olid kasevitsadest punutud.

Oli tavaline vene küla oma linnataolise tänavaga kesk küla, sagedate talumajadega mõlemal poolel. Meie tulekul ilmusid uudishimulised näod akendele, eriti naiste näod. Mõnest majast toodi leivapäts ja paar muna ja ulatati vangile risti ette lüües. Mõnelegi jätkus leiba selleks päevaks.

See tapla oli nägusam ja puhtam; põrandad olid värvitud ja seinad tapetitega kaetud. Ainult tuba, kuhu meid 16 hinge mahutati, oli väike ja varsti oli õhk pesemata ihude higist paks ja oli raske hingata. Ka ei suutnud avatud aknad värskust tuua, sest ilm oli vaikne ja palav.

Eriti palju toodi meile sellest külast toitu müüa — leiba ja mune ja piima. Siberis olid need ained odavad, aga viimase nelja aasta jooksul olid ka siin hinnad muutunud, sest „kultuur“ piimaühisuste näol oli suurematesse küladesse end pesitsetanud ja hindu tõstnud. Sel põhjusel ei olnud mõnes külas piima saadagi.

Oli peresid, kus säherdust uuendust omaks ei tunnustatud ja vanast naturaalmajapidamisest veel visalt kinni peeti. Ühe niisuguse perenaisega oli mul järgmine jutt:

„Teil, perenaine, on nii palju koort, rõõska ja haput piima müüa. Kas teie siis piima võivabrikusse ei müü?“ küsisin.

„Ei mina sinna müü. Mul on, Jumal tänatud, lehmad ja vasikad terved. Patt on sinna müüa.“

„Mispärast patt? Te müüte mulle ju ka piima.“

„Teile on teine asi. Te ei nõua mult mingit kirja, aga seal nõutakse kirja ja selles kirjas on ku-

rat. Sellega tulevad kõik õnnetused talusse — haiged lehmad ja haiged vasikad. Ma suudan ennast ja oma peret ka nõnda toita, mistarvis ma niisugust suurt pattu oma südamele lasun ja kuradit majja võtan.“

Ta lõi kiiresti risti ette.

Tuul oli kerge, kui neljandal päeval stepis edasi liikusime. Aga ka kerge Siberi tuul on kare.

Rändasime viimast päeva Omski küüturite saatel. Järgmises taplas võtsid meid Tjukalinski küüturid oma hoole alla. Vastamisi rändavate tappide kokkupuutumise ärahoidmiseks oli järgmises külas kaks taplat. Omski küüturid käänsid Tjukalinskist tulnud vangidega tagasi Omski, ning meie saatus uute küüturite võimuses oli tundmata.

Stepi kaasikud olid vähe tihedamaks ja sagedamaks muutunud, mis vaatepiiri veidi aendas. Kollaste lopsakate lillede kõrval olid ilmunud valged lopsakad õrnalõhnalised anemoonid. Kuski valendas järv ja valged luiged lendasid järve poole.

Kolmas tapiküla oli väiksem ja näis jõukamana. Majad olid päris korralikud ning sõdurid-küüturid ei leidnud piima ega leiba. Neil polnud vaja müüa. Taplate juures ei olnud ühtki naist näha, ei leivapätsi ega muu kaubaga.

Mitmes Siberi külas ei armastatud sõdureid, ja neile ei müüdnud midagi. Sõdurid ise sageli arutasid küsimust, miks Siberi elanikud neid ei sallinud.

„Nende pojad on ju ka sunnitud kroonut teenima.“

Siberi elanik ei sallinud ülemust, ja ei sallinud ka mingit mundrit, mis oleks meelde tuletanud seda ülemust. Ta ei küürutanud kellegi ees, sest stepid ja taigad olid lõpmatud, kus võis vabalt liikuda.

Ühes tapikülas olnud kord küüturite ja joobnud talunikkude vahel kakelus, koguni äge lahing, mille tagajärjel üks talunik surma saanud. Selles külas ei julgenud ükski sõdur talust sisse astuda, leiba ja

piima küsida. Sõdurid kui vangid olid sunnitud en-
did mujal varustama.

Viienda päeva hommikul oli meie üleandmine
Tjukalinski küüturitele.

Oli kahju lahkuda Omski sõdureist, olid olnud
lahked, viisakad, vastutulelikud, koguni südamlikud,
püüdnud vältida toorust ja inetust. Meie lahkumine
oli peaaegu liigutav.

Nad olid mures minu pärast mind üle andes, sest
oli igasuguseid kuuldusi Tjukalinski küüturite too-
rusest. Hiljuti veel olnud kohtuasi Omskis, kus üks
Tjukalinski küütur-vanemaist oli kaheks aastaks van-
giroodu mõistetud oma kaitsealuse naisvangi peks-
misest ja vägistamisest. Olnud koguni politikavang.
Mind üle andes ähvardasid ja noomisid neid „metsa-
lisi“ olla minuga viisakad. Kui midagi juhtub, ole-
vat nad, Omski küüturid, kohe valmis minu kasuks
ja nende kahjuks tunnistama.

Olin ise ka rahutu, kui silmasin nende vanemat,
kes näis mulle tõesti metsikuna oma musta lõunamaa
välimusega.

Oli õudne nendega edasi matkata. Lootsin ai-
nult Jevdokia peale, sest ta näis tundvat end nüüd
palju vabamana ja lahedamana, sest küüturvanem ise
oli talle tähelepanu pööranud, ja nüüd ei lasknud ta
enam lihtsõduritki enesega kõnelda, vangidest rääki-
mata. Ta pildus ohtralt oma solgirenni-sõnu ja tun-
dis enese „oma vees“.

Stepp tundus nüüd palju jubedamalt tühjana.
Ei küla ega inimest. Must tee vingerdas üksinda.
Harva, kui mõni talunik või koguni posti-tarantass
kihutas tuhatnelja kelladega sel teel. Lõokesed lõõ-
ritasid endiselt, kollased ja valged lilled õitsesid
edasi ja valged luiged lendasid jällegi järve suunas.
Oleksin ise ka tahtnud vankrilt maha karata ja ka
joosta sinna järve suunas ja pikutada kaasikus —
olla kaugel oma räpasest ümbrusest, mis näis eriti
ebakooskõlas puhta ja rõõmsa stepi rohelusega.

Sõdurid tatarlased jorutasid oma idamaalisi rahvusviise, kuhugi kaugete kandes kujutelmas. Istusin ise tummalt vankri serval ja kõlgutasin jalgu. Ees vankris istusid haiglased vangid niisama tummalt, koguni liikumata ja kangestunud. Teised tervemad kõndisid ees oma ühetaolist „vändatud“ käiku.

Ahastusega mõtlesin, et Jevdokiaga tuli veel neli päeva sõita.

Küütur-vanem kui ka sõdurid olid minu vastu eriliselt viisakad, olgugi sõnakehvad. Kuulsin neid omavahel kõnelevat:

„Ei tea, kes ta peaks olema? Kas mõni vürsttütär, et keelati ära koguni sõimamine tema juuresolekul.“

Kuski mujal pole kuulnud nii palju sõimu, kui just Siberis. Just seda ropemat otse võimatut venelaste sõimu. Nad tarvitavad seda „kolmeastmelist“ teinekord iga sõna vahel. Nagu meil kuradit. On meeles üks küütvoorimees ühe silmaga, mis oli vist kaklemisega välja löödud; see mees ületas kõiki oma sõimuohttrusega. Kui küütur-vanem keelas teda:

„Mis sa sõimad nii palju, kas sa ei märka, et sõidutad preilit?“

Voorimees jäi veidi mõtlema, vaatas oma ühesilmaga mulle kõõrdi otsa ja lausus.

„Kas ta — (sõim) — siis seda enne ei ole kuulnud?“

Ning jätkas sessamas stiilis.

Oli mul kõnelus tolle Tjukalinski metsiku küütur-vanemaga.

„Me pole sugugi niisugused metsalised, nagu nad, Omski küüturid, arvasid. Kas me siis ei taipa kohe, keda küüditame. Ka politiklasi on mitmesuguseid. Aga too naine, kelle pärast üks meie vanemaist vangi mõisteti oli lihtne lirva, ei mingisugune politiklane. See tüdruk hakkas vastu, vanem ägeduses lõi. Teil pole midagi karta, võite täiesti rahuliste meie kaitse all sõita. Ei puuduta teid keegi. Ma vastutan selle eest oma püssiga.“

Tapikülade vahed olid nüüd palju pikemad: 30—35 versta. Kuuendal päeval neljandast taplast välja sõites oli ilm siberi-jahe, taevast hall ja vihma sadas hooti. Vangid olid juba enamasti oma riided maha müünud ja tõttasid pooljoostes paljaid punaseid jalgu välgutades, et vaevalt küüturid jõudsid neile järele.

Seitsmes päev oli samasugune sadune, tuuline ja külm. Lähenesime Tjukalinski linnale. Seal vabanesin Jevdokia seltsist, kellel seda „oma temperamenti“ jätkus viimse päevani. Viimastes taplates oli olnud luupainajalisem, sest tuli Jevdokiaga ühes ruumis viibida, aga temaga ühes viibis ka küüturvanem. Lahutasin küll oma nurga voodilinaga, aga sellest oli vähe, et mitte midagi näha ega kuulda.

Jõudsime Tjukalinski, kus vangla — uus teliskivi hoone näis olevat linna kõige uhkem ehitis. Linnas oli kaks kirikut ja üks tänav. Linna kaunistajaks oli järv luikedega ja väike kaasik.

Õnneks oli tapikamber tühi ja mina üksi selle elanik. Võisin 36 tundi puhata üksinda. Tjukalinskist on seetõttu jäänud hea mälestus. Jevdokia saadeti kohe kreispolitseisse ja sealt vallatapiga kodukülla, kus ootas teda vana mees piitsaga; teda toetasid ka teised külas, seepärast püüdis ta teel elada oma lõbuks, oma vabal tahtmisel ilma müümata anduda sellele, kes meeldis.

Vanglas minu kambri kõrval elas ka naisvalvur kahe lapsega. Harilikult olid valvurite korterid ka vanglas trellidega ja müüridega lahutatud välisilmast ja nende huvid — rõõmud ja mured samuti suletud müüride taha.

Tjukalinski valvur oli lahke viisakas inimene. Vange hoida oli tal ainult üks kamber. Ja ka need naisvangid minu uksest mööda minnes ütlesid mulle igauks midagi lahket ja sõbralikku.

Peale „päevimist“ jätkasin teekonda. Üheksandal päeval vangidest oli jäänud vaid seitse hinge jälle. Küütüreid oli viis.

Tjukalinski linna kodanikud magasid veel, kui lahkusime sealt, kus elas ka viiskümmend politiklastmaapagulast. Veel eemalt paistis see stepi äraeksinud majadekogu — linn kahe kirikuga, ühe tänava, mille elanikkude ainumaks näilise ilma ühendajaks oli post, mis kihutas kaks korda nädalas tarantassiga sinna.

Tjukalinskist Taarani oli 200 versta, mille käimiseks oli 13 tapipäeva määratud.

Üheteistkümnendal päeval oli meil „päevimine“ suures külas, mille tapitalus elas pererahvas ise ja ka pererahva kanad. Minu ase oli paigutatud pingile, mille all oli kana-pesa. Meesvangidele oli üks kamber, mulle, pererahvale ja sõduritele teine — ühine tuba. Õhtul heitsid kõik lapsed põrandale kasukad külje all. Kui palju oli neid lapsi, kes neid mäletab, sest igas vene talus võis seda „puru“ rikkalikult leida. Perenaine oli kõhn ja haiglane. Tema õlgadel lasus terve talutöö ja ka peremehe rusika-hoobid. Peremees ise oli tugev priske mees.

Oli pühapäev, kui me seal „päevisime“. Peremees kadus teiste peremeestega kroonu viina jooma. Perenaine palus küüturvanemat, et ta peremehe külalisi ei laseks sisse, sest muidu oleks ta sunnitud neile öösi „samovari“ keetma ja paremad suutäied lauale tooma. Hilja õhtul kuulsin jagelemist küüturvanema ja joobnud talumeeste vahel. Viimaks ilmus ka peremees vaarudes perenaise juurde ja ähvardas.

„Küll ma juba tean, et sa õpetasid vanemat minu külalisi mitte sisse lasta. Oota, oota, küllap ma sind õpetan veel.“

Viieteistkümnendal päeval oli suures ilusas külas „päevimine“ ja seal võttis meid Taara linna küütühm oma kaitse alla. Tapla oli kesk küla, ilus kahe-

kordne maja suure tänava veeres jõe kaldal. Jõe kalda madalamal veerel asusid saunad, kus külarahvas laupäeviti vihtles, aga teistel päevil olid võõrastemajadeks „kotiränduritele“ ehk pättidele, kes meile tulid sageli vastu. Küüturid arvasid, et järgmise tapiga tuleb neil neid juba jälle tagasi koju küütida, sest nad tundsid neid pätte kõiki näo järele. Nad olid juba tapiga kodukülla saadetud, aga seal ei viibinud nad kaua, viskasid kotid õlale ja läksid „küttima“ — leiba korjama ja asusid teele Omski suunas. Hoidusid politsei silma ette sattumast, et veidi pikendada oma „vaba teekonda“.

Külad olid juba sagedamad; koguni aedu ja värvaid võis leida küla sissesõidul. Külad ise olid juba siberiilmelisteks muutunud: pilbaskatused, kõrged, tihedasti akendatud hooned. Palju valgust, õhku, puhtust!

Siberlane ise riiakas, toores, vanduja, kakleja, viinajooja, kelle majad väliselt kui ka sisustuseliselt olid otse eeskujuliselt puhtad. Tarvitas söömiseks nuga, kahvli, aga kirja ei osanud.

Kahekümnendal päeval lõuna paiku jõudsime Taara linna, mille tornid olid juba kahekümne versta tagant näha. Minu kaaslastel, „pättidel“, olid ainult püksid jalga jäänud, kõik muud hilbud oli maha müüdüd.

Taara oli väike linn, mil oli kuus kirikut ja seepärast ka palju torne. Linn oli sügavporine viimaste päevade vihmade tõttu; sest teede sillutamist seal õieti ei tuntud. Kui oli üks tee sügavaks tallatud, aeti uus tee kõrvalt, sest ruumist ja maast ei olnud puudust. Ainult linnades oldi rohkem piiratud ja seepärast tuli sageli uppuda tänavail.

Taara asus Irtõiši paremal kaldal, jõest vähe kõrgemal, et mitte madala kalda soomülkasse vajuda terve linnaga. Linnas polnud rohelist, sest siberlased ei istuta oma maja ümber puid ega põõsaid. Säaskede eemalehoidmiseks.

Kahekümne esimesel tapitee päeval, jaanikuu teisel päeval, ei vabastatud mind veel taplast. Ispravnik ei olnud kodu ja tema abi teadis ainult jututada enesest, et ta olnud endine sandarmiohvitser ja oskavat naistele nende seisuse kohaseid meelitusi ütelda.

Taaralaste meeled olid ärevad suurest sündmusest, mis neid tabanud eelmisel päeval. Karu tormanud taigast välja linna, käinud sees mitmes õues, paisanud ümber, mida võimalik olnud paisata, astunud sisse poodidesse ja talitanud ka seal omapead. Rahvas karu nähes põgenenud varju majadesse ja suurest hirmust ei ole kellegi püss olnud laskevõimeline. Ispravnik ise olnud taigas või „urmanis“ karujahil ja tema ajamisel põgenenudki heitunud karu linna. Ispravnik ei annud andeks taaralastele nende argust, kui karu ise jooksis neile sülle.

Teisel päeval ilmus viimaks ka ispravnik — endine kasakate polkovnik — oma siniste prillidega abi saatel. Tagant järele silmasin veel väheldast meest ja tema kõrval valge pearätikuga naist. Viimaseis tundsini oma suguvenda ja -õde.

Müriseva häälega kõneles nüüd ispravnik — see kohalik keiser ja kuningas.

„Te tahaksite linna jääda? Kas tunnete siin kedagi?“

„Ei tunne.“

„Seda meest ja seda naist ei tunne?“

„Ei tunne.“

„Nad on teie kodumaalased. Noh, lobisege oma keele!“

Suguvend kõnetas mind eesti keeles. Ta kuulnud, et Taarasse toodud tapiga eesti neiu. Ta tulnud naisega vaatama, ehk on sugulased.

Suguvend hakkas minu eest kostma.

„Kuhu te ta noore tütarlapse ikka saadate. Jätke ta juba linna, aulik härra!“

„Sa tahad siis tema eest kosta!“

„Tahan küll.“

„Kas võid oma juurde korterisse võtta?“ müristas uuesti ispravnik minu suguvennale.

„Võin küll.“

„Noh, pange riided kokku ja minge!“ käristas mulle. „Aga Taaras elab palju politiklasi-maapagulasi, kas lubate hoiduda tutvumisest nendega?“

„Seda ei või ma lubada.“

„Hea küll, vaadake ette, et te ei sepitse nendega valitsusevastalisi asju. Pidage meeles, siis saadan teid taigasse, kus teid sääsed ära söövad.“

Ei olnud mul enam aega ispravniku ähvardusi kuulata, tõttasin asju pampu pistma. Suguvend võttis minu pambu kaenlasse ja mina kõndisin suguõega järel. Nõnda kõndisin jälle vabalt Taara tänaval.

Minu suguvend oli kaheteist aasta eest kogukonna poolt kodumaalt välja saadetud. Küllap vist varguse või mõne muu sarnase menetluse pärast. Nüüd oli ta Taara linna majaomanik, nelja lapse isa, kõige parem kütt ja ispravniku parim jahiseltsiline. Tema eestkostmisele võlgnesin linna jäämise. Uuele sissesõitjale ei õnnestunud see naljalt.

Taara linnas.

Minu suguvend andis mulle oma majas tarvitada oma parema ja puthama toa, — suure tare seitsme aknaga, sest tema maja oli samuti ehitatud siberi stiilis — ainult oma elamuks avarate taredega, paljude akendega kõrgel alusmüüriil, otsekui teisel korral. Alusmüür moodustas mingisuguse kõrge keldrikorra, kus asetsevad igasugused kõrvalruumid.

Üldse ei olnud Taara linna elamud ehitatud üürikortereiks, ainult viimaste aastate politiklaste kasvunud sissevool sundis majaomanikke oma elamuid jagama ja osa üürima meile. Kui majaperemehed heaga ei tahtnud üürida, sundis neid selleks ispravnik.

Minu uuel pererahval oli neli linajuukselist, sinisilmalist tütar, kes kõnelesid ainult eesti keelt; sest vene keel oli neile seni võõraks jäänud. Kohtasin selles majas veel teisi eestlasi — Taara elanikke ja asunikke. Minu peremees näis olevat nende nõuandja ja igasuguste nende asjade toimetaja.

Tõttasin välja „vabana“ linna kaema. Püssitikki ei olnud kannul kõndimas. Oli nii kerge liikuda, nagu oleksin lennanud.

Kuid seda linna polnud palju olemaski: oli viis pikka Irtõiši-veerelist tänavat lõigatud läbi lühemate põiktänavatega. Varsti olid need tänavad läbi lennatud. Irtõiši kaldale võis ainult sadamast juurde pääseda. Olin pettunud oma lemmikust, kellest mälestused Tobolski põhjapoolsest kallastikust olid 1906. aasta maapaost säilinud kauneimad. Taara asus

Irtõiši pahemal madalal kaldal, kuid Taara kohal oli ka selle parem kallas madal, kaetud „taliga“, Siberi pajuga.

Aga kust oli see linn saanud meie eestlaste Jumala nimetuse, asudes ise soisel pinnal, mille läheduses ei võinud oletada püha mäge ega püha hiit? Kuid kaksteist versta Taara linnast eemal põhja suunas muutus maastik Irtõiši kaldail. Paremal kaldal tõusis mägi, kus asetses ilus küla „Taara“, mille omsklased olid endale valinud soodsamaks suvituskohaks. Küla tagant algas taiga või „urman“, nagu seal Taara ümbruses nimetati seda Siberi põlist laant, nähtavasti ostjakkide, vogulite või mõne teise meie sugurahva keeles.

Kas ei tule sealt otsida „Taara“ algkodu?

Meie teadlased tõendavad ühes läänesuunaliste soome professoritega, et meie Taara olevat saanud skandinaavia „Thorist“. Kuid kuidas kandsid skandinaavlastel selle nime Irtõiši kaldale, sest tolle jõe kui ka Obi jõe piirkonnas elab praegugi veel meie kaugem suguharu — ostjakid, kelle Jumal on kogu Tooreim. Kas siis tõesti skandinaavlastel käisid Siberiski Soome-Ugri-soo rahvaste juures nende Jumalaid oma Jumala Thori nimega ristimas, et nüüdisaja soome ja eesti teadlased saaksid oma sugulust tõendada tähtsate skandinaavlastega ühes sellega eurooplastega? Miks ei ole juletud oletada, et skandinaavlastel võisid oma „Thori“ laenata soome-soo rahvastelt?

Politiklasi elas Taaras saja isiku ümber. Neid oli kaht liiki — asumaalasi ja maapagulasi.

Asumaalaste seas oli juba vanu hallpäid, rohkesti poolakaid, kes olid seal juba kohanenud — perekonnad soetanud, majad ostnud, ärid avanud. Vene valitsuse amnestia ei meelitanud neid enam kodumaale tagasi sõitma. Nad lasksid endid pigemini Taara linnaisadeks valida. Nooremad asumaalased — 1905. a. revolutsionäärid — elasid 1907. aastast seal.

Asumaalased olid sunnitud kolm aastat elama kohas, kuhu neid alguses määratud, siis oli neil luba liikuda juba terves kubermangus välja arvatud kubermangu linnad ja raudtee-äärsed linnad. Seal Tobolski kubermangus ei olnud neil luba asuda Tobolski eneses ning ka raudtee ääres asuvas linnas — Tjümenis. Neist linnadest võisid nad ainult 20 versta eemal asuda.

Need nooremad 1907. a. asumaalased olid samuti püüdnud seisukorda kindlustada — avades vorsti-, pagari-, rätsepa-, kingsepa-, juukselõikaja- ja mitmesugused muud ärid. Ühed olid peremehed, teised olid nende teenistuses. Ettevõtted kommuunilisel alusel ei õnnestunud. Need jäid endiselt unistuseks, läbiviidavad sotsialistlikus korras, heas usus, et inimsugu selleks ajaks loobub oma toorest egoismist.

Maapagulased olid need, kes kaheks, kolmeks kui ka viieks aastaks administratiivselt kohtuta kui „kahjulikud“ mittesoovitavad riigi ebaustavad isikud kodumaalt välja olid saadetud. Nad said kroonu elatamisraha, mis ei olnud igas kubermangus ja igas kreisis ühesuurune. Taara kreisis said seisuseta ja hariduseta maapagulased 4 rubla 80 kop. kuus, seisusega ja „haridusega“ — 11 rubla 25 kop kuus. Kes oli saanud teenistuse, kaotas sageli ka elatamisraha. Sügisel rieterahade (30 rubla) jagamise eel ei olnud ka soovitav heas ülikonnas ispravniku ette ilmuda. Võis ilma jääda.

Asumaalased ei saanud mingit elatamisraha kroonult.

Tundsin üht eestlast — maapagulast — õpetajat, kes oli Siberi eesti asunikkude külas jätkanud oma ametit; kuid teda huvitas nüüd juba rohkem võiaeri, lehmadepidamine, rahakorjamine kui lasteõpetamine.

Ispravnik tegi mulle ka ettepaneku õpetada tema naisele ja pojale saksa keelt igapäev kaks tundi. Ma küsisin sellest 20 rubla kuus. Ispravnik vihastus

minu häbematuses nii palju küsida — ähvardas mind üsna tõsiselt saata välja sinna, kus mind sääsed oleksid ära söönud. Mulle ei sobinud aga sugugi olla seotud teenistusega ispravniku enese juures.

Üldse oli võimalik leida teenistust, eriti käsitöolistel, olgugi et neid oli juba rohkesti kogunud väikse linna jaoks. Kuid ka ümbruskonna külad tarvitasid nende tööd.

Maapagulased samuti ei elanud enam korraldatud „kommunides“ nagu 1906. aastal — minu esimesel maapao-ajal. Need kommunid olid nüüd läbi proovitud ja ühiselu vormideks leitud kõlbmatuina. Nüüd elati perekondadena ehk üksikute sõbruskondadena. Oldi koguni tundmatud üksteisele ehk kergitati vaid mütse tänavail. Nagu harilikud väikelinna elanikud.

Üks pagulasist oli asutanud söögimaja, kus teised „seltsimehed“ käisid lõunal, makstes kuus rubla kuus. Ses söögimajas tutvunesin Taara linna pagulastega. Lähemalt sobisin üliõpilasega Peterburist, kelle juurde oli sõitnud vabalt suvitama tema noor naine — Peterburi arstiteaduse üliõpilane; samuti nende sõbraga juristiga, grusiinlasega, kes ootas oma noort naist, ka üliõpilast varsti Peterburist saabuvat suvitusele. Olid kõik kolm elavad, heatujulised naljamõistjad, kellele maapagulaste kui ka väikelinna väiklus, nääklemine, ja üldse reaktsiooni pessimism ei olnud külge hakanud. Nende sarnaseid ei olnud palju ja seepärast oli eriti kerge ja lahe nende seltsis viibida.

Ispravnikule ei meeldinud minu tutvus ja sõbrustamine nendega. Olevat kõige kardetavamad Taaras.

Grusiinlane oli äge rahvuslane. Moodustasime väikerahvaste — tšuhna ja gruusia — liidu. Aktiivselt polnud selle liiduga midagi peale hakata, sest teiste väikerahvaste liikmed ei olnud küllalt aktiivsed.

Minu tuttav kaastšuhnalane maapagulane õpetaja maalt, hooples rohkem oma siberi hobusega, kes

jooksvat 30 versta tunnis. Soovitas mulle kaasa sõita temaga tema asumiskülla, et veenduda tema hobuse kiiruses, kuid selleks oli mul vaja ispravniku luba. Mul oli kasulikum viimasele oma nägu mitte meelde tuletada, sest sääsed olid veel oma puremise hoos.

Teha seal midagi ei olnud ja suvitamiseks oli Taara ka vähe soodus: tolmune roheliseta kuum linn, kus päeval olid inimesed oma pesadesse või töö juurde varjule pagenud. Ainult öhtul jahedamaks muutunud tõttasid linna nooremad välja „suurele tänavale“ jalutama ja „videvikku pidama“. Vanemad istusid väravate kõrval ja ajasid vaikset juttu.

Linna roheliseks kohaks oli puiestik linnast väljaspool. See oli stepi suuremaid kaasikuid. Kuid jaanikuus — „sääskede hooajal“ ei olnud võimalik sinna minna ilma kaitseabinõudeta — võrkudeta, kinnasteta. Madal ja veidi soine oli see kaasik-puiestik, mis ei pakkunud erilist lõbu.

Teiseks roheliseks jalutuskohaks oli kalmuaed, samuti linnast väljas, teises kaasikus. Sinna oli rohkesti katoliiklasi maetud. Jubedad olid nende mustad, peaaegu metsakõrgused ristid.

Lahutuseks oleksid võinud olla sadamasse käänduvad laevad, mis sõitsid Semipalatinskist, Omskist Tobolskini, Berjosovini, Obdorskini, ehk käänasid Obi vastu voolu üle Surguti, Narõimi, Tomskini. Meile oli aga keelatud laevade maandumisel sadamas viibida. Tuli rahulduda vaid igatsevate viledega, mis kuulutasid laevade tulekut ja minekut. Meie jaoks oli nende viledel eriline kõla ja eriline veetlevus.

Taara lahutustest võiks veel mainida patsidega hiinlasi, kes luusisid laisalt oma trummisarnaste riistadega linna tänavail, peatusid majade juures ja lasksid sel hiina „leierkastil“ põristada ja lärmitseda, ehk nad tegid nukuteatrit — pugesis oma lavakasti ja lasksid nukke kastiveerel kakelda, karjuda, ise kõneldes kastist. Venelased nimetasid seda „petruškaks“. Lapsed taipasid sageli pettust ja kisku-

sid eesriide üles ja paljastasid hiinlase, kes sai viha-seks ja sõimas lapsi hiina keeles.

Siis saime ühel „rahvajalutusel“ puiestikus näha „jooksjat“ punase-sinise kirjus kuljustega ülikonnas. Taara kodanikud kogusid seedripähklaid plöksutades tema ümber ja pistsid möödajooksvale kuljustega mehele raha pihku.

Niisugune oli elu Taara linnas.

Kui olid öö varjud linnale laskunud, tühjendusid tänavad ja Taara elanikud puhkasid. Ei olnud kuulda midagi häiritavat — ei vankri mürinat ega auto põrinat, ei joodikute lallutamist, ega muud ebasündsat lärmi või riidu. Ainult linna öövahid — 80-aastased raugad klõbistasid oma puukrappe, mis tundusid alguses eriliselt õudseina, kuid harjudes oli koguni väga rahulik tunne nende kõlal uinuda.

Lauluhelid kostsid harva läbi öövaikuse, sest siberlane ei laula. Rahvad — sisserändajad on seal võõrad — on oma kodulaulud unustanud Siberi karedas õhus, ning revolutsionärid olid oma lauludeks vaimustuse ja usu minetanud.

Siberi venelastel oli üks laul, Irtõiši hümn, pühendatud Jermaki mälestusele. Siis võiks nende lauludeks veel nimetada „hulguse-laulud“, mis mõnikord kostsid õhtuti Irtõiši voogudelt. Neis tundus juba Siber.

Kahjuks ei olnud mul kokkupuutumist ostjakidega ja vogulitega, küllap need rahvad pidid tundma neid ehtsaid Siberi laule.

Umbes kuu aega olin „puhanud“ tolmuses Taaras, kui sain telegrammi Riist, kus mind olevat kaivatsetud tapiga Riiga tagasi kutsuda.

See oli tumestav teade. Saada uuesti vintsutatud tapivaguneis, peatudes tapikongides, toites täisid ja lutikaid. Võis kesta tagasiküüt samuti kolm kuud.

Otsustasin omavoliliselt ära sõita — põgeneda ja ise ilmuda Riiga, kui seda oleks pidanud tarvis olema.

Teistkordne põgenemine.

Kirjutasin vanematele oma ärasõidu kavatsusest ja mind ootavast hädaohust ning palusin raha saata. Minu sõbrad Taaras hakkasid minu põgenemist tegelikult ette valmistama.

Nüüd oli see palju lihtsam kui neli aastat tagasi põhja-Tobolski kubermangus. Ei olnud seda tõukamist, rüselemist, jooksmist, kordaootamist. Nüüd oli vähe põgenejaid, ei olnud enam kavatsusi enne määratud vabaduse tähtaega omavoliliselt lahkuda. Ei olnud enam usku revolutsiooni tõususse, ei amnestiasse ega muusse imesse, mis oleks olnud võimas Venemaa valitsevat korda muutma. Olid alistunud, tüündunud, olid oma huvid, mõtted, ihad ja kired pööranud isikliku elu korraldamisele. — Valitsus elagu oma elu, rahvas oma elu ja iga isik oma elu — nii tundus nüüd meeoleolu üldiselt revolutsioonist väsinud tege-
laste juures. Olid jäänud järele üksikud erksamad. Ei suutnud üksik võidelda hulga meeoleolu vastu.

Minu sõbrad Taaras tundsid üht kohalikku noormeest, kes tundis meile kaasa ja kes oli ennegi aidanud põgenejaid. Tal oli hea tarantass ja kolm tulist hobust, kelle abil kihutas põgenejad kiiresti kauge-
male. Temaga kõneldi ja ta oli nõus ka mind edasi toimetama ja ise saatma. Arstiteaduse üliõpilane Peterburist, meie väikse sõprusrühma vabalt sõitnud abikaasa lubas mulle oma üliõpilaspassi-suvetunnistuse sõitmiseks Peterburisse. Ootasin veel raha ja soodsat hetke, mil ispravnik linnast mõneks päevaks välja sõitnud, et teostada kavatsust.

Varsti saabus raha ja ispravnik nagu minu nõudmisel sõitis ära mõneks päevaks Omskisse. Ma kat-

susin õnne tema abiga — vähem karmima ja naiste suhtes nõrgema ülemusega. Läksin tema kantseleisse ja palusin talt kolme päeva luba lähemasse asundusse sõita tuttavaid maapagulasi külastama. Ta pidas mulle pika noomituskõne minu sõbrustamisest gruusiinlase ja tema sõpradega kui Taara kardetavaimate politiklastega. Aga ei suutnud ebaviisakas olla ja mulle keelduda luba andmast. Oma kolme päeva külaskäigu ärasõidust kõnelesin ka oma suguvennale, lahkele peremehele, et mitte teda kaassüüdlaseks teha põgenemise soodustamises.

Õhtul, kui valge suveöö vari kõige tihedamalt oli lasunud Taara kohale, hiilisime välja linnast kompsudega, kus ootas meid mees kolme tulise hobusega Omski traktil. Ta pidi mind sõidutama laevaminekuks järgmise sadamani, oma hobused sinna tuttavasse tallu jätma ja mind saatma ka laeval Omskini ja seal paigutama rongile. Ise olin riietatud Siberi taluneiuana, et vähem tähelepanu endale pöördada.

Minu sõbrad nukrustusid veidi mind saates, olid vaiksed ja ei olnud tuju naljaks. Mulle endale tundus ees mustendav lai mitmekümne rööpeline Siberi trakt kummaliselt tundmatuna, jubedana.

„Elage hästi, „tšuhna“! Kiiresti lahkute oma Jumala linnast, kus oleksite pidanud kaitset leidma. Meil olid kavatsusel mitmesugused „pogrommid“ — ja see Venemaa väikerahvaste liit laguneb nõnda.“

„Ma leidsin ka kaitset. Ilma kaitseta oleks mind küüditud tagasi üle Tjukalinski, aga nüüd sõidan omal vabal tahtmisel.“

Esimest korda sain tunda Siberi hobuste sõitu. See oli hoopis isesugune tunne, kui elavad loomad säärase hooga jooksid — 20—30 versta tunnis. Neil oli juba säärane jooks. Päris metsalised, sest nad olid kaugesõidu-loomad. Sada versta oli neil harilik maa maha sõita. Mul tuli 60 versta nendega sõita järgmise lauter-sadamani. Nagu imeliku huvitava unenäona on meeles see kihutussõit läbi hämara Siberi stepi.

Ei tulnud kaua oodata laeva, sest mul näis kõik haruldaselt õnnestuvat. Minu saatja võttis laevapiletid ja olime minekul laevale. Seal pörkasin pea-aegu kokku oma Taara ispravnikuga, kes sõitis laeval Omskist Taarani, ning jalutas kaldal. Õnneks ei tunnud ta mind ära minu Siberi taluneiu rõivastuses — valges pearätis. Nõnda libisesin temast tähele panemata mööda oma laevale.

Sõit jätkus ilma mingisuguste vahejuhtumusteta. Sedavõrt libedalt, et oleksin soovinud mõnd väikest põgenemise erutust. Samal päeval, kui jõudsin laevaga Omskisse, oli võimalik rongiga edasi Peterburi suunas sõita. Minu saatja paigutas minu ustavalt vagunisse, lehvitas veel rongi minekul ja tundus, et olin väljaspool hädadohtu.

Olin õppinud tundma oma uue nime — võõra isikutunnistuse järele oma vanemad, kodukoha ja ka elusaatuse. Tuli mängida kogu tee arstiteaduse üliõpilase osa. Nime olen koguni unustanud, sest kandsin seda ainult sõidu ajal oma taskus ja Peterburist saatsin tähtkirjana kohe tagasi Taarasse tema õigele kandjale.

Lunastasin kindla vagunikoha Peterburini — kuueks päevaks. Selletõttu olid reisijad terves vagunis varsti tuttavad, kui tuli nädal aega koos sõita.

Tšjeläbinskist astus sisse vaguni naisosasse öösi kohutav kogu minu vastureisijana. Palju ei puudunud, et oleksin karjatanud heitumusest.

See oli kohutavalt suur naine võika tumeda ruske näoga, purikasuuruse ninaga, kõneldes ise madalat meeshäält. Kahtlustasin, et ta oli ümberriietatud mees — mõni kurjategija, Siberi katorglane. Ei suutnud mõnda aega sellest kahtlustusest vabaneeda. Aga ta osutus päris ausaks Venemaa kodanikuks — oli naine — loomade ülesostja Siberis ja saatis loomad pealinna. Ka nüüd oli tal rong loomadega teel. Ta ise sõitis ka pealinna neid müütama. Oli nähtavasti rikas naine, kuid välimuseliselt ja oma menetluses ei avaldanud mingisuguseid

jõukuse tundemärke. Oli väikluseni kitsi ja noomis mind terve tee, et ma väga palju raiskavat, ei kauplevat küllalt jaamas maasikaid ostes. Ta oli üldse võtnud minu vastu tarvitusele eestkostva, koguni emaliku tooni, ja sageli ei lasknud mind minna jaamas katlaga kuuma vee järele; ta olevat minust tugevam ja hakkajam. Selles ei saanud ju keegi kahelda, sest ta näis üldse olevat mehe eest ehk koguni mitme mehe eest väljas.

Ühes jaamas peatuski tema veiste rong ja seal võisin tõesti veenduda, et ta oli ikka Siberi ärinaine aga mitte mõni mees, kes pugunud varjule naise rõivaisse. Siis alles vabanesin oma jubeduse ja kahtluse tundest, sest vaguni naisosas olime ainult kahekesi. Peterburini jõudes olime üsna headeks tuttavateks saanud, olin harjunud selle omapärase naistüübiga ja tundsin enese päris kodusena tema seltsis. Koguni väga huvitav oli niisuguse suurejoonelise lihtsa naisega lähemalt tutvuneda. Siberis võis ainult areneda säärane kuju.

Peterburis oli mind minu ema ootamas ja tuli otsustada, kas minna vanglasse tagasi ja päästa tuhat rubla tagatist, või põgeneda ja kaotada vanemate raha. Kes teadis ennustada, milline karistus ootas mind kohtus? Selleks astusin advokaat Sokolovi — selle vene politiliste protsesside eritundja ja parima kaitsja — juurde sisse. Tundsin teda ka isiklikult. 1917. aasta revolutsioonis omandas advokaat Sokolov kuulsuse Peterburi sovjeti juhatajana oma esimese päevakäsuga sõjaväele, mille mõjul algas üldine lagunemine sõjaväes.

Sokolov kuulas ära minu seletuse Põhja-Liivimaa protsessist ja ennustas mulle neli aastat sunnitööd, paremal juhtumusel eluaegist mõistmist asumaale kõigi õiguste kaotamisega.

„Teie elu ja tervis on enam väärt kui need tuhat rubla. Neli aastat sunnitööd ja peale selle eluaegne asumine Siberis — on enese mahamatmine — loobumine kõigest. Ei ole loota revolutsiooni puhkemist

nii pea, võib olla mitme kümne aasta jooksul, ainult kui mõni väline tõuge ei aita selleks kaasa. Stolõipin on osavalt taltsutanud revolutsionääre ja monarhistlikku korda kindlustanud. Revolutsionäärid on allunud reaktsioonile ja korraldavad nüüd oma isiklikku elu. Mass on sama loid ja üksikute „mäsamine“ oleks lihtsalt enneaegne jõu raiskamine. Soovitan teile jätta tagatis ja põgeneda. Me elame 1905. aasta lõppvaatusel.“

Paari päeva pärast olingi teel Soome.

Talvel mõisteti mind selja taga Riias neljaks aastaks sunnitööle.

Minu kaaslastest Helene mõisteti neljaks aastaks sunnitööle ja abiellus Siberis. Hindrek Peerandi saatus lõppes ka sunnitööga; sai tiisikuse Orelli sunnitööliste vanglas peksu tagajärjel, sest oli olnud näljastreigi algatajaks ebainimliku ümberkäimise protestiks. Suri Siberis tiisikusse.

Rudolf Nieländer ja Juhan Lehmann tulid 1917. aasta revolutsiooni puhkemisel kodumaale tagasi.

Rudolf Nieländer — ideeline kommunist — lan-
ges võitluses oma kodumaa vastu.

Siis Riias 1909. aastal ei olnud veel keegi neist kodumaa vastu. Vabariik näis alles kättesaamatu unistusena, millest ei sõندانud keegi aimatagi.

Nimestik.

Alfons (Latski) — lhk. 34, 49, 53, 54, 56, 57, 59, 60,
63, 64, 75, 88, 90—94.

Aleksander (Kesküla) — lhk. 53, 54, 58, 99.

Asef — lhk. 20—22, 59.

Ast, Karl (Rumor) — lhk. 48, 50, 91.

Bang, Hermann — lhk. 108.

Bogin, Eugen (Niigob) — lhk. 72—77, 80—72.

Bruns, pastor — lhk. 105.

Davos — lhk. 56—59, 62, 84, 91.

Denissevitš — lhk. 16, 17.

Glasovskaja — lhk. 49, 56, 57, 59, 62—64, 85, 88—94.

Gregos — lhk. 56—59, 62, 84, 91.

Grenzstein, Ado — lhk. 107.

Jannsen, Johann Voldemar — lhk. 107.

Hamsun, Knut — lhk. 108.

Hanko, proua — lhk. 103.

Heiberg, Marie — lhk. 51.

Helene (Obst) — lhk. 48—52, 59—66, 80, 85, 89,
91—94, 97, 182.

Karlson, proua — lhk. 104.

Kingissepp, Viktor — lhk. 101, 102.

Koidula, Lydia — lhk. 107.

Kotsar, K. — lhk. 48, 91.

Kull, Ferdinand — lhk. 48, 50, 91.
Kõrv, Jakob — lhk. 107.

Lehmann, Joh. — lhk. 48, 56, 60, 91, 182.
Lepp, Konstantin — lhk. 101.
Luiga, Juhan, dr. — lhk. 103, 104.
Lurichi õde — lhk. 34.

Metsanurk, Mait — lhk. 90, 91, 103.
Murten, Mart — lhk. 5.

Nieländer, Rudolf — lhk. 48, 50, 56, 60, 91, 182.
Niinepuu, Anne Marie (Allmann) — lhk. 101.
Neumann, Nahooma (Inka) — lhk. 71—82.

Ostra, Alma — lhk. 30.

Peerand, Hindrek — lhk. 48, 56, 60, 91, 182.
Puhk, Joahim (Jaša) — lhk. 101.
Puhk, Voldemar (Volli) — lhk. 101.
Püümann, Alide (Peterson) — lhk. 101.

Rei, August — lhk. 101.
Repninski, kohtu-uuriija — lhk. 49, 52—54, 86.
Ringsmann, Berta — lhk. 102.

Sergei Aleksandrovitš — lhk. 22.
Šiffer, Ernst — lhk. 101.
Sommer — lhk. 58.
Sternbek, Otto (Jüri) — lhk. 53.
Stolõipin — lhk. 83, 85.
Strandmann, Otto — lhk. 103.
Strandmann, Otto vend — lhk. 70.
Strindberg, August — lhk. 69.

Truusmann — lhk. 30.
Tõnisson, Jaan — lhk. 31.

Under, Marie — lhk. 103.

Veiler, Johanna (Päts) — lhk. 101.
Veiler, Marta (Taska) — lhk. 101.
Verbitskaja — lhk. 147.
Vilde, Eduard — lhk. 17.
Vilms, Jüri — lhk. 99, 100.

Zežjulinski, Nikolai — lhk. 31.
Žeromski — lhk. 83.
Zolotarjevski — lhk. 86, 87, 92, 95.
Zundelevitš, Mooses — lhk. 28, 29.
Žukov, Innokenti — lhk. 24—26.
Žukova, Innokenti abikaasa — lhk. 24—26.

Sisu :

Kuidas mind kuulutati provokaatoriks	5
Elu Špaljárnajas	19
Tapiga Riiga	39
Esimesed muljed Riia keskvanglast	46
Riia piinakamber	56
Helene	60
Minu Riia puurikaaslased	67
Puhkusel	83
Alfonsi kohus	88
Juurdlusmaterjalide lugemine	90
Vabastamise lootuses	95
Vabana kodumaal	99
Kodumaalt lahkudes	107
Kolm korda	112
Tapivagunis	118
Maha jäetud	124
„Hallide“ seas	129
Siberi piiril	136
Tjumenis	144
Tjumenist Omskisse	152
Omskis	157
Jalgtapp	161
Taara linnas	176
Teistkordne põgenemine	182
Nimestik	187

Marta Lepalt (Sophia Vardi'lt) enne
ilmunud :

Esimesed tuuled. Novellid. 1914. a.

Seisates. Skizzed. 1919. a.

Dekoratsioon. Kolm vaatust. 1922. a.

Mälestused I. 1905. aasta romantika. 1922. a.

Sirelid. Kolm kevade-miniatüüri. 1923. a.

Mälestused II. 1905. aasta järellained. 1923. a.

Haabvere. Romaan. 1926. a.

www.books2ebooks.eu